Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

Наталя РОМАНИШИНА

ЛІТЕРАТУРА В СИСТЕМІ ОСВІТИ

Рівне

2025

УДК 371.315:82
Р 69

Рекомендовано до друку Вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 12 від 30 жовтня 2025 року)

Рецензенти:

Таміла ЯЦЕНКО, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України

Галина ЯСТРУБЕЦЬКА, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки

Романишина, Н.
Література в системі освіти: монографія. Рівне: РДГУ. 2025. 260 с.

ISBN 978-617-8672-35-5

У монографії висвітлюються особливості реалізації літературної освіти на різних рівнях, зокрема базової середньої та профільної школи; в різних формах, включаючи мережеву, за індивідуальною освітньою траєкторією; у навчальних закладах різних типів; за оновленими державними стандартами, модельними програмами, підручниками; «української літератури» як самодостатньої дисципліни і в межах інтегрованих курсів. Прикладне спрямування дослідження простежується у проєктуванні проблемних педагогічних ситуацій з наступним конструктивним розв'язанням, активізацією самостійного вивчення матеріалу.

Для викладачів літературознавчих і методичних дисциплін, вчителів-словесників, здобувачів вищої філологічної освіти.

Фото на обкладинці – вшанування пам'яті Лесі Українки у Рівненському державному гуманітарному університеті

УДК 371.315:82

ISBN 978-617-8672-35-5

©Романишина Н.В., 2025
©РДГУ, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП……..4
Тема 1 СТРУКТУРА СИСТЕМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ……..6
1. Складники та рівні сучасної вітчизняної освіти……6
2. Нормативні засади літературної освіти…….12
3. Реалізація Державних стандартів освіти в мовно-літературній галузі……...18
4. Освітні програми; типові освітні програми; модельні, навчальні програми з української літератури та інтегрованих курсів……..37
Тема 2 «ЗАВИСЛІ В МИНУЛОМУ» ПІДХОДИ, МЕТОДИКА, ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВИКЛАДАННЯ ЛІТЕРАТУРИ……...67
1. «Ефект відторгнення» рідної літератури як навчального предмету……67
2. Вплив доби колоніальності України на концепції навчання та сприймання літератури…….72
3.«Псевдо» на початку реформи……91
4. «Треба абсолютно змінити викладання літератури» (Тамара Гундорова): «реформаційні» пропозиції Віри Агеєвої, Петра Білоуса, Тамари Гундорової, Григорія Клочека, Ганни Токмань, Василя Шуляра та ін…….104
Тема 3 НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СИСТЕМІ ФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ……..120
1. Пропедевтичний етап літературного розвитку здобувачів базової середньої освіти……...120
2. Літературна освіта на етапах адаптаційного та базового предметного навчання в ЗЗСО……135
3. Інтегроване навчання української літератури - світова практика, залучена до освітнього процесу НУШ…….156
4. Злиття навчального предмету і ключових компетентностей у наскрізних лініях - соціально значимих надпредметних темах……187
Тема 4. ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА В СУЧАСНИХ УМОВАХ І ВИКЛИКАХ…..201
1. «Літературне» втілення мовно-літературної освітньої галузі в профільній НУШ……201
2. Навчання літератури на різних рівнях професійної освіти……224
3. Неформальна літературна освіта як усвідомлена діяльність, спрямована на здобуття практичного досвіду……..235
4. Європейські тренди переосмислення ролі вчителя літератури та підходів до навчання……..248
ВИСНОВКИ……...257

ВСТУП

Сучасна літературна освіта і літературні знання сприяють розвитку компетентних читачів, здатних критично мислити, генерувати нові ідеї, творчих, національно свідомих, із гуманістичним світоглядом. Вибір читання як життєвої стратегії сприймається як ключовий чинник розвитку особистості, досягнення успіху, самореалізації в умовах інформаційного перенасичення, нестабільної політичної й економічної ситуації в державі; зацікавленість українською книгою порівнюють зі зброєю проти російської всебічної агресії.

Разом з тим, трансформації літературної освіти в українському освітньому середовищі на всіх рівнях лишаються фрагментарними і дискусійними. Саме тому на часі дослідження з методики викладання літератури в системі підготовки майбутнього вчителя-магістра, викладача літератури в ЗЗСО, на основі цілісної системи філологічного мислення, з урахуванням актуальних завдань освітньої стратегії України, міжнародної та європейської інтеграції системи вітчизняної освіти, руху до штучного генералізованого інтелекту.

Для формування професійної компетентності майбутніх вчителів-магістрів із проєктування, організації, управління та діагностики педагогічного процесу, викладання української мови та літератури на етапі запровадження нових моделей, зокрема профільного навчання, формування мережі закладів освіти різних типів (гімназій, академічних і професійних ліцеїв), різноманітних передбачених законодавством навчальних форм (формальної, неформальної, інформальної), студентам важливо усвідомлювати сутність педагогічного процесу як системи; методику та методи системного аналізу; відмінності у здобутті літературної освіти у світовій та українській практиці.

У монографічному дослідженні висвітлюються особливості реалізації літературної освіти на різних рівнях, зокрема базової середньої та профільної школи; в різних формах, включаючи мережеву, за індивідуальною освітньою траєкторією; у навчальних закладах різних типів; за оновленими державними стандартами, модельними програмами, підручниками; з урахуванням основних складових реформи ЗЗСО, вдосконалення системи очної та дистанційної освіти в умовах війни; «української літератури» як самодостатньої дисципліни і в межах інтегрований курсів.

Прикладами планування й організації викладацької праці, застосування методів та засобів ефективного навчання, результативного здійснення вивчення нових у програмах літературних творів; проєктування проблемних педагогічних ситуацій з наступним конструктивним розв'язанням, активізацією самостійного вивчення матеріалу реалізоване прикладне спрямування дослідження.

Монографія «Література в системі освіти» є методичним забезпеченням однойменного освітнього компоненту в освітньо-професійній програмі Рівненського державного гуманітарного університету «Середня освіта (Українська мова і література)» для другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальності А 4 Середня освіта (Українська мова і література), галузі знань А Освіта; сприяє ефективному розвитку компетентностей здобувачів вищої освіти у галузі філології; враховує специфіку професійної діяльності вчителя-словесника НУШ; містить низку нових, актуальних та достовірних висновків; підтверджене використанням отриманих результатів в освітньому процесі практичне значення.

Тема 1

СТРУКТУРА СИСТЕМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ

1.Складники та рівні сучасної вітчизняної освіти 2.Нормативні засади літературної освіти 3.Реалізація Державних стандартів освіти в мовно-літературній галузі 4. Освітні програми; типові освітні програми; модельні, навчальні програми з української літератури та інтегрованих курсів

Основні поняття теми: *вітчизняна освіта, система освіти, нормативні засади літературної освіти, державні стандарти освіти в мовно-літературній галузі, рівні системи загальної середньої освіти*; *цілісність, наступність, систематизованість літературної освіти; етапи, цикли базового та профільного навчання літератури; мета мовно-літературної освітньої галузі, результати навчання учнів, реалізовані через предмет «українська література»*

1. Складники та рівні сучасної вітчизняної освіти

Освіта в Україні має структуру європейського типу, включає: нормативно-правові документи щодо організації освітнього процесу, відповідні органи управління, складники та рівні освіти, зміст навчання, кваліфікації, суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу тощо.

Визначення «**система освіти**» пояснюється в Статті 1 «Основні терміни та їх визначення» Закону України «Про освіту»: «система освіти – сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними» (Закон України «Про освіту», 2017). У розділі 2 «Структура освіти» вищезгаданого Закону уточнено «***складники системи освіти»***:

- дошкільна;
- повна загальна середня;
- позашкільна;
- спеціалізована;
- професійна (професійно-технічна);
- фахова передвища;
- вища освіта;

освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта.

Щодо кількості й наступності завершених етапів, визначених рівнем складності освітніх програм, набутими здобувачами освіти компетентностями, які

відповідають певним рівням Національної рамки кваліфікації, є такі «***рівні освіти***»:

▪ дошкільна освіта;

▪ три рівні повної загальної середньої освіти (початкова, базова середня освіта, профільна середня освіта);

▪ три рівні професійної (професійно-технічної) освіти: перший (початковий), другий (базовий), третій (вищий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти;

▪ фахова передвища освіта;

▪ рівні вищої освіти наступні: початковий (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський), другий (магістерський), третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень вищої освіти.

Закон України «Про повну загальну середню освіту», стаття 3, містить визначення «***система загальної середньої освіти***», яку складають: зміст повної загальної середньої освіти на кожному рівні, мережа закладів освіти, учасники освітнього процесу, кадрове, фінансове, науково-методичне, ресурсне та нормативно-правове забезпечення освітньої та управлінської діяльності у сфері загальної середньої освіти (Закон України «Про повну загальну середню освіту», 2020).

У визначенні «***система позашкільної освіти***» в Законі України «Про позашкільну освіту» перераховано заклади, які забезпечують функціонування цієї освітньої підсистеми, зокрема загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти; гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, науково-пошукові об'єднання, установи; фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти; зазначено також, що система освіти включає «відповідні органи управління позашкільною освітою і науково-методичні установи; інші суб’єкти освітньої діяльності, що надають освітні послуги у системі позашкільної освіти» (Закон України «Про позашкільну освіту», 2000).

<u>Поміркуйте</u>

Ознайомтеся із Законами України «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» та запропонуйте визначення «система професійно-технічної освіти» та «система вищої освіти»

У Законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» зазначено, що «систему освіти» характеризує «*цілісність і наступність*» (Закон України «Про освіту», Стаття 6, 2017); «повна загальна середня освіта – *систематизована*» (Закон України «Про повну загальну середню освіту», Стаття

1, п. 12, 2020). Наприклад, у всіх чинних навчальних програмах із літератури актуалізовано проблему формування читацької активності школярів, розвитку читацького інтересу; осучаснення кола читання (в курсах «Літературного читання», «Української літератури» вивчають творчість низки сучасних авторів: Галини Малик, Сашка Дерманського, Марини Павленко, Лесі Ворониної, Василя Голобородька Івана Андрусяка, Зірки Мензатюк та ін.). Відпрацьовано, доповнено види діяльності на уроці; крім читацької, творчої, додано комунікативну, реалізовану, зокрема через організацію діалогу, дискусії за змістом прочитаного: семикласники дискутують «про морально-етичні проблеми», порушені в оповіданні Олекси Стороженка «Скарб», казці Богдана Лепкого «Мишка»; «про сенс людського життя, патріотизм, віру в краще, формування себе як особистості» – на уроках вивчення лірики Олега Ольжича, Олени Теліги; восьмикласники – про те, «за що народ увічнив імена своїх героїв», вивчаючи тему «Українські історичні пісні»; «про вчинки героїв» повісті Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною», «їх доцільність» тощо. Формуванню вмінь систематизувати і структурувати інформацію, цілісному охопленню об'єкта осмислення (літературний процес) сприяє не лише розширення, а й поглиблення програми: п’ятикласники вивчають життєпис, твори Тараса Шевченка «За сонцем хмаронька пливе…», «Садок вишневий коло хати…», шестикласники – «Думка» («Тече вода в синє море»), «Іван Підкова»; семикласники – «Мені тринадцятий минало…», «Тополя», «Як умру, то поховайте…»; восьмикласники – «Думи мої, думи мої…», «Ой три шляхи широкії…», «Мені однаково, чи буду…», дев’ятикласники – «До Основ’яненка» «Сон» «Кавказ» «І мертвим, і живим, і ненарожденним…» «Катерина», «Наймичка», «У нашім раї на землі…» та ін. Таким чином здобувають систематизовані знання в навчанні послідовному, цілеспрямованому, на різних рівнях освіти.

У одній із сучасних шкільних програм із української літератури розробники наголошують, що при укладанні враховували «одну з найактуальніших проблем – наступність», адже успіхи шкільного навчання, наприклад, у 5-6 класах суттєво залежать від якості знань та умінь, сформованих у початковій школі, від здатності вчителя продовжувати формувати та удосконалювати читацьку діяльність ЗО, виробляти алгоритми прочитання художніх творів різних естетичних систем, родів, жанрів, стилів (Українська література. 5-6 класи, Архипова, 2021). У програмі Таміли Яценко та ін. також акцентується на «логічній взаємопов’язаності» змісту й структури з компонентами літературної освіти початкової ланки, «зорієнтованість на дотримання принципів наступності, перспективності» у поступовому набутті ЗО предметних знань та компетентностей (Українська література. 5-6 класи, Яценко, 2023).

За Концепцією літературної освіти (2011), яка втратила чинність у 2014 році, щодо літературної освіти, реалізованої в закладах України різних типів, вмотивовувалася наступна *структура*, яка відзначалася послідовністю, наступністю, поступовим збагаченням знань, розвитком умінь і навичок ЗО: пропедевтичний етап (дитячий садок) – початков а школа (1–4 класи) – основна школа (5–9 класи) – старша школа (10–11 класи).

Визначалися *етапи* курсу літератури в 5–11 класах ЗЗСО, в межах

базової школи (5–9 класи): 5–7 класи – формування потреби до читання, прилучення до читання (1-й етап), 8–9 клас – системне читання (2-й етап);

старшої школи (10–11 класи) – творчо-критичне читання (3-й етап).

Визначалися завдання навчання для кожного етапу. Декларувалися «два підходи» до профільного навчання в старшій школі, забезпечених відповідними типами програм, підручників, посібників, хрестоматій:

1) для *нефілологічних профілів* (фізико-математичного, природничого, спортивного та інших),

2) для *філологічного профілю*.

Орієнтовні завдання вивчення літератури в старших класах філологічного та нефілологічних профілів, погоджені авторами Концепції літературної освіти, узагальнені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Орієнтовні завдання вивчення літератури
в старших класах філологічного та нефілологічних профілів

Орієнтовні завдання вивчення літератури в старших класах	Орієнтовні завдання вивчення літератури в класах нефілологічних профілів	Орієнтовні завдання вивчення літератури в старших класах філологічного профілю
1) формування високої читацької культури ЗО; 2) долучення школярів до кращих здобутків вітчизняного та світового письменства, оволодіння змістом художніх творів, усвідомлення їх місця у свтовому літературному процесі; 3)засвоєння системи літературних знань, основних літературних фактів, ліературознавчих понять, закономірностей	1)розкривати основні тенденції та закономірності літературного процесу (України, інших країн) від давнини до сучасності; визначати місце рідної літератури та інших держав у перебігу літературного процесу; 2)набути уявлення про вершинні здобутки вітчизняного та зарубіжного	1)формувати філологічне мислення старшокласників; 2)вчити школярів застосовувати різні види аналізу художніх творів, зокрема володіти інструментарієм літературознавчого (філологічного) аналізу; розуміти різницю між інтерпретацією та аналізом; 3)розкривати багатозначнють літературознавчих понять, розширювати їх коло, показувати розвикок, змінність

розвитку української та зарубіжної літератури 4)розкриття різноманітних функцій літератури (пізвальної, естетичної, виховної, гедоністичної та ін.); 5) розвиток у ЗО естетичного смаку, формування здатності розрізняти, оцінювати художні явища, протистояти впливу масової культури; 6)розуміння літератури як мистецтва слова, її місця серед інших видів мистецтва; 7)формування творчих здібностей учнів, прагнення до самостійного пошуку, духовного самовдосконалення; 8) формування творчої уяви, розвиток естетичних емоцій, почуттів; 9)розвиток мовлення, уміння аргументовано, вичерпно, образно висловлювати свої' думки, судження, оцінки; 10) сприяння моральному самовизначенню особистості, виробленню життєвої позиції, формуванню цінностей та ідеалів.	письменства у широкому контексті культури; 3)формувати навички інтерпретації, цілісного аналізу художнього твору; 4)поглиблювати, розширити літературознавчі знання учнів, необхідні для формування читацької культури; 5)розвивати навички зіставлення літературних явищ, фактів, подій (творів зарубіжних авторів мовою оригіналу та перекладів); 6)формувати навички розгорнуто, аргументовано, цитуючи прочитані твори, висловлювати судження щодо їхньої тематики, героїв, проблем, художніх конфліктів, поетики тощо; 7)вчити розуміти художню вартість творів, розрізняти зразки класики й масової літератури.	у літературному процесі, своєрідність виявлення у творах різних періодів, напрямів, течій; 4)вчити школярів виявляти жанрові та стильові особливості творів; аналізувати твори в аспектах змісту та форми; 5)поглиблювати знання з теорії та практики художнього перекладу (для творів зарубіжних класиків); 6)розвивати творчі (власне філологічні) здібності, необхідні для здобуття майбутньої професії (наприклад, опанування різними віршовими розмірами, написання критичної рецензії, відгуку на книгу, літературного огляду творів певного періоду тощо); 7)вчити учнів користуватися словниково-довщковою та спеціальною літературою з філологічного профілю; 8)вчити учшв самостійно шукати матеріал із філологічної проблеми, готувати доповідь (дослідницьке завдання) на філологічну тему; 9)вчити учнів висловлювати свої думки вичерпно, науково аргументоано, літературознавчо грамотно; 10)формувати вміння вести діалог, дискусію з проблем літератури.

Відповідно до законів України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020) **система загальної середньої освіти** структурується на три ***рівні***:

- початкова школа – здобуття початкової освіти (1– 4 класи),
- гімназія – здобуття базової середньої освіти (5– 9 класи),
- ліцей – здобуття профільної середньої освіти (10– 12 класи).

Базова середня освіта, за чинним «Державним стандартом базової середньої освіти» (2020) має наступні ***цикли***:

▪ адаптаційний (5–6 класи),

▪ базового предметного навчання (7–9 класи),

які передбачають урахування вікових та індивідуальних особливостей розвитку, потреб ЗО, забезпечуватимуть навчання за індивідуальними освітніми траєкторіями.

Із української літератури навчання учнів Нової української школи в межах адаптаційного циклу забезпечують програми для 5–6 класів:

- Т. Яценко, В. Пахаренка, О. Слижук, Т. Качак, В. Кизилової та ін. (2023),
- В. Архипової, С. Січкар, Б. Шило (2021),
- М. Чумарної, Н. Пастушенко (2021),

які почали запроваджуватися поетапно з 2022 року.

Цикл базового предметного навчання із української літератури забезпечують програми для 7-9 класів закладів загальної середньої освіти:

- Т. Яценко, В. Пахаренка, О. Слижук, І. Тригуб (2024),
- О. Заболотного, О. Слоньовської, І. Ярмульської (2024),
- Н. Пастушенко, М. Чумарної (2023).

У вищезгаданих програмах Марії Чумарної та ін. *метою* вивчення української літератури «для *адаптаційного циклу*» є формування гуманістичного світогляду, мотивації підлітків до читання, розвиток читацької грамотності, збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, навчання творчої самореалізації, духовного, культурного, національного самовираження. Для циклу *базового предметного навчання* - розвиток компетентних читачів, здатних виявляти гуманістичний світогляд, читати художні твори, як класичні, так і сучасні, для духовного, культурного та національного самовираження, власної творчої реалізації, формування ціннісних орієнтацій і ставлень.

Мету вивчення української літератури у програмах Таміли Яценко та ін. визначено у контексті сучасних освітніх пріоритетів, для *5-6 класів* – підготовка компетентних учнів-читачів через «прилучення» до шедеврів класичної та сучасної української літератури; розвиток художнього сприймання, естетичних смаків, пізнавальних інтересів, здатності до творчої самореалізації; виховання національних і загальнолюдських цінностей тощо. У *7–9 класах* – це розвиток компетентних читачів із «усталеною потребою» в читанні художніх творів, здатних «висловлювати власну критичну думку» щодо прочитаного; «застосовувати здобуті предметні знання та вміння» у нових навчальних та життєвих ситуаціях; виявляти національну свідомість, патріотизм, гуманістичний світогляд тощо.

Профільна середня освіта, за «Державним стандартом профільної середньої освіти» (2024), складатиметься з ***циклів***:

▪ профільно-адаптаційного (перший, 10-й рік навчання),

▪ профільного (другий, 11–12-й роки навчання),

що, як очікується, створюватиме передумови для врахування вікових та індивідуальних особливостей, потреб, інтересів старшокласників, сприятиме виявленню й надолуженню освітніх втрат, формуванню індивідуальної освітньої траєкторії ЗО на підставі їхнього усвідомленого вибору.

Є визначення ***системи української освіти у зарубіжжі***, яка включає освітні заклади (західної та східної діаспори), українознавчі студії у провідних закладах вищої освіти, розроблені програми, створені підручники українознавчих дисциплін, систему підготовки та удосконалення вчителів (Ключковська, 2006).

Навчання, виховання, розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей може здобуватися не лише на різних рівнях освіти, також у різних формах та видах, зокрема *формальній і неформальній* освіті (Закон України «Про освіту», 2017). Як і в європейських країнах, освіта України включає дошкільну освіту, загальну середню освіту, позашкільну освіту, професійно-технічну освіту, вищу освіту, післядипломну освіту, аспірантуру, докторантуру, також самоосвіту.

2. Нормативні засади літературної освіти

Літературну освіту в Україні регулюють нормативно-правові документи щодо організації освітнього процесу в цілому: Закон України Про освіту (2017), який ґрунтується на Конституції України (1996); спеціальні закони: «Про дошкільну освіту» (2000), «Про повну загальну середню освіту» (2020). «Про позашкільну освіту» (2000), «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (1998), «Про вищу освіту» (2014) тощо; концепція НУШ, накази, зареєстровані Міністерством юстиції України, акти законодавства у сфері освіти і науки, міжнародних договорів України.

Осмисленню ЗВО проблеми інституційного розвитку освіти, організації, змісту та виховання дітей, молоді, сприятиме ознайомлення із найвагомішими документами (програми, концепції, проєкти) із реформування освіти в Україні, зібраними зокрема в хрестоматії «Антологія текстів з реформування освіти в Україні» (Антологія текстів /…/, 2019). Для цілісного представлення еволюції, концептуальних засад реформування, модернізації змісту навчання літератури в контексті загальної середньої освіти, доцільно здійснити джерелознавчий синтез документів: «Концепція літературної освіти в поліетнічних умовах України» (1992) А. Кравченко, В. Звиняцьковського; «Концепція літературної освіти»

(1994) Н. Волошиної, Є. Пасічника, Н. Скрипченко, П. Хропка; «Концепція літературної освіти» (2002) Н. Волошиної, В. Мартиненко, Л. Сімакової; «Концепція літературної освіти» (2004) Н. Волошиної, Л. Сімакової, А. Фасолі, З. Шевченко; «Концепція профільної освіти, проєкт» (2007) В. Шуляра, «Концепція літературної освіти в 12-річній загальноосвітній школі» (2008) О. Ніколенко тощо, оприлюднених на сторінках фахової періодики: «Початкова школа», «Всесвітня література в навчальних закладах України», «Всесвітня література в середніх навчальних закладах України», «Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах» та ін.

Наприклад, Ольга Ніколенко визначає «*літературну освіту* як навчально-виховну *систему* вивчення літератури» в ЗЗСО України, що охоплює весь період навчання, від початкової до старшої школи, забезпечується предметами, зокрема українська, зарубіжна література, які мають свій зміст, завдання, програми, підручники, своєрідну специфіку викладання та сформовані методики, в цілому - презентують вершинні здобутки красного письменства для забезпечення літературної освіти, формування засобами предмета культурної, духовно багатої особистості сучасної молодої людини (Ніколенко, 2007).

Аналіз змін у змістовному та процесуальному аспектах шкільної літературної освіти, особливо початку XXI століття, на етапі «оновлення національної школи», обґрунтованих у «Концепції літературної освіти в 11-річній загальноосвітній школі» (2010), «Концепції державного стандарту загальної середньої освіти в Україні» (1996), «Державному стандарті освіти» (2004), «Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти» (2011), навчальних програмах із української літератури для ЗЗСО тощо, зроблено Т. Яценко у монографії «Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах» (Яценко, 2016). Вченою виокремлено і описано «*системний підхід*» як напрям розвитку новітньої предметної дидактики через пояснення «методу як системи» – в сукупності видів, прийомів діяльності вчителя, учнів, розумових дій та операцій, спрямованих на отримання ПРН; «системності та цілісності процесу вивчення літератури» в реалізації принципу структурування шкільного курсу, структурно-функціонального підходу до побудови уроку літератури із забезпеченням оптимальної взаємодії змісту, методів і форм навчання; узгодження «внутрішньо взаємозв'язаних знань» у межах одного предмета та циклу суміжних дисциплін; систематизації засобів навчання літератури, «системного» застосування педагогічних технологій, «виокремлення фундаментального в навчальному матеріалі» тощо (Яценко, 2016, с.184-186).

Визначаючи *стандарт освіти* як *систему* основних параметрів, які дають уявлення про «ідеальну» державну норму рівня освіти та можливості системи освіти і ЗО щодо досягнення цього ідеалу, Т. Яценко порівнює деструктивні

«унормовані вимоги» радянської шкільної літературної освіти (загальнодержавний рівень змісту, добір творів, викладання, виховання на основі «упередженої тенденційності», тлумачення літератури як форми суспільної, а не художньої свідомості тощо) та сучасні, які втілюють новітні філософські погляди на освіту, ідеї якості, результативності, особистісної зорієнтованості, доступності навчання, орієнтації на діяльнісну, компетентнісну модель, наближення до життєвих потреб ЗО; демократизація, децентралізація управління – розбудова варіативного складника змісту освіти, введення тематичних рубрик: «Твори для самостійного читання», «Література рідного краю», самостійне вивчення дисципліни; осягнення художньої літератури як виду мистецтва, розв'язання ключових освітніх питань в предметному просторі через реалізацію аксіологічної, літературознавчої, культурологічної змістових ліній; упровадження інноваційних технологій, форм та методів навчання тощо (Яценко, 2016, с. 202-212).

Сучасна освіта в мовно-літературній галузі регулюється чинними документами: Закони України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), «Про вищу освіту» (2014), «Про фахову передвищу освіту» (2019), «Державний стандарт базової середньої освіти» (2020), «Державний стандарт профільної середньої освіти» (2024), освітніми та навчальними програмами.

Нормативні документи, як-от «Концепція літературної освіти», покликані окреслити методологічні засади навчання літератури, сучасні підходи до літературної освіти, комплекс відповідних предметів, етапи, стратегічні мету, завдання навчання, їх наступність, взаємозумовленість; вимоги до змісту, форм, методів, технологій навчання й виховання; шляхи забезпечення «літературоцентризму» в національній школі, підвищення впливу читання, літератури на становлення особистості здобувача освіти. За Ольгою Ніколенко, концепція літературної освіти має бути для початкової, базової, старшої школи, класів філологічного та інших профілів.

<u>Поміркуйте</u>

Візьміть участь у дискусії, прокоментуйте «саркастичну» позицію літературної критикині, письменниці, колишньої учительки української мови та літератури Тетяни Щербаченко: вочевидь українським вчителям краще було б і надалі «мирно обходитися без спеціальних концепцій викладання національної літературної спадщини», продовжуючи у навчальному процесі керуватися «загальнолюдськими цінностями, конституційними принципами» та програмами з літератури, втім, однаково «діти ж, як усім відомо, в переважній більшості «офіційну», програмну літературу не люблять і не розуміють» (Щербаченко, 2011).

У «**Концепції літературної освіти**» (2011), розробники – відомі науковці України: Микола Сулима, Леся Мірошниченко, Ольга Ніколенко, Лідія Кавун та ін., є визначення «*літературної освіти*» (навчально-виховна *система* вивчення літератури в загальноосвітніх закладах України), вмотивовано доцільність її створення (перехід на профільне навчання, вирішення проблеми «ґрунтовного засвоєння» ЗО «культурного багатства народів України та світу», потреба погодити наступність між різними програмами й підручниками для дисциплін, що забезпечують літературну освіту; розвантажити «значно перевантажені літературні курси», вилучивши невідповідні віковим особливостям програмові твори. Передбачалося, що Концепція сприятиме усуненню проблем згасання інтересу до читання; витіснення книги з кола захоплень школярів через стрімкий розвитком комп'ютерних технологій, мас-медіа, аудіо- й відеопродукції. Основна мета літературної освіти – виховання творчого читача із самостійним критичним мисленням, формування гуманістичного світогляду, загальної культури, естетичних смаків особистості. Слушно, що не всі учні стануть письменниками, критиками чи літературознавцями, тому власне філологічні компетенції не єдині для літературної освіти (виключення - класи філологічного профілю); літературна освіта повинна прищеплювати школярам художній смак, формувати вміння розрізняти високовартісну й низькопробну книжкову продукцію, поціновувати класичну й сучасну літературу, переживати важливі для духовного становлення особистості естетичні емоції (Концепція літературної освіти, 2011).

У статті Дмитра Дроздовського «Концепція літературної освіти: теоретичні перспективи і стратегічні загрози» відзначено «слушні й надзвичайно актуальні» положення документа, які відображають «європейські поривання», прагнення до інтелектуальної незашореності. До «принципів» викладання літератури, які «виводять» українську філологічну думку на світовий рівень, відкидають радянські форми естетичного виховання він відносить: навчання в тісній взаємодії всіх складових літературної освіти в системі загальноосвітньої школи, спрямоване на розкриття глибини мистецтва слова; акцентуація генетичних, типологічних, контактних, інтертекстуальних та інших видів зв'язків у межах суміжних дисциплін для забезпечення цілісності літературною розвитку школярів, створення відповідних фонових знань, контексту для засвоєння здобутків художньої літератури. «Матричною базою у викладанні філологічних дисциплін» в країнах Європи також є цілісний, компаративний, діалогічний підходи, які сприяють узагальненню й усвідомленню неповторності закономірностей літературного процесу світу й окремої країни, оволодінню змістом художніх творів та навичок інтерпретувати прочитане, вести діалог читача з автором, героєм в просторі тексту тощо.

Вчена Ольга Ніколенко, одна з авторок «Концепції літературної освіти», до ***засадничих принципів літературної освіти в 12-річній школі*** зараховує:

1) опертя викладання літератури в ЗЗСО на здобутки сучасного літературознавства, плідне використання досягнень інших наук (культурологія, історія, естетика, філософія, психологія тощо);

2) вивчення змісту літератури, забезпечене інтерпретацією творів та різними видами аналізу, на підґрунті знань теоретичних понять, відповідності віковим особливостям ЗО;

3) основа літературної освіти – іманентні закони розвитку літератури (не соціологічні, ідеологічні і т.п. підходи, а власне художні закономірності розвитку літератури як мистецтва слова);

4) викладання теорії літератури в школі здійснюється як за лінійним, так і за концентричним принципом (від класу до класу поступово розширюється коло теоретичних понять для ЗО, з іншого боку, вже опрацьовані поняття уточнюються, поглиблюються);

5) вивчення художньої літератури зарубіжних авторів, українських авторів іншими мовами, здійснюється на підставі оригінальних (україських чи іншомовних) текстів та перекладів;

6) компаративне зіставлення етапів, фактів, явищ, особливостей художніх творів української та зарубіжної літератури дозволяє розкрити загальні закономірності літературного процесу й водночас неповторну своєрідність творів різних країн;

7) важливим для формування світогляду й загальної культури учнів є розгляд літературних творів не тільки як самоцінних текстів, але й у контексті культури, літератури, мистецтва, філософської думки, у взаємозв'язках з іншими текстами й мистецькими явищами (у шкільній літературній освіті актуальним є такий ланцюг понять: текст – контекст – інтертекст);

8) літературна освіта передбачає диференціацію навчання учнів у старшій школі згідно з обраним профілем;

9) літературна освіта здійснюється на підставі комунікативного принципу, що актуалізує зв'язне мовлення школярів, рецептивні зв'язки: читач – автор, читач – герой, читач – текст;

10) формування читацьких компетентностей, умінь та навичок є основою навчальної діяльності ЗО у процесі вивчення літератури.

У вищезгаданій статті Дмитро Дроздовський також попереджає про окремі положення в документі, які відкидають десятилітні зусилля утвердитися нам «як модерній європейській країні», брутальне «лобіювання» російської літератури, накидання українському учневі-читачеві комплексів національної меншовартості, колоніальної упослідженості (Дроздовський, 2011). Відомі експерти-філологи

(Володимир Панченко, Микола Сулима та ін.) розкритикували документ за тези, як-от: «Особлива роль належить при цьому російській літературі як художньо-словесному надбанню, у тісній взаємодії з яким протягом декількох століть формувалася українська література, а також з урахуванням того місця, яке займає російська література у загальнолюдській системі духовно-культурних цінностей», в яких бачили «безпардонне протиставлення української літератури як плебейської, як маргінальної літератури літературі російській» (В. Панченко). У Концепції обґрунтовувалося об'єднання/поглинання української літератури зарубіжною, тобто російською, в інтегрованому курсі «Література (рідна і світова)». Наказом МОН України від 16.04.2014 № 458, підписаним міністром С. Квітом, було скасовано Наказ МОН України від 26 січня 2011 №58 «Про затвердження концепції літературної освіти» від міністра Д. Табачника як такий, що втратив чинність.

До речі, оновленою «Стратегією державної національної політики» (2025) рф узаконено «культурну зачистку» на окупованих територіях України: російська культура та мова проголошені «основою національної єдності», результатом русифікації, витіснення національних ідентичностей має стати формування до 2036 року 95 % т.зв. «загальноросійської ідентичності».

<u>Поміркуйте</u>

На прикладі 1–2 творів сучасної літератури, за чинною програмою з української літератури для 11 класу рівня стандарту – поезія: Ігор Римарук («Обнови»), Юрій Андрухович («Астролог», «Пісня мандрівного спудея»), Оксана Забужко («Рядок з автобіографії», «Читаючи історію»), Олександр Ірванець («До французького шансоньє»), Сергій Жадан («Музика, очерет…», «Смерть моряка»); проза, есеїстика: Галина Пагутяк («Потрапити в сад», «Косар»), Юрій Андрухович («ShevchenkoisOK»), Володимир Діброва («Андріївський узвіз»), Ярослав. Мельник («Далекий простір») – наведіть приклад застосування визначених у «Концепції літературної освіти» принципів: ціннісного підходу (аналіз в аспекті відповідності віковим особливостям, моральних запитів, духовно-ціннісних орієнтацій сучасних ЗО); наближення викладання літератури до реалій і проблем сьогодення; нерепресивної свідомості, толерантності, мультикультуралізму (забезпечення свободи у висловлюваннях, мисленні й творчості); іманентності (аналіз на основі іманентних законів розвитку літератури, із цитуванням творів, застосуванням теоретичних понять), вивчення в контексті розвитку культури й мистецтва (у зв'язках із живописом, музикою, кіно, іншими видами мистецтва, явищами вітчизняної і світової культури, історії, філософії тощо, текстами українських та зарубіжних авторів).

Вірш «Обнови» Ігоря Римарука
молодій душе
радій обновам —
лавровий вінок стає терновим
стражники у мученики пруть
хрест не орден
хрест не одберуть
на крилатий герб у консуляті
задивились коники крилаті
а буланий змій
а вороний —
де ви нині
в упряжі якій
мчить полями бричка макабрична
деренчить горлянка візника
і твоя
душе
зоря одвічна
в небесах оновлених зника

Підготуйте матеріал для формування у дев'ятикласників теоретико-літературного поняття «мілітарна література», включаючи повторення. Зміст уроку: оповідання «Воля до життя» Олександра Довженка, МЗ: Друга світова війна (історія); твори для додаткового читання: Василь Симоненко «Можливо, знову загримлять гармати», Василь Стус «Моя Україна забула сміятись», Микола Карпенко «Мов краплі ті, хвилина по хвилині…», Наталка Слободянюк «Королева кришталева ходить у броні», твори сучасної літератури періоду російсько-української війни (Українська література, програма, Заболотний, 2023, с.59–60).

3. Реалізація Державних стандартів освіти в мовно-літературній галузі

Стандартизація змісту освіти є однією з ключових тенденцій розвитку, зокрема у країнах Європейського Союзу, визнається ефективним інструментом забезпечення її якості; стандартизація орієнтована на характеристику конкретних навчальних операцій, моделювання процесу здобуття ЗО предметних знань, формування вмінь, вироблення ставлень до навчання, спрямування на розвиток ключових та предметних компетентностей, що визначають якість діяльності

особистості (Яценко, 2016, с. 202). **Освітній стандарт** - нормативний документ, визначає дидактичну мету, зміст, структуру, особливості організації навчально-виховного процесу, обсяг навчального навантаження, вимоги до підготовки випускників певних освітніх галузей, програмні результати навчання тощо.

У середній освіті в мовно-літературній галузі реалізуються нові державні стандарти базової та профільної середньої освіти: «Державний стандарт базової середньої освіти» (2020), «Державний стандарт профільної середньої освіти» (2024).

«**Державний стандарт базової середньої освіти**» (2020) логічно продовжує «Державний стандарт початкової освіти» (2018), визначає мету базової середньої освіти, ціннісні орієнтири реалізації, цикли, вимоги до обов'язкових результатів навчання на основі компетентнісного підходу, зокрема 11 ключових компетентностей та відповідних вмінь; освітні галузі й вимоги до результатів навчання для кожної з них (***мовно-літературна***, математична, природнича, технологічна, інформатична, соціальна і здоров'язбережувальна, громадянська та історична, мистецька, фізична культура). Державний стандарт є основою для розроблення освітніх програм. Розробники кожної із чинних модельних програм із української літератури наголошують на дотриманні положень вищезгаданого документу в аспектах змісту та структури.

Приклад реалізації визначеної у стандарті *мети базової середньої освіти* через застосування видів навчальної діяльності (за програмою із української літератури для 7– 9 кл. Олександра Заболотного та ін.):

▪ природні здібності, інтереси, обдарування ЗО розвивають через активності: створення відео-, аудіозапису колективного (індивідуального) виконання пісень з наступним розміщенням в соцмережі; підготовка афіші чи знімання трейлеру уявного кінофільму (мультфільму) за мотивами художнього твору (повісті Михайла Стельмаха «Щедрий вечір», поезії Василя Симоненка «Лебеді материнства», «Гей, нові Колумби й Магеллани…», Андрія Малишка. «Пісня про рушник», «Чому, сказати, й сам не знаю…» тощо); створення есе для читацького блогу літературного журналу на основі прочитаного твору (повість Григора Тютюнника «Климко»); розігрування інтерв'ю за змістом повісті Бориса Харчука «Діана» між журналістом та персонажем твору тощо;

▪ формування компетентностей, необхідних для соціалізації ЗО, громадянської активності, свідомого вибору подальшого життєвого шляху, самореалізації, продовження навчання на рівні профільної освіти або здобуття професії здійснюється у виконанні завдань: обговорення проблеми вибору людини у вирішальній ситуації (за оповіданням Леоніда Полтави «Маленький дзвонар із Конотопу»; дослідження мовних одиниць, зокрема діалектизмів, історизмів у повісті Івана Франка «Захар Беркут»; обґрунтування власної позиції та готовність

до її зміни в результаті комунікації (за поезією Тараса Шевченка «Розрита могила») тощо;

▪ виховання відповідального, шанобливого ставлення до родини, суспільства, навколишнього природного середовища, національних та культурних цінностей українського народу – у підготовці усного висловлення з теми «Нація, яка читає книжки, – непереможна!»; створення усного твору-роздуму про сенс людського буття, патріотизм, почуття власної гідності й самодостатності; написання творчої роботи із засудженням воєнного вторгнення на територію України тощо (Українська література, програма, Заболотний, 2023, с.8, 11,17, 21).

У навчанні літератури реалізується визначена в стандарті мета базової середньої освіти, з опертям на ***ціннісні орієнтири***, як-от «дотримання принципів академічної доброчесності у взаємодії учасників освітнього процесу та організації всіх видів навчальної діяльності» (Державний стандарт, 2020) - у програмі О. Заболотного семикласникам при вивченні теми «Народна творчість» пропонується використовувати фрагменти текстів народних пісень, образів із них для створення власних текстів або медіатекстів «на засадах академічної доброчесності (Українська література, програма, Заболотний, 2023, с.5); постійним задіянням школярів у вікторинах, конкурсах, рольових іграх, завданнях за інтерактивними технологіями (створення кроссенсів, сенканів, фанфіків, буктрейлерів, колажів, «хмаринок слів» тощо) здійснюється «підтримка пізнавального інтересу» ЗО, створення освітнього середовища «з атмосферою довіри»; «плекання любові до рідного краю, відповідального ставлення до довкілля»; якості «милосердя, доброти, справедливості, співпереживання» вчитель літератури виховує, наприклад, у семикласників, читаючи програмові повісті Миколи Вінграновського «Сіроманець», Бориса Харчука «Діана» про дружбу дітей з тваринами.

У «Державному стандарті базової середньої освіти» (2020) визначено ***мету мовно-літературної освітньої галузі***, щодо «літератури», здобувачі всіх рівнів загальної середньої освіти мають прагнути стати компетентними читачами із гуманістичним світоглядом, які читають інформаційні та художні тексти, класичної та сучасної художньої літератури (української та зарубіжної); здатними до духовного, культурного та національного самовираження, міжкультурного діалогу, збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, творчої самореалізації, із сформованими ціннісними орієнтаціями і ставленнями (Державний стандарт, 2020).

У змісті програм представлено твори класичної та сучасної художньої літератури, в яких ЗО мають усвідомити, що людина – найвища цінність; в окремих темах наголошено на розкритті «ідеї гуманізму» (поезія Володимира Підпалого «Бачиш: між трав зелених…»); «віри в людину, яка несе у

своєму серці» добро, любов, бореться за особисту свободу, вільний розвиток, самореалізацію (повісті «Дорогою ціною» Михайла Коцюбинського, «Старий будинок» Олександри Дорожовець, «Метелики в крижаних панцирах» Оксани Радушинської, «Крамниця щастя» Анастасії Шевердіної, оповідання «Білий кінь Шептало» Володимира Дрозда, поема Лесі Українки «Давня казка», поезії Галини Кирпи «Мій ангел такий маленький», «Коли до вас темної ночі…» тощо); окремі розділи названо: «Кожен мріє про щастя», «За гроші щастя не купиш», «Піднятися над буденністю», «Бути самим собою». Здатність до національного самовираження, міжкультурного діалогу, ціннісні орієнтації та ставлення формують, наприклад, при вивченні повісті «Дорогою ціною» Михайла Коцюбинського у 8 класі завдання: розкрити міжпредметні зв'язки із зарубіжною літературою (Шолом-Алейхем «Тев'є-молочник»), взяти участь у диспуті «Воля як основна запорука людського щастя», аналітична робота з дослідження українського соціуму XIX ст. тощо (Українська література, програма, Заболотний, 2023).

Результати навчання учнів з мовно-літературної освітньої галузі реалізуються через ***предмети***: «українська мова, українська література, зарубіжні літератури (у перекладі українською мовою)», відповідно до чинного Державного стандарту базової середньої освіти. З-поміж дисциплін в межах мовно-літературної освітньої галузі, забезпечених у 2025 році рекомендованими МОН України модельними навчальними програмами (для 5– 9 класів Нової української школи, які запроваджуються поетапно з 2022 року; розміщені на офіційному вебсайті МОН): *українська мова* (5-6 клас, 5-9 клас, 7-9 клас); українська мова з навчанням мовами національних меншин (5-9 клас), зокрема румунською, угорською; вищезгадані програми з *української літератури* (5-6 клас та 7-9 клас); низка програм із *зарубіжної літератури* (5-6 клас: Є. Волощук; О. Ніколенко та ін.; Н. Богданець-Білоскаленко та ін; 5-9 клас: О. Ніколенко та ін.; 7-9 клас: В. Снєгірьової та ін; Є. Волощук та ін.); інтегрованих курсів (5-6 клас та 7-9 клас): української та зарубіжної літератури; української мови, української літератури та зарубіжної літератури; мов та літератур корінних народів і національних меншин (іврит, новогрецька, словацька, кримськотатарська, польська, болгарська та ін.); *іноземної мови* (Модельні програми, 2025).

Відповідно до «Державного стандарту базової середньої освіти» (2020) ***вимоги до обов'язкових результатів навчання*** учнів складаються з компонентів:

- групи споріднених загальних результатів;
- спільних для всіх рівнів загальної середньої освіти загальних результатів, через які реалізується компетентнісний потенціал галузі;
- конкретних результатів навчання, які визначають навчальні успіхи освітніми циклами;

- орієнтирів для оцінювання, на основі яких визначається рівень досягнення учнями результатів навчання після завершення відповідного циклу.

Обов'язкові результати навчання позначено індексами, в яких: «скорочений буквений запис означає освітню галузь, до якої належить обов'язковий результат навчання; цифра на початку індексу вказує на порядковий номер року навчання (класу), на завершення якого очікується досягнення результату навчання; перша цифра після буквеного запису до крапки означає номер групи результатів навчання; цифра після крапки означає номер загального результату навчання; наступна цифра означає номер конкретного результату навчання; остання цифра означає номер орієнтира для оцінювання відповідного навчального результату» (Державний стандарт, 2020).

Додаток 1 до Державного стандарту, зокрема *мовно-літературної освітньої галузі*, уточнює «***компетентнісний потенціал***»: «ключові компетентності» й відповідні «уміння та ставлення». Наприклад, екологічна компетентність пов'язана із уміннями: використовувати потенціал текстів показуючи діяльність людини як частини природи, для реалізації екологічних проектів, формування екологічної культури, забезпечення сталого розвитку суспільства; ставленням: зацікавлювати здобутками митців, творчість яких є важливою для формування, поширення ідей сталого розвитку суспільства.

Базові знання, зокрема з української та зарубіжної літератури згруповані у блоки (Табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Базові знання ЗО з української та зарубіжної літератури, узагальнені в поняттях: «інформація», «комунікація», «текст», «літературний твір», «мовні засоби»

Базові знання ЗО з української та зарубіжної літератури	
інформація	текстова, графічна, числова тощо; достовірність, новизна, актуальність і несуперечливість інформації; надійність і ненадійність джерел інформації; критерії добору і способи пошуку інформації; явна і прихована інформація; факти і судження; маніпуляція і пропаганда
комунікація	комунікативна взаємодія; ситуація спілкування; адресат, адресант; форма і зміст повідомлення; мета і позиція мовця; комунікативні наміри співрозмовників; важливі та другорядні деталі повідомлення; прихований зміст повідомлення; вербальні та невербальні засоби; типові стратегії мовленнєвої взаємодії; аргументація; інтонаційні засоби; емоційний стан співрозмовників; формули мовленнєвого етикету; жанрові форми мовлення; різноманітні стратегії продукування ідей; принципи етики спілкування, норми літературної вимови; соціокультурні норми; стереотипи, протидія та попередження дискримінації, цькування (булінгу); протидія пропаганді та маніпуляції; ненасильницька комунікація; суспільно-культурний контекст; цифрове

	середовище; безпечна поведінка у цифровому просторі; онлайн-взаємодія; форми презентації; академічна доброчесність
текст	різновиди текстів (одиничні і множинні, цілісні, перервані і змішані); опис, розповідь, роздум; стилі та жанри; структура тексту; фрагментарні тексти; зміст прочитаного; тема; мікротема; ідея; проблеми в тексті; підтекст; культурно-історичний контекст; гіпертекст у медіатексті; особистий і суспільний досвід; мета читання (для отримання інформації, виконання завдань, розвитку естетичного досвіду)
літературний твір	художні твори українських і зарубіжних авторів; література корінних народів і національних меншин; актуальна національна та загальнолюдська, зокрема морально-етична, проблематика творів; роди і жанри літератури; зміст і форма літературного твору (тема, ідея, фабула, сюжет, композиція, художні образи, поетика); літературний твір в історико-культурному контексті; літературно-мистецькі епохи, напрями, течії та стилі; індивідуальний стиль; естетична цінність літературного твору; відкритість творів літератури до інтерпретації; художній переклад; читацький досвід, емоційний стан читача
мовні засоби	мова як система; мовні одиниці різних рівнів, їх характерні ознаки та функції в мовленні; мова як відображення картини світу; мовна норма та її динамічність в історико-культурному контексті; помилка; засоби художньої виразності) (Державний стандарт, 2020).

Приклад роботи для удосконалення базових знань, пов’язаних із отриманням ***інформації*** (текстова інформація; достовірність, актуальність інформації; надійність і ненадійність джерел інформації; маніпуляція і пропаганда). На початку повномасштабної російсько-української війни соціальні мережі «вибухнули» низкою «літературних» фейків, особливо маніпуляцій, адже, на відміну від повністю вигаданих фактів, маніпулятори більш ефективні, викривлюючи правду чи поєднуючи із фейком. Користувачі соцмереж активно поширювали вірш «Кацап», приписуючи Тарасу Шевченку («Кацапа звідусіль жени! Хай здохне в ямі при дорозі! Ти подаєш йому води, а він вже сере на порозі!»); автор тексту, - зазначила науковиця Тетяна Шептицька, - не якийсь там анонім, а одіозно відомий київський персонаж Ян Таксюр, пропагандист «руского міра», який стверджував, що цим хотів «посміятися над вузькістю і безумом національної ненависті й національного чванства», скомпрометувати проукраїнськи налаштованих людей. Зважаючи на поширення російської дезінформації про українську культуру, традиційні «ролі» учнів на уроці літератури можна доповнити контролюючим/перевіряючим факти «фактчекером» (від англ. fact-checking) (Головань, 2023).

Ілюстрація 1.1.
Фейкові цитати Тараса Шевченка, Івана Франка

Портали «По той бік новин», «Нота Єнота», «Читомо» тощо проаналізували низку фейкових цитат (маркуючи: «Пропаганда РФ»): авторство Тараса Шевченка не підтверджено у вірші «А що, брати, проспали волю», «Отак подивишся здаля на москаля». Фейк, що рядки: «Після цієї війни в прийдешніх поколінь має лишитись два почуття: наші нащадки мають їх ненавидіти, їхні - мають нас боятись. Цього досить» – із повісті Івана Франка «Захар Беркут» тощо. Розробники уроків медіаграмотності застерігають, що через соціальні мережі поширюють багато неправдивої, спотвореної інформації; пропонують *алгоритми роботи з перевірки якості контенту*:

1) критично мислити, задуматися, які емоції викликав текст (відео, повідомлення),

2) визначити слова, які викликають дисонанс, не притаманні цьому автору; висловити гіпотезу, чи належить йому текст,

3) на яких сайтах розміщено інформацію, оцінити надійність джерел; перевіряти «справжність» експертів,

4) знайти в мережі Інтернет за назвою твору (цитатою) електронні версії на різних сайтах, включаючи pdf версії електронних збірок автора/авторів,

5) порівняти повідомлення чи відео з оригінальним текстом, знайти відмінності, якщо є,

6) зробити висновок, чи твір належить автору, чи не відбулося фальсифікації, підмін окремих слів, можливо, на актуальніші, патріотичніші.

Справді, заміна слів «Австрієє» на «росієє» у сонеті Івана Франка «Багно гнилеє між країв Європи» чи «Тевтоніє» на «Московіє» у вірші « Я утверждаюсь» Павла Тичини тощо – спотворення оригінального тексту, маніпулятивна інформація, не виправдана патріотичними мотивами, сприяє викривленому омисленню тексту; розповсюдження подібних літературних фейків засвідчує невігластво, неосвіченість, незнання творчості своїх класиків літератури (Циммерман, 2023).

У статті «До теми про т.зв. «шевченківські фейки» Оксана Забужко пояснює українцям, що подібні «вірші», склепані в стилістиці малописьменного графомана, вкинуті в мережу як буцімто належні перу Т. Шевченка, з припискою, для заохоти поширювачам, в дусі «ах як актуально, і справді пророк!», – це не просто «розвод лоха», «опускалово х@хла» ще за старим імперським рецептом, словами персонажа І. Тургенєва, нема нічого простішого, ніж бути малоруським поетом – напиши «грає-грає, воропає», «х@хол прочитає й заплаче! Ги-ги». Інформаційна спецоперація ФСБ може мати «витончені» різновиди - «удушити Тараса Шевченка посрєдством об'ятій», «закріпити» інформацію у свідомості читача, вказати нам на «своє» місце біля параші: оце вам ваш Тарас Шевченко, кугути! Дурак і п'яніца!». Черговий розгін бездарного віршилища під Шевченковим іменем спричинила публікація у виданні New Yorker (2023), вперше за всю свою історію, вірша Тараса Шевченка, - визначна подія, чомусь не завважена нашими ЗМІ. На жаль, не меншає охочих поглумитися з Тараса Шевченка, як-от сочиняючи під його іменем, служачи чи догоджуючи імперії, яку він переміг. Оксана Забужко зауважує, що не знає способу, яким можна навчити недосвідчених людей відрізняти брехню від правди, художні твори і фейки, «у мене нема на те рецепту. Я тільки знаю, що відчуття стилю в умовах інформаційної війни рятує від дуже багатьох пасток. Стиль, холера, стиль: як би не маскувалась чекістська гопота, як би не кувала собі голосочок, як у казці про вовка й козенят, – стиль обов'язково їх видасть. Формуйте в дітей відчуття стилю. Ставте їм Баха. І читайте Шевченка» (Забужко, 2023).

<u>Поміркуйте</u>

▪*Наведіть приклади суперечливої, прихованої «літературної» інформації, пропаганди; які способи перевірки надійності джерел, критерії добору інформації (формування критичного мислення, культури медіаспоживання) ви запропонуєте ЗО?*

▪*Виконайте Завдання І етапу XIV Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка для студентів закладів вищої освіти (гуманітарних спеціальностей) у РДГУ: «За даними Українського інституту книги за кордоном у 2022 році вдвічі збільшився попит на книги українських авторів. Нещодавно (жовтень, 2023 р.) сталася подія в глобальній презентації української культури: культовий журнал для читача із тонким художнім смаком «The New Yorker» надрукував англомовний переклад вірша Тараса Шевченка «І небо не вмите, і заспані хвилі». Оскільки в Україні триває повномасштабна війна, згадаємо зауважену Оксаною Забужко реакцію на це: «у росіян запекло». Уявіть, що ви журналіст, якому запропонували написати PR статтю (огляд, лонгрід): сформувати позитивну впізнаваність образу Тараса Шевченка, переконати американського читача прочитати також інші твори поета №1 в Україні».*

У Додатку 2 до Державного стандарту конкретизовано ***вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів у мовно-літературній освітній галузі*** для кожного з циклів базової середньої освіти за категоріями:

⁕ 1. Взаємодія з іншими особами усно, сприймання і використання інформації для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях

⁕ 2. Сприймання, аналіз, інтерпретація, критичне оцінювання інформації в текстах різних видів (зокрема художніх текстах, медіатекстах) та використання її для збагачення власного досвіду

⁕ 3. Висловлювання думок, почуттів і ставлень, письмова взаємодія з іншими особами, зокрема інтерпретація літературних творів українських і зарубіжних письменників; взаємодія з іншими особами у цифровому середовищі, дотримання норм літературної мови

⁕ 4. Дослідження індивідуального мовлення, використання мови для власної мовної творчості, спостереження за мовними та літературними явищами, проведення їх аналізу

Наприклад, вміння взаємодіяти з іншими особами усно, сприймати, застосовувати інформацію для досягнення життєвих цілей, у різних комунікативних ситуаціях оцінюється через сформований *загальний результат* «сприймання усної інформації» [1.1], конкретизоване для ЗО 5-6 класів у *результатах (конкретних)*: «слухає висловлювання (зокрема художні тексти,

медіатексти) у різних формах (монолог, діалог, полілог), сприймаючи подану в достатньо вільному темпі інформацію відповідного обсягу на відому і частково нову тематику» [1.1.1] та «*орієнтирах для оцінювання*»: «уважно слухає монологічні/діалогічні висловлювання, зважаючи на мету та умови спілкування, особливості текстів (зокрема художніх текстів, медіатекстів)». Цей же загальний результат, конкретизований у результаті «реагувати на почуте, уточнюючи важливі для розуміння деталі» [1.1,2], передавати прихований зміст повідомлення, виражений за допомогою типових невербальних засобів [1.1,3], загальний результат -перетворювати інформацію з почутого повідомлення в інші різні форми [1.2], виокремлювати усну інформацію (1.3), висловлювати та обстоювати власні погляди, ідеї, переконання (1.6) тощо.

Позначення ***«індексом»*** [9 МОВ 1.1.1-1] обов'язкового результату навчання розшифровується (Табл. 1.3).

Таблиця 1.3.

Розшифрування «індексу» та приклад реалізації результату навчання з літератури

Вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів у мовно-літературній освітній галузі	Загальні результати	7-9 класи	
		конкретні результати	орієнтири для оцінювання
	Сприймає усну інформацію [МОВ 1.1]	слухає інформацію з різних джерел на відому і нову тематику, подану у вільному темпі, тексти (зокрема художні тексти, медіатексти)	свідомо застосовує прийоми активного слухання [9 МОВ 1.1.1-1]
		дев'ятикласник слухає вірш «Чорнобривці» Миколи Сингаївського (за програмою Олександра Заболотного), інші варіанти поезії (є близько десяти, автор уникав звинувачень у націоналізмі, негласно заборонених слів «Україна, українці»), новіші ремейки, пісню у виконанні Квітки Цісик, Дмитра Гнатюка, Ніни Матвієнко та ін.; інформацію з біографії про матір поета Уляну Андріївну, рідне село Шатрище на	застосування техніки активного слухання: уточнення, повторення, перефразування, заохочувальні репліки, відкриті питання, логічний наслідок, резюмування (Чи були улюблені квіти в Уляни Андріївни? Тональність «пісні-реквієму» зумовлена образом матері поета, яка тяжко працювала дояркою, пережила смерті восьми дітей? Чи у Франції автор почав роботу над шедевром? Тлумачення побутових та обрядових образів-символів, художнє малювання, інтерпретація цитат - «світанковий край», «квітуча надія», «розквітає доля на українській землі»; ідей твору, національного прочитання

		Житомирщині, - «чорнобривцевий рай»; подорож до Парижа та чорнобривці на одній із клумб; літературознавчі оцінки, зокрема щодо жанрових визначень (пам'ять, реквієм)	образу матері, України; секрету популярності пісні («Чорнобривці» розквітли в народі) до наших днів; новітні переробки. У зв'язку з війною, як резонує визначення реквієму (твір скорботного характеру, богослужіння над померлим), відтермінування весни для України?

У програмі з української літератури Олександра Заболотного тему «Сила та щирість почуттів», розкриту зокрема через осмислення «пісні-пам'яті» Миколи Сингаївського «Чорнобривці», оцінюють за результатами навчання:

⁕ 1. [9 МОВ 1.1.1-1-3]: ЗО застосовує вищезгадані прийоми *активного слухання*;

[9 МОВ 1.1.3-1]: звертаємо увагу ЗО на *невербальні засоби*, які доповнюють інформацію про текст, *сприяють розумінню не вираженого вербально змісту* (зображення чорнобривців, фотокартки обсадженої квітами батьківської хати в с. Шатрище, мами Уляни Андріївни; поета з композитором Володимиром Верменичем 1957 р. тощо; «прочитуємо» жести, міміку, вираз очей, обличчя, одягу вчителя-читача, однокласників, систему вокалізації (якості голосу, діапазон, тональність) відомих виконавців пісні тощо;

[9 МОВ 1.4.1-2]: ілюструючи *власне розуміння почутого*, ЗО виявляє *важливі деталі*, яких багато, наприклад, у книзі «Це вам не естрада. Крутими стежками української поп-музики ХХ століття» Філа Пухарєва: композитор Володимир Верменич раніше створював здебільшого оди партії та Лєніну, вмовив поета замінити проукраїнські рими примітивними, «школярськими» («старенька-рідненька»); співак, який «оживив» хрестоматійне зізнання в любові матері - Костянтин Огнєвий, - на нього «у 60-х ніхто надто й не ставив»; вихід шлягера відтермінували на 7 років, остерігаючись звинувачень у плагіаті (напередодні вийшов мюзикл «Літа молодії» - прем'єра «Пісні про рушник» Андрія Малишка та Платона Майбороди, також у «жанрі в жанрі» «пісня про матір», у формі синівської сповіді перед старенькою матір'ю).

[9 МОВ 1.5.3-1]: ЗО міркують про *роль, виражальні можливості* цитат із «націоналістичного» варіанту - «Як на ті чорнобривці погляну, То далеко їх видко. Бачу руки твої, моя мамо, Чую ласку твою, українко» та ін.; доцільності звертання до матері на «ви» у початковій версії тощо; обміняються враженнями про *вплив на слухачів* цих важливих *деталей*;

[9 МОВ 1.6.1-3]: *для підтвердження, увиразнення*, формування *власних поглядів, ідей, переконань* щодо твору, доречно *використовувати цитати з різних*

джерел (поет згадував про маму: «Коли вже надто втомлювалася, йшла у квітник і поралася біля своїх квітів, які радували око всіма барвами веселки. Найбільше любила чомусь чорнобривці», «Створюючи цю пісню, я найперше думав про свою маму, перед подвигом якої стою на колінах. Виховуючи чималеньку сімеєчку (дванадцятеро дітей), вона ще й умудрялася працювати дояркою в колгоспі /…/ А чого їй коштувало пережити смерть вісьмох дітей /…/»; Дмитро Павличко вважав, що «головне достоїнство» віршів Миколи Сингаївського - у відображенні зворушення сучасної людини, «яка шукає й знаходить основоположні моральні цінності у своєму зв'язку з рідною землею, бачить свою душу крізь чисті джерела того краю, де минулося її дитинство». Рядок із цитати письменника Михайла Стельмаха учитель може обрати «поетичною» темою уроку: «Чорнобривцеві світи пісенної поезії Миколи Сингаївського» тощо.

❋ 2. [9 МОВ 2.1.1-1-2]. Щоб *застосовувати види критичного читання* художніх творів, ЗО має прагнути стати критичним читачем, не лише аналізувати, «читати» тематику, образність, структуру, стиль, ідеї; але працювати над створенням сенсу з прочитаного, адаптувати інформацію і до свого розуміння, і на вищому рівні – самонавчання. Вчитель нагадає, що критичні методи читання та письма передбачають багаторазове читання, розбиття змісту на сегменти, визначення ключових понять, постановку запитань, підкреслення цікавого й важливого, занотовування, коментарі, резюме джерел; виявлення недомовленого, підтексту; заохочують інтелектуальну допитливість, самостійне незалежне мислення. Щодо постановки запитань під час читання, ЗО можуть цікавитися, у якому віці створено знамениті «Чорнобривці» (у 22 роки), хто був улюбленим поетом Миколи Сингаївського (Андрій Малишко, з яким пізніше приятелював, поділяв ставлення, що вірш - надбання духовності «після дитинства», а пісня вбирається «з молоком матері. Нема пісні – і марніє, мертвіє людська душа»; до речі, назва однієї із збірок поета «Я родом із пісні», а рядки «Душа – як вічна українська пісня, з усіх країв додому нас вела» - може стати вдалим епіграфом уроку); скільки текстів митця покладено на музику (біля п'яти сотень) та ін. Девятикласники поміркують, як вплинуло на шедевральність «Чорнобривців», що поет також був музикантом («гармоністом на сільських празникових гуляннях /…/ Грав на струнних, кохався у народних мелодіях»); у чому мелодійність, пісенність його текстів; за В. Бичком, з піснею єднає простота й змістовність, «навантаженість» кожного слова «барвою, думкою, почуттям». Ключове питання – про звязки з літературним поколінням шістдесятників: належність до генерації українських інтелектуалів (здобув хорошу освіту); як і Ліна Костенко, його називали «бунтівним» поетом; життєвий принцип митця - боротьба за право «говорити правду /…/, щоб не втопитись у брехні»; сміливість у національних проявах та уподобаннях, вияв гідності, поваги до себе, нашого народу, опір

цілеспрямованій русифікації (вибір рідної мови для творчості, перший прочитаний зі сцени вірш присвячений «столиці обласній», за що «дісталося» - москва столиця; цікавий феномен, – уникаючи «націоналістичних» маркерів, автор досяг виразного проукраїнського пафосу; він підсумував творчість: «За землю свою я у слові згорів…»); протест проти пануючої атмосфери зневаги до особистості (згадки про виснажливу працю матері щодня із четвертої ранку в колгоспі, самого автора, який із п'яти років розумів «одну педагогіку /../ – виховання працею»; анекдотична історія про «заможного» совєцького восьмикласника, показушний виступ якого «забезпечили» позиченим костюмом і черевиками)*;* звернення до проблем філософії людини – визначення Миколою Сингаївським «поезії» як «поклику /…/, боротьби добра і зла», героїня «Чорнобривців» стала уособленням української жінки, матері, трудівниці, творчині прекрасного; мотив якоюсь мірою подібності нашого й західного способу життя, мислення (і парижани оточують себе квітами, як земляки в рідних Шатрищах на Житомирщині). Цікаве питання для критичного читача – образ автора у вірші, в контексті цитати, що вся його біографія – «у книгах», зокрема поезії – «душевній, громадянській сповіді».

[9 МОВ 2.2.6-2]: ЗО *розпізнає в художньому тексті зображувально-виражальні засоби, ознаки авторського стилю* (поетичний стиль М. Сингаївського як поєднання простоти, мелодійності, глибокого зв'язоку із народною культурою, за Д. Павличком; учні досліджують фольклорну основу, риси пісенно-поетичного жанру. Складнішим завданням є зіставлення «Чорнобривців» із класикою т.зв. українського естрадного «маткору» (Філ Пухарєв): «Баладою про мальви» Володимира Івасюка, «Маминою світлицею» Ігоря Білозіра, Богдана Стельмаха, «Сивою ластівкою» Ігоря Поклада, Бориса Олійника та ін. У межах теми «Сила та щирість почуттів» девятикласники послідовно знайомляться із поезіями «Чорнобривці» (в аспекті тлумачення «сакральних символів загальнолюдських моральних цінностей», жанру «пісня-пам'ять», мотиву «спогаду про батьківську оселю») та «Пісня про матір» Бориса Олійника (характеризують «образ жінки-матері», мотив синової «любові до найріднішої людини», почуття «обов'язку й відповідальності»), виявляють, зіставляють ознаки авторського стилю. Найскладніше завдання «практичного» вияву цього розуміння – обґрунтування, кому варто присудити Міжнародну літературно-мистецьку премію імені Миколи Сингаївського, заснованої Українським фондом культури. До речі, одним із лавреатів є письменник із Дубна на Рівненщині Сергій Рачинець.

[9 МОВ 2.3.2-1]: *коментувати власні почуття під час читання* (слухання пісні), обговорювати свої *враження*, аналізувати, які саме *виражальні засоби вплинули*, учні можуть поміркувавши, чому укладачі програми надали перевагу

виконанню Олександра Пономарьова; значення музичних інструментів «у розумінні настрою» (поет відкрив «дивовижність» гармошки); якою піснею привітали б рідну людину на День матері, враження від присвяченого цій події шкільного заходу; чи залишився на українській поп-сцені тренд на «пісні про матір»; діляться спогадами про вияв материнської любові. ЗО «розгадують», чому лише окремі тексти стають такими популярними, відомими, «співучими серед людей» (Микола Сингаївський), щодо «Чорнобривців», витворюють враження, що це народний твір, а не авторський.

[9 МОВ 2.5.3-1]: вчитель пропонує *«ресурси, зокрема цифрові» для розширення кола читацьких інтересів* (спогади, автобіографія, передмови Миколи Сингаївського, літературознавчі оцінки його творчості Максимом Рильським, Михайлом Стельмахом, Дмитром Павличком та ін., біобібліографічні нариси тощо. Питання – «підцензурність» творів Миколи Сингаївського, реалізація митця у творах для дітей; чи вірні матері-батьківщині українці, які виїхали після російського вторгнення тощо - питання для «*демонстрування навичок критичного мислення*».

⁕ 3. [9 МОВ 3.1.4-1]: ЗО *складає власні тексти* (вірші в жанрі «пісня про матір», есе: «Моя мама – втілення любові, мудрості, терплячості, сили духу», «Непомітні подвиги моєї мами», «Мої прояви любові до батьків» «Чи відчуваю я «безмежну вдячність своєму краю» (Микола Сингаївський), «Моральні цінності Миколи Сингаївського-лірика», «Пісня в моєму житті», «Символіка квітів у культурі українців», «Материнська любов, як жовтогарячі чорнобривці, безмежна у наших серцях»), які *оформлює відповідно до усталених мовних норм*.

⁕ 4. [9 МОВ 4.1.2-1-2]: учні *аналізують мовні явища* (епітети, метафори, зменшувально-пестливі слова, звертання, повтори, антоніми) в художному творі, *роблять висновки щодо їх функціонування:* показ сили почуттів героя, створення у читача ефекту присутності через зорові, слухові, запахові, дотикові (веснянки, квіти, ласка) образи; контрастні настрої передчуття «весняного», «світанкового» майбутнього, в якому не буде «старенької» матері; означення національної культури через фольклоризми тощо; тема для есе: «Моє розуміння метафори «розквітає /…/ доля на моїй українській землі».

Допомогти вчителеві-філологу орієнтуватися, зокрема в *нормативно-правовій базі* реформованої середньої школи, покликані праці, як-от «***Дорожня карта вчителя мовно-літературної галузі для філолога в НУШ***» (Гнаткович, 2022). Авторками проаналізовані документи: Закон України № 2145-VIII від 05.09.2017 «Про освіту», Закон України №463-IX від 16.01.2020 «Про повну загальну середню освіту», Концепція «Нова українська школа», Державний стандарт базової середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 року № 898), модельні навчальні програми, навчальні програми. Чотири

групи *обов'язкових результатів* навчання, за Державним стандартом базової середньої освіти, згруповано за тамими *уміннями*:

⁕ 1. учень (учениця): 1) сприймає усну інформацію; 2) перетворює інформацію з почутого повідомлення (художнього тексту, медіатексту тощо) в різні форми повідомлень; 3) виокремлює усну інформацію; 4) аналізує та інтерпретує усну інформацію; оцінює усну інформацію;

⁕ 2. учень (учениця): 1) сприймає текст; 2) аналізує та інтерпретує текст; 3) збагачує естетичний та емоційно-чуттєвий досвід; 4) оцінює текст; 5) обирає текст для читання; 6) перетворює текстову інформацію; 7) читає творчо;

⁕ 3. учень (учениця): 1) створює письмові висловлення; 2) взаємодіє письмово в режимі реального часу (в цифровому середовищі); 3) редагує письмові тексти; 4) висловлює і захищає власні погляди, ідеї, переконання; 5) використовує вербальні та невербальні засоби під час представлення своїх думок; 6) регулює власний емоційний стан;

⁕ 4. учень (учениця): 1) досліджує мовні явища; 2) використовує знання з мови у мовленнєвій творчості (Гнаткович, 2022).

У розділі, привсяченому вивченню української літератури, уточнено, за якими навчальними програмами здійснюватиметься вивчення дисципліни, покликання розміщення на офіційному вебсайті МОН; рекомендовані види робіт з української літератури у реформованому 5 класі (зокрема за категоріями діагностування успіхів отримання літературних знань: 1. здатність сприймати усну інформацію на слух / аудіювання; 2.усно взаємодіяти та висловлюватися / говоріння; 3.сприймати письмові тексти / читання; 4. письмово взаємодіяти та висловлюватися / письмо); орієнтовний «формат запису журнальної сторінки» з предмета; види робіт із розвитку мовлення «уроків української літератури», «критерії поурочного оцінювання» на уроках з української літератури; вимоги до виразного читання тощо (Гнаткович, 2022).

Ілюстрація 1.2.

Скриншот сторінки із Модельної навчальної програми «Українська література. 5–6 класи» для ЗЗСО, 2023, Таміли Яценко та ін.

Структура програми включає *результативні, змістові та процесуальні складники.* Змістове наповнення рубрики *«Очікувані результати навчання»* розроблено згідно з визначеними та індексованими в Державному стандарті базової середньої освіти щодо мовно-літературної освітньої галузі (додаток № 2) *чотирма групами вимог до обов'язкових результатів навчання учнів 5–6 класів.* Їх конкретизацію щодо опрацювання навчального матеріалу кожного тематичного розділу модельної навчальної програми розкрито відповідно до внормованої в Державному стандарті *послідовності:*

1) взаємодія з іншими особами в *усній формі*, сприймання й використання інформації для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях [індекси 6 МОВ 1.1.1-1–6 МОВ 1.8.1-1];

2) *сприймання, аналіз, інтерпретація, критичне оцінювання інформації в текстах різних видів*, зокрема інформаційних та художніх текстах класичної та сучасної художньої літератури (української), медіатекстах та використання інформації для збагачення власного досвіду й духовного розвитку [індекси 6 МОВ 2.1.1-1–6 МОВ 2.7.2-1];

3) *висловлювання думок, почуттів і ставлень, письмова взаємодія з іншими особами*, зокрема інтерпретація літературних творів українських і зарубіжних письменників; взаємодія з іншими особами у цифровому середовищі, дотримання норм літературної мови [індекси 6 МОВ 3.1.2-1–6 МОВ 3.2.3-2];

4) дослідження *індивідуального мовлення*, використання мови для *власної мовної творчості*, спостереження за мовними та літературними явищами, проведення їх аналізу [індекс 6 МОВ 4.2.2-1].

Державний стандарт профільної середньої освіти (2024) унормовує засади навчання здобувачів профільної середньої освіти на завершальному етапі реформування загальної середньої освіти, спирається на «Закони України: «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про фахову передвищу освіту» та інші нормативно-правові акти», окреслює ключові терміни, мету профільної середньої освіти, ціннісні орієнтири, структуру, зміст, розподілений за освітніми галузями обсяг навчального навантаження, вимоги до обов'язкових результатів навчання ЗПСО тощо. Визначені *освітні галузі* продовжують «Державний стандарт базової середньої освіти» (2020), одна з яких - ***мовно-літературна***; вмотивовано її мету; компетентнісний потенціал в аспектах розвитку умінь, ставлень, базових знань; обов'язкові результати навчання ЗПСО; кількість навчальних годин за вищеокресленими І та ІІ циклами.

«Літературна» складова *мети* мовно-літературної освітньої галузі: розвиток компетентних читачів із гуманістичним світоглядом, здатних читати інформаційні

та художні тексти української і зарубіжної літератури «для духовного, культурного і національного самовираження, міжкультурного діалогу, збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, творчої самореалізації, формування системи суспільно-державних (національних) цінностей України і ставлень, а також для подальшого професійного становлення, формування громадянської стійкості» (Державний стандарт профільної середньої освіти, 2024).

Вимоги до обов'язкових результатів навчання ЗПО в мовно-літературній *освітній галузі*, реалізованих через *предмети*: українську мову, українську літературу та зарубіжну літературу, уточнено у тих же 4 категоріях (групах):

⁕ 1) здатність взаємодіяти з іншими особами в усній формі, сприймати, застосовувати інформацію для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях;

⁕ 2) здатність сприймати, аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати зміст інформаційних, медіатекстів, творів класиків літератури та сучасних письменників, як українських, так і зарубіжних; використовувати інформацію для збагачення власного досвіду, духовного розвитку;

⁕ 3) вміння висловлювати власні думки, почуття, ставлення, ідеї усно та в письмовій формі, зокрема інтерпретуючи інформаційні та художні тексти класичної й сучасної літератури; взаємодіяти з іншими особами в цифровому просторі, дотримуватися норм літературної мови;

⁕ 4) навички дослідження індивідуального мовлення; власної мовно-літературної творчості, спостереження за мовними та літературними явищами, їх аналізу.

Вищезгадані обов'язкові результати навчання, зокрема у навчальній програмі, також буде позначено індексами з: цифри - року навчання; скороченого буквеного запису освітньої галузі; номеру групи результатів навчання; номеру загального результату навчання; номеру конкретного результату навчання; цифри орієнтира для оцінювання відповідного результату навчання; літери П на позначення результату навчання поглибленого рівня.

Які зміни, за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження, підтримують до 85% старшокласників та їхніх батьків:

чинна старша школа	*реформована старша школа*
▪навчання старшокласників у ліцеї, разом зі ЗО базової та початкової школи	▪специфічний формат навчання ЗПСО (щонайменше у відокремленому корпусі/поверсі в ЗЗСО)
▪навчання в класах на різних паралелях	▪навчання в класах та змінних групах за зацікавленнями
▪стала кількість учнів у класі	▪формування класів та груп для профілізації
▪максимальна наповнюваність класу (за законом «Про повну загальну середню освіту», гранична наповнюваність	▪ за чинним законодавством: мінімум 5 учнів – клас; ліцей: 2 класи та 3 профілі

5-9 кл. – 25,2 ЗО, 10-11 кл. – 31,0 ЗО)	на паралелі
▪робота із сформованими класами	▪залучення до 200 ЗО – більше груп для профілізації
▪введення профільних предметів	▪ мала їх кількість у 10 кл як нагода переглянути вибір
▪філософія примусу	▪філософія свободи
▪вибір профілю	▪вибір профілю і спрямування (академічне/професійне)
▪навчання визначених ЗЗСО дисциплін	▪вибір предметів, зокрема й не повязаних із профілем
▪багатопредметність	▪зменшення кількості дисциплін
▪поглиблене вивчення профільних предметів та обов’язкових (15-18) на високому рівні упродовж року	▪поглиблене вивчення профільних предметів та обов’язкових на достатньому рівні, зокрема упродовж семестру
▪пріорітет – виконання ОП	▪вибір індивідуальної освітньої траєкторії
▪академічне навчання	▪практико-орієнтоване навчання
▪вчителі відповідають кваліфікаційним вимогам	▪викладання спеціально підготовленими педагогами, введення посади кар’єрного радника
▪достатня матеріально-технічна база	▪суттєво покращена для якісного навчання

Поміркуйте

За чинною програмою з української літератури для філологічного профілю А. Фасолі та Г. Усатенко в 11 класі вивчають есе Юрія Андруховича «ShevchenkoisOK», пояснюють сутність «нового осмислення класичної літератури», пошуку молоддю Тараса Шевченка як митця «з людським обличчям». На цьому прикладі проілюструйте збільшення прикладних знань; окресліть матеріально-технічну базу для реалізації предмету на поглибленому рівні; спроєктуйте зміст уроку від «спеціально підготовленого» вчителя-магістра.

Щодо ***обов’язкових предметів*** для старшокласників, які в реформованій старшій школі залишаться для вивчення як базові, котрі забезпечують необхідні кожному українцеві знання, є «*українська література*», також дисципліни: «українська мова», «історія України», «англійська мова», «математика», «фізична культура», «захист України» (Реформа старшої школи: які предмети будуть обов’язковими для вивчення в 10–12-х класах, 2024). У «новій» базовій школі також очікується зменшення/скорочення шкільних дисциплін, оптимізація програм. На жаль, «*українська література*» може не ввійти до переліку «ключових» предметів, викладатиметься «концентрованіше». За попередніми висновками «експертного розгляду» проблеми, обов'язково залишаться у шкільній програмі: «українська мова», «історія України», «хімія», «фізика», «математика», «біологія». Відомо про невдалий досвід окремих країн, які свого часу «пожертвували» рідною літературою, тепер повертають предмет у шкільне навчання (наприклад, у Великобританії **с**ередня школа охоплює ЗО 11–16 років, які вивчають від 10 предметів - 6 обов’язкових та 4 і більше на вибір, - до нових обов’язкових предметів включила «англійську літературу» (Де у світі найбільше шкільних предметів і як це впливає на якість освіти, 2024).

Професійне спрямування передбачає вступ до професійнго коледжу чи закладу фахової передвищої освіти (ЗФПО), де ЗО опановують професію, вивчаючи та обираючи пов’язані з нею дисципліни. Випускники в подальшому можуть або виходити на ринок праці, або вступити на навчання до ЗВО.

Наприклад, чинний навчальний план ОПП «Комп'ютерні науки» з підготовки фахового молодшого бакалавра зі здобуття професійної кваліфікації технік-програміст у Відокремленому структурному підрозділі «Фаховий коледж інформаційних технологій» в Національному університеті «Львівська політехніка» (План навчального процесу ОПП Комп'ютерні науки, 2022) включає за програмою профільної середньої освіти *базові* предмети: 1.1.2 «*українська література*», 1.1.3. «зарубіжна література», 1.1.1. «українська мова» та ще 11 предметів; вибірково-обов'язкові дисципліни, профільні передмети й спеціальні курси та освітні компоненти, які формують загальні та спеціальні компетентності за ОПП. «Українська література» вивчається в обсязі 148 год (зарубіжна – 74 год), упродовж трьох (1-3) семестрів із восьми: 1-й курс 1-й семестр 17 тижнів 2 год на тиждень, 1-й курс 2-й семестр 23 тижні 2 год на тиждень, 2-й курс 3-й семестр 17 тижнів 4 год на тиждень; не передбачена форма контролю із запропонованих (екзамени, заліки, проєкти, роботи).

Ілюстрація 1.3.

«Українська література» як базовий предмет програми профільної середньої освіти у навчальному плані ЗО професійного спрямування («Фаховий коледж інформаційних технологій»)

6. ПЛАН НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Код освітньої компоненти	Назва освітньої компоненти / навчального предмета	Розподіл за семестрами				Загальний обсяг		Кількість годин					Розподіл навчальної роботи в кредитах ЄКТС та аудиторних годин за курсами, семестрами, тижнями															
								аудиторних					1-й курс				2-й курс				3-й курс				4-й курс			
									у тому числі				1-й семестр		2-й семестр		3-й семестр		4-й семестр		5-й семестр		6-й семестр		7-й семестр		8-й семестр	
													17 тижнів		23 тижнів		17 тижнів		18 тижнів		15 тижнів		15 тижнів		17 тижнів		13 тижнів	
		Екзамени	Заліки	проекти	роботи	Кредити ЄКТС	Години	Всього	лекції, заняття за курсом	лабораторні	практичні	самостійна робота	Годин на тиждень	Кредитів	Годин на тиждень	Кредитів	Годин на тиждень	Кредитів	Годин на тиждень	Кредитів	Годин на тиждень	Кредитів	Годин на тиждень	Кредитів	Годин на тиждень	Кредитів	Годин на тиждень	Кредитів
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
	ОБОВЯЗКОВІ ОСВІТНІ КОМПОНЕНТИ НАЧАЛЬНОГО ПЛАНУ																											
	ЗА ПРОГРАМОЮ ПРОФІЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ																											
1.1	**БАЗОВІ ПРЕДМЕТИ**																											
1.1.1	Українська мова	ДПА					150	150	150				2		2		2		2									
1.1.2	Українська література						148	148	148				2		2		4											
1.1.3	Зарубіжна література						74	74	74				1		1		2											
1.1.4	Іноземна мова*/ Іноземна мова (за професійним спрямуванням)*						150	150	150				2		2		2		2									
1.1.5	Історія України	ДПА					114	114	114				1		2		3											
1.1.6	Всесвітня історія						74	74	74				1		1		2											
1.1.7	Громадянська освіта:																											
	Основи правознавства*						34	34	34				2															
	Основи економічної теорії*						51	51	51				3															
1.1.8	Математика (алгебра і початки аналізу та геометрія)*/ Вища математика*	ДПА					237	237	237				4		2		3		4									
1.1.9	Біологія і екологія																											
	Біологія						114	114	96	8	10		1		2		3											

Суміжним із дисципліною «*українська література*» у вищезгаданому навчальному плані є предмет ОПП, відповідальний за формування загальних компетентностей, ОКз01 «Історія державності та культури України (історія України, культурологія)», 105 год, форма контролю – залік (План навчального процесу ОПП Комп'ютерні науки, 2022).

Очікується, що реформа старшої школи на основі зміненого ціннісного підходу, філософії свободи вибору адаптує нашу освіту до сучасних потреб учнівства, збільшить її ефективність; підвищить конкурентоспроможність ліцеїстів – вступників до ЗВО; наблизить старшу школу академічного спрямування до професійної освіти; дасть розуміння актуальних професій, закономірності функціонування ринку праці, розширить можливості успішного професійного старту випускників.

4. Освітні програми; типові освітні програми; модельні, навчальні програми з української літератури та інтегрованих курсів

Відповідно до визначення «*система освіти*» зі Статті 1 Закону України «Про освіту», крім вищезгаданих стандартів освіти, поняття включає «*освітні програми*» (Закон України «Про освіту», 2017). Міністерство освіти і науки України роз'яснює, що «**освітня програма**» є єдиним комплексом освітніх компонентів, спланованих, організованих ЗЗСО для досягнення ЗО результатів навчання. Освітня програма розробляється на основі державних стандартів відповідного рівня.

Розділи ОП:

1) загальний обсяг навчального навантаження, очікувані результати навчання ЗО;
2) вимоги до осіб, які планують навчатися за ОП;
3) перелік, зміст, тривалість, взаємозв’язок освітніх галузей та/або предметів, дисциплін тощо, логічну послідовність їх вивчення (може додаватися структурно-логічна схема);
4) форми організації освітнього процесу;
5) опис та інструменти системи внутрішнього забезпечення якості освіти;
6) інші освітні компоненти, за рішенням ЗЗСО (Освітні програми, 2025).

Наприклад, ОП для учнів 1-11 класів Кам'янець-Подільського ліцею №10 на 2024-2025 навчальний рік (Освітня програма, Кам'янець-Подільський ліцей, 2024) визначає

■ ***вимоги до ЗО*** базової середньої освіти: досягнення визначених у Державному стандарті початкової освіти результатів навчання; у разі відсутності результатів річного оцінювання – можливість їх отримання створеною керівником ЗЗСО комісією; передбачене здобуття освіти за індивідуальною формою (накази МОН України від 12 січня 2016 року № 8, нова редакція - від 10 липня 2019 року № 955); можливе створення особливих умов для осіб із особливими освітніми потребами. Передумовою здобуття профільної середньої освіти є завершення

базової, успішне складання державної підсумкової атестації тощо (Освітня програма, Кам'янець-Подільський ліцей, 2024, с. 14-15).

■ У розділі 2 ОП про ***загальний обсяг навчального навантаження та розподіл між освітніми галузями й роками навчання***, вчитель літератури уточнить, що назва освітньої галузі для 1-2-х та 3-4-х, 5-7-х класів – «мовно-літературна», для закладів освіти ІІ ступеня (8-9 класи), ІІІ ступеня (10-11 класи) – «мови і літератури». Крім результативності формування ключових компетентностей, наголошено на важливості навчання за наскрізними лініями (виконання «наскрізних тем», надпредметних, міжкласних, загальноліцейських проєктів, викладання предметів за вибором, позакласна освітня, гурткова робота).

■ У розділі 3 про ***перерозподіл годин між освітніми компонентами у навчальному плані*** обґрунтовано доцільність виділення додаткових годин у 5 та 6 класах «на українську мову +0,5 год, українську літературу +0,5 год, зарубіжну літературу +0,5 год», у 7 класі – «на українську літературу +0,5год, зарубіжну літературу +0,5 год» тощо (урахування особливостей закладу освіти, індивідуальних освітніх потреб ЗО). Вмотивовано, чому ліцей для складання власного навчального плану обрав другий варіант організації освітнього процесу (таблиця 2 у Типовій освітній програмі): перелік базових предметів суспільно-гуманітарного та математично-природничого циклів, зокрема базових предметів: «Українська мова», «Українська література», «Зарубіжна література»та ін. (Освітня програма, Кам'янець-Подільський ліцей, 2024).

Враховуючи вищезазначене, «українська література» у навчальному плані реформованого ЗЗСО з навчанням українською мовою (згідно Додатку 3 Типової освітньої програми для 5-9 класів ЗЗСО, наказ МОН України від 09.08.2024 року №1120) представлена так:

Освітня галузь	Предмети	Кількість годин на тиждень		
		5 клас	6 клас	7 клас
Мовно-літературна	Українська література	1,5+0,5=2	1,5+0,5=2	1,5+0,5=2
	Українська мова	4+0,5	4	3
	Зарубіжна література	1+0,5=1,5	1+0,5=1,5	1+0,5=1,5

Для 8-9 класів навчальним планом передбачено для освітньої галузі «Мови і літератури» по 2 години на тиждень, - і у 8, і в 9 класах із «української мови», «української літератури» та «зарубіжної літератури».

Щодо *профільного спрямування*, заклад освіти врахував можливості забезпечення якісної реалізації (освітні потреби учнів, регіональні особливості,

кадрове забезпечення, матеріально-технічна база), обрав суспільно–гуманітарний напрям, історичний профіль. Для цього профілю «українська література» є базовим предметом, вивчається по 2 год. на тиждень і в 10, і в 11 класах (як і «українська мова; «зарубіжна література» - по 1 год).

Поміркуйте

Зміст профілю української філології може реалізовуватися системою окремих предметів і курсів; запропонуйте назви:

- *базових (14),*
- *вибірково-обов'язкових (3) предметів, які вивчаються на рівні стандарту;*
- *профільних предметів (4);*
- *курсів за вибором, включаючи спеціальні і факультативні (5)*
- *профільних предметів з інших освітніх галузей (2)*

Вищезгаданою ОП для 10-11 класів суспільно – гуманітарного напряму, історичного профілю допускається вивчення «Історії України», «Всесвітньої історії» як *базових*, на які дано додаткові години (1,5+1,5; 1+2); як *вибірково-обов'язкові* предмети запропоновано: «Інформатику», «Технології», «Мистецтво»; *варіативна складова* у навчальному плані: курси за вибором, які не названі, факультативи для ліцеїстів: «Досліджуємо історію України», «Основи журналістики», «Захисти себе від ВІЛ», «Я і моя професія», «Ділова українська мова» (по 0,5 – 1 год). Можливе проведення індивідуальних занять.

■ У розділі 4 уточнено, з «української літератури» педрада ліцею затвердила модельну ***навчальну програму*** НУШ для мовно-літературної освітньої галузі (українська мова, українська та зарубіжна літератури): «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Архипова В.П., Січкар С.І., Шило С.Б.); для старшої школи – з-поміж навчальних програм для учнів закладів загальної середньої освіти ІІІ ступеня, затверджені наказами МОН від 23.10.2017 № 1407 та від 24.11.2017 № 1539, постановою КМУ від 26.02.2020 року №143, - програму з української літератури рівня стандарту.

Поміркуйте

Програмне забезпечення варіативного компоненту вищезгаданої ОП включає курс «Місто Кам'янець – Подільський». Які літературні теми могла б містити програма «Місто Рівне», визначте мету, завдання цього курсу за вибором. Який матеріал вчитель – словесник візьме із ґрунтовної історико-краєзнавчої книги Ярослава Поліщука «Рівне. Мандрівка крізь віки» (Рівне, 2009), які нариси (фрагменти) зачитає, архівні фотографії «вмонтує» в урок?

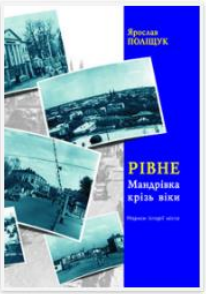

■ Розділ 5 ОП окреслює ***форми організації освітнього процесу*** також інструментарій оцінювання. Основною формою навчання в ЗЗСО є урок, пріоритетними типами названо: урок формування компетентностей; розвитку компетентностей; перевірки та/або оцінювання досягнення компетентностей; корекції основних компетентностей та комбінований урок. Ліцей заохочує навчання у формах: екскурсія, віртуальна подорож, урок-семінар, конференція, форум, спектакль, брифінг, квест, інтерактивний («суд», дискусійна група, навчанням одних учнів іншими), інтегрований, проблемний, відеоурок тощо (Освітня програма, Кам'янець-Подільський ліцей, 2024). Крім уроків різних типів, формами організації освітнього процесу в ліцеї можуть бути практичні заняття, семінари, заліки, співбесіди, проєкти (дослідницькі, інформаційні, мистецькі), сюжетно-рольові ігри тощо.

Вчителеві української літератури важливе уточнення, що *планування* – «розподіл навчальних годин за темами, розділами», вибір форм, методів навчання здійснює він сам, враховуючи умови роботи, забезпечення зазначених у програмі конкретних очікуваних результатів.

Поміркуйте

Оскільки центральною формою в ОП визначено компетентісно орієнтований урок, спробуйте розвинути думку укладачів ОП про відмінність традиційних форм, заснованих на логіці засвоєння знань та нових – за логікою формування навичок і вмінь, «тому і різниться структура уроків відповідних типів», на прикладі програмової (філологічний профіль) новели або поеми.

■ Щодо «***інструментів системи внутрішнього забезпечення якості освіти***», завершальний розділ 5 ОП визначає перевагу інтерактивних форм та методів навчання (дослідницькі, інформаційні, мистецькі проєкти, сюжетно-рольові ігри, інсценізації, моделювання, ситуаційні вправи, екскурсії, дитяче волонтерство); діяльнісний підхід у формуванні компетентностей практична спрямованість процесу навчання; встановлення та реалізація міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків, наскрізних змістових ліній. Укладачі ОП декларують досягнення окреслених в межах кожного предмета очікуваних результатів навчання за умови використання, крім діяльнісногой підходу - постійного залучення ЗО до різних видів навчально-пізнавальної діяльності, також проблемне навчання, проєктні технології, ситуаційні вправи, інтерактивні форми, роботу в парах/групах змінного складу тощо (Освітня програма, Кам'янець-Подільський ліцей, 2024, с. 40-41).

ОП відповідає на питання про *форми організації освітнього процесу* у вищезгаданому ліцеї (очний, дистанційний чи змішаний режим як поєднання двох попередніх); також, за потреби, - індивідуальні, зокрема екстернатна, сімейна

(домашня), реалізовані через індивідуальну освітню траєкторію учня, відповідно до статті 14 Закону України «Про повну загальну середню освіту».

Для формування *індивідуальної освітньої траєкторії*, ЗО має визначитися із власними освітніми цілями, вибором суб'єктів освітньої діяльності, запропонованих ними форм здобуття загальної середньої освіти; навчальними планами, програмами, навчальними предметами, формами організації освітнього процесу, засобами, методами навчання. Подана батьками учня заява про навчання за індивідуальною освітньою траєкторією, складена за зразком статті 14, пункту 3 Закону України «Про повну загальну середню освіту», розглядається педагогічною радою, яка оцінює спроможність ліцею забезпечити її реалізацію, ресурси, зокрема щодо мережевої форми здобуття освіти. Педагогічні працівники спільно з учнем та/або його батьками розробляють індивідуальну програму розвитку, індивідуальний навчальний план, який схвалюється педагогічною радою, затверджується керівником закладу освіти, підписується батьками.

■ Аналізована ОП містить «Пояснювальну записку», в якій зазначено *нормативні засади* врегулювання питань освітньої діяльності: Закони України, постанови та розпорядження Кабміну, держстандарти повної загальної середньої освіти, положення про форми здобуття повної загальної середньої освіти - інституційну, дуальну, індивідуальну, дистанційну; типові освітні програми для ЗЗСО, рекомендовані навчальні програми, *перелік навчальної літератури* тощо. Зазначено протокол схвалення ОП педагогічною радою, затвердження керівником закладу освіти. *Особливості ОП*: наскрізна - охоплює освіту на різних рівнях навчання, поєднує взаємопов'язані предметні основні й додаткові ОП, описує технології їхньої реалізації, досягнення прогнозованих результатів діяльності. У «Пояснювальній записці» зазначено також головну *мету закладу освіти, завдання*; засоби їх досягнення; *місію та візію ліцею*. Відповідні розділи (складові ОП) уточнено за статтею 11 Закону України «Про повну загальну середню освіту». *Спрямування* реалізованих в закладі освіти ОП: «формування у ЗО сучасної наукової картини світу; виховання працьовитості, любові до природи; розвиток національної самосвідомості; формування людини та громадянина, що прагне до вдосконалювання та перетворення суспільства; інтеграція особистості в систему світової та національної культури; формування загальної культури особистості, адаптації до життя в суспільстві; виховання поваги до прав і свобод людини, культурних традицій, особливостей населення регіону, України та інших народів в умовах багатонаціональної держави; формування потреби ЗО до самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення» (Освітня програма, Кам'янець-Подільський ліцей, 2024, с. 9). *Пріоритетними векторами діяльності* в 2024-2025 роках названо: розвиток дистанційної освіти; проєктного навчання; наукові студії для ЗО; впровадження хмарних технологій.

МОН України пояснює, що освітні програми мають бути схвалені педрадою закладу освіти, затверджені керівником. Міністерство затверджує спрямовані на реалізацію мети та завдань освітньої галузі *типові освітні програми***.** ЗЗСО можуть використовувати типові або інші освітні програми. «Освітні програми, що розробляються на основі типових освітніх програм, не потребують окремого затвердження центральним органом забезпечення якості освіти. На основі освітньої програми заклад освіти складає та затверджує навчальний план, який конкретизує організацію освітнього процесу.

Навчальні програми предметів та курсів створюють вчителі (самостійно або об'єднавшись) на основі Стандарту, або за зразком типової (модельної) навчальної програми» (Освітні програми, 2025).

Згідно із Законом України «Про повну загальну середню освіту», **типова освітня програма** - це документ, що містить комплекс освітніх компонентів, які забезпечують досягнення учнями й ученицями результатів навчання, визначених державним стандартом (стандартом спеціалізованої освіти) для відповідного рівня повної загальної середньої освіти

Типова освітня програма застосовується для ЗЗСО, окреслює обов'язкові та рекомендовані підходи до розроблення ЗЗСО та використання ними в освітній діяльності освітніх програм, визначає вимоги до осіб, які можуть здобувати освіту згідно з цією програмою; загальний обсяг навчального навантаження (в годинах), його розподіл між освітніми галузями, навчальними предметами / інтегрованими курсами за роками навчання; містить типові навчальні плани для кожного рівня повної загальної середньої освіти, перелік модельних навчальних та навчальних програм; рекомендовані форми організації освітнього процесу; опис інструментарію оцінювання тощо.

У 2025 р. МОН України запропонувало низку ***типових освітніх програм*** (Типові освітні програми, 2025)

● Типова освітня програма для навчання на рівнях повної загальної середньої освіти осіб, які проживають або проживали на тимчасово окупованій території України (2025 р.).

Для них «українську літературу» на рівні і базової середньої освіти (5 - 9 класи), і профільної (10 - 11 класи) рекомендовано вивчати як інтегрований курс українознавчого компонента «Українська мова та література»

Ілюстрація 1.4.

«Українська література» в навчальному плані з типової ОП для здобувачів повної загальної середньої освіти, які проживають або проживали на тимчасово окупованій території України

Типовий навчальний план
для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти

Навчальний предмет/ інтегрований курс	5 клас	6 клас	7 клас	8 клас	9 клас
Українська мова та література	3	3	3	3	3,5

Типовий навчальний план
для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти

Навчальний предмет/інтегрований курс	10 клас	11 клас
Українська мова й література	3	3

● ***Типова освітня програма для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти***, за Державним стандартом базової середньої освіти 2020 року (Типові освітні програми, 2025).

Закладу освіти рекомендовано у *мовно-літературній освітній галузі* (5-9 класи) обирати один із варіантів поєднання освітніх компонентів:

- варіант 1 - інтегрований мовно-літературний курс, іноземна мова;
- варіант 2 - українська мова, інтегрований курс літератур, іноземна мова;
- варіант 3 -українська мова, українська література, зарубіжна література, іноземна мова.

Ілюстрація 1.5.

«Українська література» в типовому навчальному плані для 5-9 класів ЗЗСО НУШ (мовно-літературна освітня галузь)

Назва освітньої галузі	Інтегровані курси	Кількість годин на тиждень з розрахунку мінімального навчального навантаження					Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень з розрахунку мінімального навчального навантаження				
		5 клас	6 клас	7 клас	8 клас	9 клас		5 клас	6 клас	7 клас	8 клас	9 клас
Мовно-літературна	Інтегрований мовно-літературний курс	6,5	6,5	5,5	5	5	Українська мова	4	4	3	3	3
	Інтегрований курс літератур	2,5	2,5	2,5	2	2	Українська література	1,5	1,5	1,5	1	1
							Зарубіжна література	1	1	1	1	1
							Іноземна мова	3,5	3,5	3,5	3	3
							Друга іноземна мова*					

У ЗЗСО з навчанням мовою корінного народу або національної меншини поряд з державною мовою чи з навчанням українською мовою та вивченням мови корінного народу або національної меншини для мовно-літературної освітньої галузі у 5-9 класах рекомендовано обрати з наступних варіантів поєднання освітніх компонентів:

- варіант 1 - інтегрований курс мови та літератури корінного народу або національної меншини, інтегрований курс української мови та літератури для класів з навчанням мовою корінного народу / національної меншини, іноземна мова;
- варіант 2 - мова корінного народу або національної меншини, українська мова для класів з навчанням мовою корінного народу / національної меншини, інтегрований курс літератур (української та зарубіжної / корінного народу або національної меншини та зарубіжної), іноземна мова;
- варіант 3 - мова корінного народу або національної меншини, українська мова для класів з навчанням мовою корінного народу / національної меншини, українська література, зарубіжна література, література корінного народу або національної меншини, іноземна мова чи інші варіанти

Ілюстрація 1.6.

«Українська література» в типовому навчальному плані для 5-9 класів ЗЗСО НУШ «з навчанням мовою корінного народу /…/» (мовно-літературна освітня галузь)

Назва освітньої галузі	Інтегровані курси	Кількість годин на тиждень з розрахунку мінімального навчального навантаження					Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень з розрахунку мінімального навчального навантаження				
		5 клас	6 клас	7 клас	8 клас	9 клас		5 клас	6 клас	7 клас	8 клас	9 клас
Мовно-літературна	Інтегрований курс української мови та літератури	5	5	4	4	4	Українська мова	4	4	3	3	3
	Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної / корінного народу або національної меншини та зарубіжної)	2	2	2	2	2	Українська література	1,5	1,5	1,5	1	1
							Зарубіжна література[1]	1,5	1,5	1,5	1	1
	Інтегрований курс мови та літератури корінного народу або національної меншини	3	3	3	2	2	Література корінного народу або національної меншини[1]					
							Мова корінного народу або національної меншини	4	4	4	3	3
							Іноземна мова					

У Типовій освітній програмі є перелік модельних навчальних програм для 5-9 класів ЗЗСО, зазначено, що вони можуть бути розроблені для всього рівня базової середньої освіти (5-9 класи) або окремо для кожного циклу – адаптаційного, 5-6 класи та базового предметного навчання, 7-9 класи). Наданий перелік модельних навчальних програм «є базовим і може бути доповнений іншими модельними навчальними програмами» з грифом «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» чи «Схвалено для використання в освітньому процесі» або навчальними програмами, затвердженими педагогічною радою закладу освіти (Типові освітні програми, 2025).

Інформовано, що у ЗЗСО можуть запроваджуватися як галузеві, так і міжгалузеві інтегровані курси, зміст яких формується шляхом логічного упорядкування результатів навчання кількох освітніх галузей або окремих їх складників. Інтегровані курси також вивчають за модельними навчальними програмами із вищеперерахованими грифами та рекомендаціями

У 5-9 класах ЗЗСО НУШ Типова освітня програма пропонує ***«літературний» міжгалузевий інтегрований курс*** мовно-літературної та мистецької освітніх галузей «Драматургія і театр» для 5-6 класів та 7-9 класів. Програма курсу «Драматургія і театр» для 5-6 класів Ірини Старагіної та ін. на офіційному сайті МОН рекомендована для мистецької освітньої галузі, для 7-9 класів – представлена як міжгалузевий інтегрований курс. Якість зокрема модельної програми курсу «Драматургія і театр» Ірини Старагіної та ін. для 7-9 класів засвідчує фаховість розробників – представників команди підтримки реформ

МОН України, також відомих літературознавців (проф. Аґнєшки Матусяк із Вроцлавського університету, проф. Богуслава Бакули із Познанського університету імені Адама Міцкевича).

Ілюстрація 1.7.

Сторінка з програми міжгалузевого інтегрованого курсу «Драматургія і театр» Ірини Старагіної та ін.

програма
7 клас

Очікувані результати навчання	Пропонований зміст навчального предмета/інтегрованого курсу	Види навчальної діяльності
Розділ 1. Актор і глядач в театрі різних часів і народів		
свідомо застосовує прийоми активного слухання [9 МОВ 1.1.1-1] здійснює емоційну саморегуляцію, доречно використовуючи вербальні та невербальні засоби (зокрема під час виступу перед аудиторією)[9 МОВ 1.8.2-1] застосовує різні види критичного читання текстів різних стилів, зокрема фрагментарних (зокрема художніх текстів, медіатекстів) [9 МОВ 2.1.1-1] коментує власні почуття під час читання тексту (зокрема художнього тексту, медіатексту) і враження від прочитаного, аналізує вплив виражальних засобів на емоційно-естетичне сприйняття тексту [9 МОВ 2.3.2-1] на основі прочитаного створює власний або колективний медійний продукт [9 МОВ 2.7.2-1] створює та презентує тексти (зокрема художні тексти, медіатексти) різних типів,	Сучасне театральне мистецтво різних країн (Україна, Польща, Франція, США, Японії, Китай тощо). Розмаїття видів театру. Сцена – глядацька зала; актор – глядач. Уявлення про європейський театр. Уявлення про національний театр. Діалог культур і вплив інших культур на національний театр. Видатні театри Європи, зокрема України. Видатні драматурги, композитори, режисери, актори європейського театру. Професійні якості сучасного актора. Взаємодія між актором і глядачем. *Словник театральних термінів*: актор; антракт; вистава; глядач; дійова особа; драма; жанр; комедія, драматург; композитор; п'єса; режисер; репертуар; роль; суфлер; сцена; театрознавство; трагедія. *Твори для театралізації на вибір учителя, зокрема Неждана Неда «Мандрівка у Віртуляндію» (уривки), Сікорська-Міщук*	• слухання / перегляд художніх текстів, медіатекстів; • обговорення почутого / прочитаного / переглянутого в контексті життєвого досвіду; • інтерв'ю; • публічний виступ, зокрема декламування; • сценічне читання п'єси; • репетиція невеликих сцен на основі літературного твору; • застосування прийомів критичного читання художнього тексту, медіатексту відповідно до визначеної мети; • ведення театрального блогу;

7

Поміркуйте

«Літературознавчою» навичкою в межах курсу «Драматургія і театр», як і «українська література», є здатність аналізувати драматичний твір із позицій глядача, актора та драматурга. Перечитайте знайомі програмові твори українських авторів із переліку для «театралізації на вибір учителя» у 7-8 класах («Наталка Полтавка» Івана Котляревського, «Великий льох» Тараса Шевченка, «Сто тисяч» Івана Карпенка-Карого, «Кам'яний господар», «У катакомбах» Лесі Українки, «Мина Мазайло» Миколи Куліша), перегляньте вистави. Проаналізуйте один текст із позиції глядача, скористайтеся матеріалами нижчеподаної статті «Глядач» із рекомендованої ЗО книги «Словник театру» Патріса Паві, професора театрознавства Сорбонни, знавця у галузі сучасного європейського театрознавства.

Ілюстрація 1.8.

Скриншот статті із рекомендованого списку джерел - «Словник театру» Патріса Паві (Львів, 2006) - у програмі міжгалузевого інтегрованого курсу «Драматургія і театр»

ГЛЯДАЧ

Англ.: spectator; нім.: Zuschauer; ісп.: espectador; франц.: spectateur.

1. Тривалий час про глядача було забуто, бо вважали його "беззначеннєвою" кількістю. У наш час глядач – предмет першочергового вивчення у *семіології** та естетиці *сприймання**. На жаль, не існує єдиного погляду, що дозволив б інтегрувати різні підходи до питання про глядача в одну галузь знань: соціологія, *соціокритика**, психологія, семіологія, *антропологія** тощо. Непросто передбачити наслідки спроб відділити глядача як індивіда від публіки як колективного агента. Через глядача-індивіда протікають ідеологічні та психологічні коди численних груп, а зал утворює іноді одну субстанцію, одне тіло, що реагує єдиним цілісним блоком *(активність глядача*).*

2. Соціологічний підхід до цього питання найчастіше обмежують вивченням складу публіки, її соціо-культурним походженням, смаками та реакціями [Ґурдон (Gourdon, 1982)]. *Анкети** і тести під час і після спектаклю дають змогу опрацьовувати висновки щодо постави, розглянути реакцію публіки на виставу як сукупність стимулів. Отож саме експериментальна психологія, ба навіть фізіологія беруться за вивчення цього питання, "враховуючи" сприймання глядача. Проте ніхто не гарантуватиме ідеального розуміння процесу інтелектуального впливу постави на публіку. Варто пов'язати цю соціологічну модель зі сприйманням театральних форм, не виводити опозиції між статистичними кількісними даними та якісним сприйманням форм, бо, як відомо (і таким міг би бути девіз соціокритики), "все, що є насправді суспільним у літературі – то це форми" [Лукач (Lukàcs. "Schriften zur Literatursoziologie", 1961: 71)].

3. Семіологію цікавить питання глядачевого розуміння вистави на основі серії знаків, конвергенції і розходження між різними означеними (план змісту). Поведінка

82

(і насолода) глядача залежать від його мінімального вибору та найменших дій для фокусування, відкидання, комбінування, порівняння сценічного дійства. Така поведінка впливає, зі свого боку, на реалізацію вистави: "Вплив театрального дійства на глядача, – як зазначав Брехт, – не є явищем, незалежним від впливу глядача на актора. В театрі публіка регулює виставу" (Brecht, 1976 : 265).

4. Естетика сприймання потребує імпліцитного або ідеального глядача. Вона спирається на принципи (насправді геть-таки сумнівні), що поставу слід сприймати й розуміти в одній-єдиній манері, бо все в ній скомпоновано з орієнтацією на "всесильного" глядача. Насправді все інакше: саме погляд і прагнення глядача/глядачів є сценічною творчістю, бо надає сенс сцені, задуманій як змінна множинність оповісників. Насолода глядача (коли він сприймає такі моменти процесу висловлювання) буває різною: піддатися омані ілюзії, повірити й не повірити *(заперечення*),* податися назад в іпофонічну ситуацію, коли нерухоме тіло експериментувало, не надто наражаючись на небезпечні, страшні або реальні ситуації. Публіці як товариству з обмеженою уразливістю не має причин боятися спектаклю. Однак коли в кіно фантазм миттєво активізується, а психоз проймає душу публіки, то в театрі глядач усвідомлює умовність (четверта стіна, дійова особа, концентрація ефектів і драматургії). Він стає головним маніпулятором, механіком особистих емоцій, реалізатором театрального дійства. Він сам по собі "іде" до сцени. В кіно екран невблаганно абсорбує кіноглядача. Глядач у театрі (теоретично) міг би вийти на сцену і зіграти роль того, хто "псує" настрій, міг би поплескати в долоні чи посвистати. Насправді він володіє лише можливістю подібного втручання в гру й не заважає вимушеним діям акторів на сцені.

▪*Перевірте свою підготовку до викладання міжгалузевого інтегрованого курсу «Драматургія і театр», зокрема знання рекомендованих для ознайомлення у 9 класі художніх творів.*

▪*Перечитайте один текст і підготуйте обговорення за визначеними у програмі формами (2-3): •слухання / перегляд художніх текстів; •обговорення почутого / прочитаного / переглянутого в контексті життєвого досвіду; •інтерв'ю; •публічний виступ, зокрема декламування; •сценічне читання п'єси; •репетиція невеликих сцен на основі літературного твору; •застосування прийомів критичного читання художнього тексту відповідно до визначеної мети; •ведення театрального блогу; •створення театральних костюмів, театрального реквізиту; •обмін враженнями, думками, зокрема в цифровому середовищі, щодо почутого / прочитаного / переглянутого; •рольові ігри; •режисерування; •імпровізація; •створення медійного продукту; •театральний проєкт; •вправи з акторської майстерності; екскурсія (зокрема віртуальна). Можете обирати з переліку програмових «творів для театралізації на вибір учителя» для базової школи: Неда Неждана «Мандрівка у Віртуляндію», Іван Котляревський «Наталка Полтавка»; Тарас Шевченко «Великий льох», Іван Карпенко-Карий «Сто тисяч», Українка Леся «Кам'яний господар», «У катакомбах»; Василь Пачовський «Сон української ночі», Микола Куліш «Мина Мазайло», Ігор Костецький «Близнята ще зустрінуться» тощо.*

Ілюстрація 1.9.

Перелік художніх творів для 9 класу у програмі міжгалузевого інтегрованого курсу «Драматургія і театр»

9 клас

Вишневський Артем. Козак Мамай і ключі від Раю.
Вільямс Теннессі. Скляний звіринець.
Вітер Олександр. Не дуже солодка казка.
Ворожбит Наталка. Саша, винеси сміття.
Зарудний Микола. Пробачте, ми без гриму.
Миколайчук-Низовець Олег. Нетудидитина, або це стається раптово.
Мілевська Моніка. Історія славного Родріго.
Неждана Неда. Закрите небо.
Симчич Надія. Марко з Котигорошівки.
Смілянець Марина. Молитва за Елвіса.
Стельмах Ярослав. Привіт, Синичко!
Теннесі Вільямс. Скляний звіринець.
Терновий Дмитро. Напередодні, або Все буде добре.
Уайльд Оскар. Як важливо бути серйозним.
Юзюк Ігор. До-Дієз шостої октави.

З-поміж затверджених МОН України для базової школи **курсів за вибором, факультативів** є «літературні»: курси за вибором «Звичаї та обряди українського народу в контексті художньої літератури» (8 (9) клас), «Музичний світ поетичного слова» (8-9 класи), «Аналіз ліричного твору» (8-9 класи), факультативний курс «Казка як епічний жанр» (5 клас), також для старшої школи - «Сучасне франкознавство» (10-11 класи) (Навчальні програми курсів за вибором, 2025).

У параграфі 6 Типової освітньої програми для 5-9 класів «Рекомендовані форми організації освітнього процесу» вчителеві літератури варто знати про залежність їх визначення від таких ресурсів, зокрема як кадрове, навчально-методичне, інформаційне забезпечення освітньої діяльності; про можливість учня / учениці навчатися за індивідуальною освітньою траєкторією; у класах та/або групах спеціальних, інклюзивних, із дистанційною, вечірньою формою здобуття освіти, із викладанням мовою корінного народу чи національної меншини України, поряд із державною мовою. Допускається викладання окремих предметів офіційними мовами Європейського Союзу, здобуття базової середньої освіти відповідними мовами національних меншин, «за винятком навчальних предметів / інтегрованих курсів, пов'язаних із вивченням української мови, *української літератури* та історії України, які *вивчають державною мовою*» (Типові освітні програми, 2025).

Заключний розділ 7 Типової освітньої програми для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти присвячено опису інструментарію оцінювання. Вчителеві-словеснику важливо, що «літературний» предмет обов'язкового освітнього компонента типового навчального плану підлягає оцінюванню, вибіркового - здійснюється за рішенням педагогічної ради закладу освіти. Вимоги до обов'язкових результатів навчання визначені Державним стандартом на основі компетентнісного підходу. Результати оцінювання виражаються в балах (від 1 до 12) та/або в оцінювальних судженнях.

Завдання вчителі готують відповідно до *когнітивних рівнів*: перевірка здатності відтворювати знання; на розуміння; застосування в стандартних й змінених навчальних ситуаціях; висловлення власних суджень, ставлень тощо.

Способами і засобами оцінювання у 5-9 класах є:

- усне опитування (індивідуальне, групове тощо);
- письмове (навчальні завдання, включаючи тестові з використанням ІТ, перекази, діагностувальні роботи, диктанти тощо);
- практичне (практична робота, навчальний проєкт, портфоліо, спостереження, робота з картами, заповнення таблиць, побудова схем, моделей з використанням електронних засобів навчання тощо);

- комплексне – поєднання різних способів, засобів оцінювання, змістових одиниць програмової теми (частини), кількох тем чи розділу, передбачають оцінювання за кількома групами результатів або їх складниками.

● Розроблено і рекомендовано Типову освітню програму загальної середньої освіти II ступеня

● Типову освітню програму загальної середньої освіти III ступеня (за Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти 2011 року).

● Розроблено і впроваджується **Типова освітня програма для 10–12 класів закладів загальної середньої освіти, які забезпечують здобуття профільної середньої освіти за академічним спрямуванням,** за Державним стандартом профільної середньої освіти 2024 року, який набирає чинності з 1 вересня 2027 року (Типова освітня програма для 10–12 класів ЗЗСО, 2025). Уточнюються терміни, зокрема навчальний заклад для здобуття профільної середньої освіти за академічним спрямуванням (*академічний ліцей*), окреслено обов'язкові та рекомендовані підходи до розроблення й використання академічними ліцеями освітніх програм на кожному циклі профільної середньої освіти (*профільно-адаптаційний цикл, профільний цикл*); вимоги до ЗО, загальний обсяг навчального навантаження, варіанти типових навчальних планів; перелік модельних навчальних програм; рекомендовані форми організації освітнього процесу; опис інструментарію оцінювання тощо.

Дев’ять освітніх галузей не обов’язково дорівнюватимуть профілям.

Ілюстрація 1.10.

Ілюстративний практичний приклад із прямого етеру форуму «Реформування старшої профільної середньої освіти (академічні ліцеї)», 2024, щодо орієнтування закладів освіти у виборі моногалузевих чи полігалузевих профілів

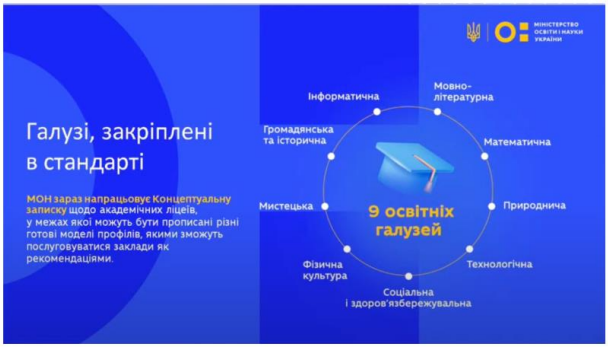

Нововведенням є прописані в параграфі 6 «Рекомендовані форми організації освітнього процесу» засади формування профілів навчання (освітні галузі - одна

або кілька, представлені повністю або частково); рекомендації формувати профілі навчання в межах **трьох кластерів**:

- ***мовно-літературний кластер*** (профілі з поглибленим вивченням української мови та літератури; профілі з поглибленим вивченням іноземної мови);
- соціально-гуманітарний кластер (поглиблене вивчення історії та громадянської освіти; географії та іноземної мови; мистецтва);
- STEM кластер (поглиблене вивчення хімії та біології; математики та фізики; інформатики, математики, технологій).

Ілюстрація 1.11.

Додаток до «Типової освітньої програми для 10–12 класів /…/»: загальний обсяг навчального навантаженя ЗО профілю з поглибленим вивченням української мови та літератури

Загальний обсяг навчального навантаження для 10–12 класів академічних ліцеїв з навчанням українською мовою

МОВНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ КЛАСТЕР
(профілі з поглибленим вивченням української мови та літератури)

Назва освітньої галузі	Навчальне навантаження	Кількість годин на тиждень / на рік												
		10-й рік навчання						11-й рік навчання			12-й рік навчання			Разом
		I семестр			II семестр									
		I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	
Мовно-літературна	на тиждень	7			9			9			9			
	на рік	112			171			315			315			913
Математична	на тиждень	3			2			2			2			
	на рік	48			38			70			70			226
Природнича	на тиждень	4			2			2						
	на рік	64			38			70						172
Технологічна	на тиждень	1			1									
	на рік	16			19									35
Інформатична	на тиждень	1			1									
	на рік	16			19									35
Соціальна та здоров'язбережувальна	на тиждень	3			3			3						
	на рік	48			57			105						210
Громадянська та історична	на тиждень	3			3			3			3			
	на рік	48			57			105			105			315
Мистецька	на тиждень	1			1									
	на рік	16			19									35
Фізична культура	на тиждень	3			3			3			3			
	на рік	48			57			105			105			315
Години навчального навантаження для розподілу між обов'язковими освітніми компонентами	на тиждень		4			6			9			11		
	на рік		64			114			315			385		878
Години навчального навантаження для розподілу між вибірковими освітніми компонентами	на тиждень			6			5			5			8	
	на рік			96			95			175			280	646
Загальнорічна кількість навчальних годин, що фінансуються з бюджету (без урахування поділу групи)	на тиждень	36						36			36			
	на рік	1260						1260			1260			3780
Гранично допустиме навантаження на здобувачів освіти	на тиждень	33						33			33			
	на рік	1155						1155			1155			

I – кількість навчальних годин для обов'язкових освітніх компонентів, спільних для всіх профілів*
II – кількість навчальних годин для обов'язкових освітніх компонентів за обраним профілем відповідно до освітніх галузей**
III – кількість навчальних годин для вибіркових освітніх компонентів, що фінансуються з державного бюджету (без урахування поділу на групи)***

«Типова освітня програма для 10–12 класів /…/» пояснює про **Типовий навчальний план для 10-12** класів академічних ліцеїв з навчанням українською мовою:

- основа для складання навчальних планів ЗЗСО,
- визначає: орієнтовний перелік освітніх компонентів, які реалізують зміст освітніх галузей;
- розподіл навчального часу за роками навчання (10, 11 і 12);
- кількість навчальних годин (за освітніми галузями, для обов'язкових освітніх компонентів за обраним профілем - навчальні предмети / інтегровані курси / міжгалузеві інтегровані курси / проведення індивідуальних консультацій, групових занять та проектної діяльності; для вибіркових освітніх компонентів) тощо.

Варіативність у визначенні змісту профільного навчання передбачена відповідно до трьох кластерів (мовно-літературного, соціально-гуманітарного, STEM). Вивчення навчальних предметів та інтегрованих курсів обов'язкових освітніх компонентів здійснюється за модельними навчальними програмами, які отримали міністерський гриф «рекомендовано», «схвалено»; курсів вибіркових освітніх компонентів – також за модельними навчальними програмами «рекомендованими», «схваленими» МОН України, також «навчальними програмами, схваленими педагогічною радою, містять опис результатів навчання в обсязі не меншому, ніж передбачено Державним стандартом» (Типові освітні програми, 2025).

Уточнено **типи модельних навчальних програм**: для забезпечення поглибленого вивчення предметів та інтегрованих курсів у межах відповідного профілю - *поглибленого рівня*,
для всіх інших предметів та інтегрованих курсів - *основного рівня*.

Варіанти **поєднання освітніх компонентів** у *мовно-літературній освітній галузі*:

1) вивчення інтегрованого мовно-літературного курсу або вивчення української мови та інтегрованого курсу літератур для всіх профілів у межах соціально-гуманітарного кластера та STEM кластера.

2) вивчення окремих навчальних предметів (української мови, української літератури та зарубіжної літератури) або вивчення української мови та інтегрованого мовно-літературного курсу для всіх профілів у межах мовно-літературного кластера.

Ілюстрація 1.12.

Скриншот з Типового навчального плану: кількість годин для «літературного» освітнього компоненту варіанту 1) «Інтегрований курс літератур» та варіанту 2) «Українська література», «Зарубіжна література» для ЗО профілю з поглибленим вивченням української мови та літератури

МОВНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ КЛАСТЕР
(профілі з поглибленим вивченням української мови та літератури)

Назва освітньої галузі	Рік навчання	10		11	12
		I семестр	II семестр		
	Освітні компоненти	Кількість годин на тиждень			
Мовно-літературна	Інтегрований курс літератур	2	3	3	3
	Українська мова	2	3	3	3
	АБО				
	Українська мова	2	3	3	3
	Українська література	1	2	2	2
	Зарубіжна література	1	1	1	1
	ТА				
	Іноземна мова	3	3	3	3
	УСЬОГО (мінімально) / галузь	**7**	**9**	**9**	**9**
Математична	Математика	3	2	2	2
	УСЬОГО (мінімально) / галузь	**3**	**2**	**2**	**2**
Природнича	Інтегрований курс природничої освітньої галузі	4	2	2	-
	УСЬОГО (мінімально) / галузь	**4**	**2**	**2**	**-**
Соціальна і здоров'язбережувальна	Інтегрований курс соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі	1	1	1	-
	Захист України	2	2	2	-
	УСЬОГО (мінімально) / галузь	**3**	**3**	**3**	**-**
Громадянська та історична	Інтегрований курс історії та громадянської освіти	3	3	3	3
	УСЬОГО (мінімально) / галузь	**3**	**3**	**3**	**3**
Інформатична	Інформатика	1	1	-	-
	УСЬОГО (мінімально) / галузь	**1**	**1**	**-**	**-**
Технологічна	Технології	1	1	-	-
	УСЬОГО (мінімально) / галузь	**1**	**1**	**-**	**-**
Мистецька	Інтегрований курс «Мистецтво»	1	1	-	-
	УСЬОГО (мінімально) / галузь	**1**	**1**	**-**	**-**
Фізична культура	Фізична культура	3	3	3	3
	УСЬОГО (мінімально) / галузь	**3**	**3**	**3**	**3**
Кількість навчальних годин для обов'язкових освітніх компонентів за обраним профілем (навчальні предмети / інтегровані курси / міжгалузеві інтегровані курси / проведення індивідуальних консультацій, групових занять та проєктної діяльності)*		4	6	9	11
Кількість навчальних годин для вибіркових освітніх компонентів, що фінансуються з державного бюджету (навчальні предмети, у т. ч. друга іноземна мова, інтегровані курси, міжгалузеві інтегровані курси; без урахування поділу на групи)**		6	5	5	8
Усього (без фізичної культури + фізична культура; без урахування поділу на групи)		33+3	33+3	33+3	33+3
Загальнорічна кількість навчальних годин, що фінансуються з бюджету (без урахування поділу на групи)		36	36	36	36
Гранично допустиме навчальне навантаження		36	36	36	36

* Кількість навчальних годин для обов'язкових освітніх компонентів за обраним профілем може бути перерозподілена на обов'язкові освітні компоненти, спільні для всіх профілів, але не може бути перерозподілена на вибіркові освітні компоненти.
** Кількість навчальних годин для вибіркових освітніх компонентів, що фінансуються з державного бюджету (без урахування поділу на групи), яка може бути визначена закладом освіти в межах зазначеного показника для відповідного року навчання (в обсязі, не меншому ніж 2 години за кожним роком навчання) і яка може бути перерозподілена на обов'язкові освітні компоненти за обраним профілем, але не може бути перерозподілена на обов'язкові освітні компоненти, спільні для всіх профілів.

Для порівняння: назва «літературного» освітнього компоненту профілю із поглибленим вивченням іноземної мови – «Інтегрований курс літератур» (10 кл –

2 год у І семестрі, 2 год у ІІ семестрі; 11 кл – 2 год, 12 кл – 2 год на тиждень), як і предмету «Українська мова»).

ЗО профілю з поглибленим вивченням історії та громадянської освіти в соціально-гуманітарному кластері можуть обирати або «Інтегрований мовно-літературний курс» (10 кл – 4 год у І семестрі, 4 год у ІІ семестрі; 11 кл – 4 год, 12 кл – 4 год на тиждень), або «Інтегрований курс літератур» (10 кл – 2 год у І семестрі, 2 год у ІІ семестрі; 11 кл – 2 год, 12 кл – 2 год на тиждень) та «Українська мова» (10 кл – 2 год у І семестрі, 2 год у ІІ семестрі; 11 кл – 2 год, 12 кл – 2 год на тиждень), як інших профілів у соціально-гуманітарному та STEM кластері.

Ілюстрація 1.13.

з Типового навчального плану: назви і кількість годин для «літературного» освітнього компоненту в програмах основного рівня з соціально-гуманітарного та STEM кластерів.

STEM КЛАСТЕР
(профілі з поглибленим вивченням математики та фізики)

Назва освітньої галузі	Рік навчання	10		11	12
		І семестр	ІІ семестр		
	Освітні компоненти	Кількість годин на тиждень			
Мовно-літературна	Інтегрований мовно-літературний курс	4	4	4	4
	АБО				
	Інтегрований курс літератур	2	2	2	2
	Українська мова	2	2	2	2

Навчальні предмети / інтегровані курси / міжгалузеві інтегровані курси - **освітні компоненти** за обраним профілем. Перелік навчальних предметів (інтегрованих курсів) для реалізації освітньої галузі, зокрема й за обраним профілем, предметів (курсів) вибіркового освітнього компонента визначає академічний ліцей, орієнтуючись насамперед на освітні потреби ЗО.

Академічний ліцей може формувати:

- *моногалузеві профілі*, які зосереджуються на поглибленому вивченні навчальних предметів / курсів однієї освітньої галузі (наприклад, літературний профіль у мовно-літературному кластері);

- *багатогалузеві профілі*, що поєднують поглиблене вивчення навчальних предметів / курсів з різних галузей (наприклад, профіль із поглибленим вивченням географії та іноземної мови в межах соціально-гуманітарного кластера, що інтегрує природничу (частково), соціальну і здоров'язбережувальну, мовно-літературну освітні галузі).

Чинні нормативні документи, як-от «Типова освітня програма для 10–12 класів /…/», пояснюють визначення «**модельна навчальна програма**» (МНП) – документ, який визначає:

1) зміст навчального предмета (інтегрованого курсу),

2) види навчальної діяльності ЗО,

3) орієнтовну послідовність досягнення ЗО очікуваних результатів навчання.

Модельна та/або навчальна програма створюється для кожного навчального предмета (інтегрованого курсу), підпорядкована досягненню ЗО визначених Державним стандартом обов'язкових результів навчання у межах конкретної освітньої галузі. У МНП допускається реалізація частинини обов'язкових результатів навчання в межах однієї освітньої галузі, тоді вказується, у взаємодії з якими МНП буде охоплено всі обов'язкові результати навчання певної галузі. Є МНП для спільних для всіх профілів обов'язкових освітніх компонентів, які охоплюють всі результати навчання відповідної освітньої галузі. МНР розробляють для основного і поглибленого рівнів.

МНП структурується за складниками: модулі, змістові лінії, розділи, теми тощо.

Сучасні модельні навчальні програми з української літератури для ЗЗСО мають рубрики: «очікувані результати навчання», «пропонований зміст навчального предмета», «види навчальної діяльності», структуруються за розділами, темами.

Ілюстрація 1.14.

Скриншот сторінок із МНП «Українська література. 5-6 класи» (В. Архипової та ін.) та «Українська література. 7–9 класи» (Н. Пастушенко та ін.)

Розділ 3. «ЩЕ НЕ БУЛО ЕПОХИ ДЛЯ ПОЕТІВ, АЛЕ БУЛИ ПОЕТИ ДЛЯ ЕПОХ!» (Ліна Костенко)		
Взаємодія з іншими особами усно, сприймання і використання інформації: - самостійно передає за допомогою різних способів і засобів візуалізації власне розуміння художнього тексту, медіатексту), структуруючи інформацію; - окреслює тематику і мотиви почутого художнього тексту, медіатексту для подальшої інтерпретації; - виявляє важливі деталі почутого художнього тексту, медіатексту для ілюстрування власного розуміння почутого; - аналізує жанрові, естетичні та мовні особливості почутого художнього тексту, медіатексту; - характеризує роль, виражальні можливості та вплив на слухача (адресата) важливих деталей, зокрема художніх, почутого художнього тексту, медіатексту; - логічно і послідовно презентує в доцільній жанровій формі власні погляди, ідеї, переконання, підкріплюючи їх аргументами та	Життєствердна ідея гартування духу і волі всупереч найважчим життєвим випробуванням у творчості видатних українських письменників. **Тарас Шевченко. «Ми вкупочці колись росли», «І золотої, й дорогої», «Мені однаково».** Автобіографічні мотиви у віршах. Спогади про юнацькі мрії, біль за втраченими надіями. Тема родини (**«Ми вкупочці колись росли»**). Узагальнений образ кріпацької долі українських дітей-сиріт. Співчутливість, співпереживання поета (**«І золотої, й дорогої»**). Доля України, її слава і майбутнє — вище від власної долі. Пророче застереження своїм дорогим землякам бути пильними, оберігати скарби своєї землі й свого духу. Патріотичні почуття відповідальності за долю України (**«Мені однаково»**). Жанр медитації. Анафора. Вплив творчості Тараса Шевченка на пробудження національної гідності й патріотизму у творчості поетів наступних поколінь.	- Виразне читання поезій. - Інтерпретація текстів поезій, визначення теми, мотивів поезій. - Пояснення ролі художніх деталей для розуміння поезій та впливу на емоції читача. - Аналіз жанрових особливостей поезій. - Презентація власних поглядів, ідей, переконань, які з'явилися під впливом почутого/прочитаного. - Обговорення актуальності ідейного змісту поезій, з'ясування зв'язку тексту з епохою. - Створення власного медійного продукту на основі почутого/прочитаного (плакат, фотоколаж, малюнок тощо). - Відповіді на запитання. - Представлення вражень від прочитаного — аналіз ролі мовних засобів, впливу зображувально-виражальних засобів на розуміння ідей, образів, емоційно-естетичне сприйняття тексту.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА
5 клас

Очікувані результати навчання	Пропонований зміст навчального предмета	Види навчальної діяльності
І СЕМЕСТР РОЗДІЛ 1. МИСТЕЦЬКИЙ СПАДОК НАЩАДКАМ		
ТЕМА 1. НЕВИЧЕРПНІ ДЖЕРЕЛА МУДРОСТІ		
розуміє значення і роль художнього слова в житті людини, **називає** види мистецтва, **відрізняє** художню творчість від інших видів діяльності людини; **співвідносить** зміст сприйнятого тексту з культурним контекстом; **визначає** основну і другорядну інформацію, важливі деталі в тексті; **формулює** висновки відповідно до поставленого завдання на основі аналізу опрацьованого тексту;	Види мистецтва. Художня література як мистецтво слова. Образне слово – першоелемент літератури. **ТЛ:** образне слово	Рольова гра «Мандрівка Слова» «Асоціативний ряд» «Коло ідей» «Оживи світлину»
читає міфи та легенди у різний спосіб відповідно до мети читання; **розрізняє** міфи та легенди за тематичним спрямуванням та жанровими особливостями; **переказує** зміст міфів та легенд, визначаючи тему; **визначає** спільні та різні елементи і форми подібних за певними структурними ознаками текстів ;	Початок словесного мистецтва. **Міфи та легенди.** Первісні уявлення людини про світ, добро і зло та їхня роль у житті людини. Чарівні істоти українського міфу. Легенди міфологічні, біблійні, героїчні. Герої легенд. **ТЛ:** міф, легенда	«Знайди спільне» «Запитання до тексту» Гра «Літературне лото» Гра «Так – Ні» Гра «Упізнай героя»

РОЗДІЛ 3. ВІД КАЗКИ ДО КНИГИ БУТТЯ		
ТЕМА 4. КНИЖКА ВЧИТЬ, ЯК У СВІТІ ЖИТЬ		
пояснює значення літописання для нащадків; **визначає** основну мету почутого; **читає** літописні оповіді у різний спосіб відповідно до мети читання; **співвідносить** зміст літописних оповідей з історичним і культурним контекстом; вибірково **переказує** зміст почутого повідомлення;	Історичне минуле у художніх творах. Літописні оповіді. Казкові й історичні мотиви літописних сюжетів. Значення літописання для нащадків. Літопис як жанр. **ТЛ:** літопис *Обов'язкові для вивчення твори:* **«Повість минулих літ»** *(загальне ознайомлення)* **«Три брати – Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь», «Про князя Олега», «Про княгиню Ольгу», «Святослав укладає мир з греками…», «Володимир вибирає віру», «Про хрещення Русі князем Володимиром», «Розгром Ярославом печенігів. Початок великого будівництва в Києві. Похвала книгам»** *(4 твори на вибір учителя).*	Гра «Я літописець» Відтермінована розгадка «Запитання до тексту» Гра «Мозаїка»

МОН України опублікувало перелік навчальних програм для ЗО НУШ, розроблених на основі чинних модельних, зокрема із предметів та інтегрованих курсів мовно-літературної освітньої галузі. Із роз'ясненням «особливостей **навчальних програм**»:

1) розраховані на мінімальну кількість годин, передбачену Типовою освітньою програмою для 5–9 класів. Допускається для певного класу (з огляду на освітні потреби та можливості ЗО) виділяти більше годин з предмета / інтегрованого курсу, спрямовуючи їх на вивчення складних (ключових) тем, діяльність із подолання навчальних втрат тощо;
2) передбачене уточнення кількості навчального часу на вивчення кожної теми;
3) повна відповідність Державному стандарту базової середньої освіти в аспектах визначених результатів навчання, їхнього обсягу, послідовності викладу результатів у межах кожної теми;
4) зміст навчальних програм має бути зорієнтовано на визначену базовими знаннями в стандарті ключову тематику; включаючи мету змісту - надолуження навчальних втрат. Запропоновані види навчальної діяльності мають сприяти досягненню ПРН разом із надолуженням.

Навчальні програми із сайту МОН призначені для вчителів (викладання предмету, як основа для календарно-тематичного планування).

У статті «Навчальна програма не має копіювати модельну: що спільного й різного в цих програмах» (Степанова-Камиш, 2024) уточнено *відмінності між модельними та навчальними програмами*.

Таблиця 1.4.

«Особливості модельних та навчальних програм»
(за Анною Степановою-Камиш)

Модельні програми	Навчальні програми
Визначають орієнтовну послідовність та окреслюють очікувані результати навчання учнів; визначають зміст предмета / інтегрованого курсу, різновиди діяльності учнів. Наприклад, результат навчання за чинним Державним стандартом базової середньої освіти в мовно-літературній галузі: 1 Взаємодія з іншими особами усно, сприймання і використання інформації для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях	Конкретизують послідовність та результати, чітко їх визначають (від очікуваних результатів за розділом/темою до очікуваних результатів кожного уроку), зміст, види діяльності Конкретизація в аспекті проблеми комунікації на матеріалі художньої літератури: осягнення мовленнєвого спілкування відтвореного в художньому творі у всьому різноманітті та складності; аналіз комунікативної взаємодії (діалогів) персонажів, ситуацій спілкування, мети і позицій мовців, комунікативних намірів співрозмовників (персонажів) тощо.
Очікувані результати навчання у розрізі розділу/темиви вибудовуються в певній логічній послідовності	Результати навчання уточнюються щодо кожного уроку На уроці вивчення казки І. Франка «Фарбований Лис» ЗО має усвідомити

У модельній програмі з української літератури для 5-6 кл. В. Архипової та ін. п'ятикласник в межах теми 2 «Велике диво казки» має показати результати: здатність читати літературні казки (різними способами, залежно від мети читання; знаходити у казках відому й нову інформацію; визначати спільні й відмінні елементи змісту і форми подібних структурними ознаками текстів) тощо	поняття «літературна казка», знати і знаходити у творі жанрові ознаки літературної казки; визначати жанр «варіативних» програмових творів І.Франка («Осел і Лев», «Королик і Ведмідь», «Заєць і Ведмідь», «Ворона і Гадюка», «Три міхи хитрощів»), подібних структурними за ознаками; пояснювати відмінність літературної казки й фольклорної; зв'язок літературних казок І.Франка та народних казок про тварин тощо.
Не визначають кількості годин викладання Модельна програма О.Заболотного та ін. «Українська література. 7–9 класи» в Пояснювальній записці рекомендує: кількість годин на вивчення української літератури в 7–9 класах – 2 години на тиждень (70 годин на рік); уточнює, що кількість годин на вивчення тієї чи тієї теми педагог розподіляє самостійно	Визначають мінімальне й максимальне навантаження з певного предмета/ курсу Чинна навчальна програма для 10-11 кл. із української літератури рівня стандарту Р. Мовчан та ін. для 10 класу визначає кількість год.: Усього – 70 год. На тиждень – 2 год. Текстуальне вивчення – 57 год. Розвиток мовлення – 4 год. Позакласне читання – 2 год. Резервний час – 7 год. На творчість В. Стефаника («Камінний хрест») десятикласникам відведено 3 год, які можемо поділити так: 1.Трагедія галичанина-емігранта - особистий біль В. Стефаника. Участь письменників (І. Франко, В. Стефаник) в інтелектуальній дискусії про наслідки масової еміграції українців 2.Новаторство В. Стефаника-новеліста: психологізм, емоційна загостреність зображуваного, драматизм конфлікту, багатозначність образів-символів, риси експресіонізму. Риси повісті у творі. 3.Кіноурок «Одна сльоза котилася по лиці, як перла по скалі»: порівняння новели й кінофільму (1968 р., режисер Л. Осика, сценарист – І.Драч).
Зазначено та рекомендовано в межах певного розділу виконання міжгалузевих проєктів Модельна програма О.Заболотного та ін. «Українська література. 7–9 класи» традиційно до кожного розділу пропонує рубрики: мистецький контекст (МК), міжпредметні зв'язки (МЗ). Наприклад,	Деталізація реалізації із врахуваннм чинників у конкретному навчальному закладі Чинна навчальна програма для 10-11 кл. із української літератури рівня стандарту Р. Мовчан та ін. пропонує «рекомендаційні» рубрики навчання предмету у форматі загального

МК теми «Народна творчість» розділу І «Ой на горі та й женці жнуть» (7 кл) включає: М.Лисенко. «Запорізький марш», народна пісня «Їхав козак на війноньку» (музика й виконання – рок-гурт «Гайдамаки»), народна пісня «Козак від'їжджає» (обробка – О.Стадник, виконання – Волинський народний хор), народна пісня «Ой ішов чумак з Дону» (музика й виконання – етногурт «ДахаБраха»), народна пісня «Йде січове військо» (сучасне прочитання «Йде українське військо», виконання – гурт «Піккардійська терція»), народна пісня «В суботу пізненько» (виконання – етнографічний хор «Гомін»), музичний альбом «Повіяв вітер степовий. Стрілецькі пісні» (виконання – Львівський естрадний театр «Не журись!») (музичне мистецтво); І.Рєпін «Запорожці пишуть листа турецькому султану», С. Васильківський «Запорожець», «Чумацький Ромоданівський шлях», М.Пимоненко «У похід» («Проводи козаків»), І.Айвазовський «Чумаки на відпочинку», «Обоз у степу», О.Шупляк «Чумаки Шлях додому», «Чумацький шлях», М.Приймаченко. «Чом не прийшов…» (образотворче мистецтво).	мистецького контексту (МК), у якому доцільно розглядати художній твір, а також міжпредметних зв'язків (МЗ): українська мова, історія, зарубіжна література, інформатика та ін. МК поеми «Мойсей» І.Франка (10 кл.): скульптура «Мойсей» Мікеланджело як поштовх до написання поеми. Опери «Мойсей» та «Назон» А.Тенберга, «Мойсей» (за І.Франком) М.Скорика. Повість «Авірон» Г.Хоткевича
Загальні рекомендації з оцінювання Вищезгадана програма містить Додаток оцінювання за визначеними «ціннісними орієнтирами» (5.Усвідомлення активної життєвої позиції як вияву європейськості. 7.Усвідомлення важливості морально-етичних цінностей, розвитку естетичного смаку 11. Усвідомлення потреби мати й захищати власну думку, власну позицію в процесі пізнання 16 Спонукання до творення й примноження добра, краси) та «компететностями» (1. Вільне володіння державною мовою передбачає уміння: • читати, сприймати, розуміти, аналізувати, інтерпретувати, оцінювати художні твори; • усно й письмово висловлювати думки, почуття, погляди; • розуміти, оцінювати, презентувати здобутки видатних	Урахування принципів і стандартів оцінювання в ЗЗСО, розробленої вчителем системи оцінювання з предмета У НУШ рекомендовані форми та методи оцінювання учнів: співбесіда, консультація, портфоліо, самооцінювання, особиста рефлексія, ведення рубрик оцінювання, ситуативних нотаток тощо. Ознайомтеся із фінським досвідом у статті «8 цікавих технік, як оцінювати учнів, і що треба врахувати» (2022).

українських письменників тощо) 4. Компетентності в галузі природничих наук, техніки й технологій, - уміння: • використовувати сучасні технології (зокрема цифрові) для розширення кола читання художньої літератури; • використовувати ціннісний потенціал художньої літератури для вирішення екологічних проблем, збереження природного й соціокультурного середовища; 8. Навчання впродовж життя - уміння: • регулярно читати твори української літератури, розрізняти їх за рівнем художньої вартості, визначати їх емоційно-ціннісний потенціал та естетичну довершеність; • користуватися різними видами бібліотек та орієнтуватися в бібліотечних ресурсах тощо)	

<u>Поміркуйте</u>

Які сучасні техніки оцювання вам відомі? Сплануйте застосування методу тріангуляції (триєдині свідчення, збір «доказів» про успіхи ЗО з трьох різних джерел: «спостереження», «бесіди», «продукти») із оцінювання якості осмислення десятикласниками поеми «Мойсей» Івана Франка або новели Василя Стефаника «Камінний хрест»

Ілюстрація 1.14.

Опис методу оцінювання «тріангуляція»

- **Спостереження за учнями.** Наприклад, можна використовувати записи, контрольні переліки та рейтингові шкали *(про них нижче, – ред).* Усе – щоби письмово фіксувати спостереження за учнями під час різноманітних навчальних заходів.

- **Бесіди.** Учні обговорюють своє навчання, а також те, що можуть про це написати (записати аудіо чи відео). Це дає можливість дітям поділитися своїми успіхами та викликами.

- **Продукти.** Навчання часто оцінюють за результатами вікторин або тестів, які не завжди найкраще демонструють результати. Тож продукти оцінювання мають містити завдання, орієнтовані на дії, презентації, демонстрації, взаємодії, відео- й аудіозапис або усні взаємодії та проєкти.

У модельній навчальній програмі Олександра Заболотного та ін. «Українська література. 7–9 класи» для ЗЗСО у Пояснювальній записці зазначено, що заклад освіти на основі цієї модельної навчальної програми має розробити й затвердити навчальну програму. Допускається внесення змін вчителем-предметником у пропонований зміст навчального матеріалу (розширення, поглиблення, ущільнення змісту окремих розділів, тем; доповнення, зокрема з переліку запропонованих для додаткового чи позакласного читання творів; вилучення окремих питань, щоб уникнути перевантаження) відповідно до підготовленості класу, потреб здобувачів освіти, їхніх батьків; регіональних особливостей, конкретних умов, у яких відбувається освітній процес. Зазначено, що загальний обсяг таких змін може досягати 20 %.

Поміркуйте

На прикладі однієї навчальної програми з предмету «українська література» чи інтегрованого курсу мовно-літературної освітньої галузі заплануйте роботу із надолуження «значних втрат в освітньому процесі, за результатами моніторингових досліджень, спричинені пандемією COVID–19 та повномасштабною війною»

Пріоритетом для академічного ліцею має бути реалізація ***індивідуальних освітніх потреб*** *ЗО*: допускається формування змінних (тимчасових) груп для вивчення окремих навчальних предметів / курсів із ЗО різних класів, різних профілів навчання. Заклад освіти в освітній програмі має передбачити вибір освітніх компонентів для досягнення результатів поглибленого рівня і поза профілями.

Перевірте себе

Запопонуйте назву і орієнтовні теми вибіркових освітніх компонентів для ЗО соціально-гуманітарного / STEM кластерів; для багатогалузевих профілів.

Проєкт: «*Особливості організації освітнього процесу на рівні базової та профільної середньої освіти*»

Освітній процес на рівні профільної середньої освіти має спрямовуватися на виявлення та розвиток здібностей, обдарувань ЗО, досягнення ПРН, поступу в розвитку. Забезпечення індивідуальних освітніх траєкторій досягається через вільний вибір видів, форм здобуття освіти, запропонованих ліцеями освітніх програм, навчальних предметів / курсів, рівня їхньої складності, методів, засобів навчання.

Викладання для ЗО національних меншин України може здійснюватися рідною мовою, офіційною в Європейському Союзі, за винятком навчальних

предметів / курсів, пов'язаних із вивченням української мови та літератури, які *вивчають державною мовою*.

Нова рубрика на міністерському сайті для ЗО 8-11 класів в межах освітніх програм, навчальних програм курсів за вибором, факультативів – **«Професійні проби»** («Іноземна мова у професійному самовизначенні», «Моделювання одягу», «Основи будови колісної військової техніки», «Основи дизайну інтер'єру», «Сучасна вишивка», «Технології комп'ютерної обробки інформації» тощо). Вчитель літератури також може долучитися до їх викладання. Наприклад, розробити урок в межах теми 1.2 «Українська народна вишивка» програми курсу за вибором «Професійні проби» для для учнів 8-11 класів «Сучасна вишивка», присвячений багатогранній творчій діяльності Ольги Косач. Як письменниця Олена Пчілка представлена, зокрема у модельній навчальній програмі «Українська література. 5–6 класи» Таміли Яценко та ін. поезією «З ґринджолятами» (5 клас). Логічно, що ЗО відкриють для себе Ольгу Косач – популяризаторку народно-ужиткового мистецтва, етнологиню, першу дослідницю української орнаментики, авторку ґрунтовного видання з національного вишивального мистецтва «Український народний орнамент. Вишивки, тканини, писанки» (Київ, 1876). Зважаючи на декларування авторами курсу «Сучасна вишивка» одного з основних підходів до побудови і реалізації його змісту - національна спрямованість, учні відкриють сучасну вишивку як ціннісний компонент української і світової культури, вияв національної свідомості та ідентичності, дізнавшись, що підготовлена Ольгою Косачевою книга була викликом політиці денаціоналізації російського імперського уряду, спрямована на «виживання» та утвердження самобутньої української культури, введення її в європейський науковий мистецтвознавчий обіг (видана після Емського указу; презентована у 1878 р. на Паризькій Всесвітній виставці; із захопленням відзначена у французькій, австрійській пресі; включена до переліку лектури в Паризькій академії мистецтв). Ґрунтовну передмову про самобутність орнаментики українського народу застосовуємо не лише для висвітлення проблеми «мистецтво вишивки народів світу» (акцентуючи «цілу безодню», за Ольгою Косачевою між українською та російською мистецькою традицією І в практичному застосуванні вишивки у виробах, і реалізації естетичних смаків), також «прочитуємо» як лабораторію авторського стилю, пояснюючи вислови «мережити думки» («Думки мережанки» - назва першої поетичної збірки Олени Пчілки), «мережити слова», - оздоблювати, надавати вишуканості, краси, емоційного забарвлення, творенням оригінальних епітетів, метафор, порівнянь, особливої ритмічної структури мовлення. Звісно, ЗО можуть оволодівати «основами мистецтва сучасної вишивки», адже вищезгадане видання обіймає десятки таблиць, понад 300 зразків орнаментів; за світлинами мисткині - вивчати

тему «Художні особливості жіночого українського національного костюма» (з вибіркової дисципліни допрофільної підготовки учнів 8-9 класів «Українська народна вишивка») тощо.

Ілюстрація 1.15.

Обладнання інтегрованого уроку курсу за вибором «Професійні проби» для старшокласників «Сучасна вишивка»: світлина Олени Пчілки, сторінка із видання «Український народний орнамент» (Київ, 1876)

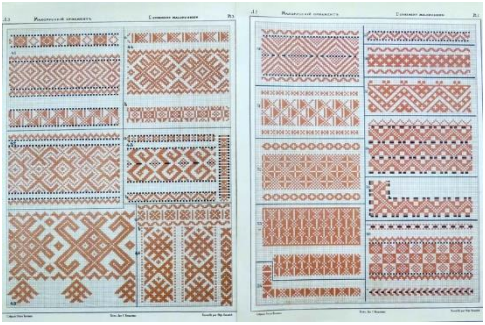

Поміркуйте

Запропонуйте літературні курси в межах «Професійних проб» для старшокласників для здійснення профільної /допрофільної підготовки, побудови індивідуальних освітніх траєкторій, формування «життєвої» та предметних компетентностей. Розробіть: «Тематичний план» на 35 год (назви 4-5 розділів, 3-4 теми одного розділу; підсумковий проєкт); одну тему з «Програми» (назва, короткий зміст навчального матеріалу; очікувані результати, реалізовані у «знаннєвому», «діяльнісному», «ціннісному» компонентах); шляхи вирішення навчально-виховних завдань у процесі теоретичного (25 %) та практичного (75%) навчання. Доповніть актуальними культурологічними джерелами перелік «Літератури», «Інтернет-ресурсів» у навчальній програмі курсу за вибором «Українська народна вишивка», як-от студії про дослідження народно-ужиткового мистецтва Оленою Пчілкою, історію видання «Український народний орнамент» (1876 р.); моду і традицію у вбранні дружини Івана Франка Ольги Хоружинської та ін. у контексті традицій міського жіночого вбрання кінця XIX ст. - статті Ольги Нарбут, Оксани Косміної та ін.

Навчальні програми запропоновані «як типові, так і нетипові», щоб більше відповідати індивідуальним потребам учнів, сучасним вимогам суспільства.

Практичні кроки для розроблення навчальної програми:

1) Визначтеся із вибором модельної програми, проаналізуйте вимоги, очікувані результати, запропонований зміст курсу, відповідність потребам певного класу, закладу освіти;
2) З'ясуйте забезпечення підручниками, опрацюйте їх, доберіть інші ресурси, підручники, навчальні матеріали, які відповідають обраній модельній програмі, сприяють досягненню запланованих освітніх результатів, глибшому розумінні предмету;
3) Розробіть структуру програми (вступ, змістовну частину - поділ на теми, їх послідовність, методи навчання, календарно-тематичне планування, систему оцінювання);
4) Оформлення навчальної програми (вивчіть вимоги МОН, зазначте всі необхідні розділи та пункти, які повинні узгоджуватися з цілями, завданнями, очікуваними результатами, основним змістом предмету, методами і формами роботи);
5) Для затвердження та впровадження подайте розроблену програму на розгляд педради школи. Після затвердження програми, впроваджуйте, забезпечуючи учителів та ЗО необхідними ресурсами для ефективного навчання.
6). Моніторинг та оцінювання: оцінюйте ефективність навчальної програми, збираючи зворотний зв'язок від учителів та учнів, аналізуючи результати навчання. За потреби, адаптуйте програму відповідно змін у навчальному процесі або державних освітніх стандартах.

У статті «Складаємо навчальний план та обираємо модельні навчальні програми для 5-х класів НУШ» (2023) Анастасія Підгорна відповідає на питання, скільки може бути модельних навчальних програм з одного предмету, - скільки створять автори. За умови позитивної експертизи – мінімально – одна з предмету, максимум необмежений

<u>Перевірте свої знання з теми</u>

1) Уточніть відмінності між модельними та навчальними програмами. Проаналізуйте одну з чинних шкільних програм з української літератури

2) Захистіть фрагмент уроку української літератури (5-9 кл.), враховуючи реалізацію мети повної загальної середньої освіти, відповідно до Закону України «Про освіту»: «всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованої взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності. Досягнення цієї мети забезпечується через формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності»

3) У «Типовій освітній програмі для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти» (2021) передбачено, що освітні програми закладів загальної середньої освіти (згідно із частиною четвертою статті 7 Закону України «Про освіту», частиною дев'ятою статті 5 Закону України «Про повну загальну середню освіту») «можуть передбачати викладання одного чи декількох навчальних предметів (інтегрованих курсів)», реалізація кожної освітньої галузі здійснюється через «перелік предметів» та «вибіркових освітніх компонентів» («інтегрованих курсів», «міжгалузевих інтегрованих курсів», курсів за вибором) (Типова освітня програма, 2021). Запропонуйте перелік орієнтовних літературних курсів за вибором школярів

4) Виконайте проєкт: програма міжгалузевого інтегрованого курсу для 5-9 класів «Драматургія і театр»

5) Конкретизуйте результати навчання, зміст види навчальної діяльності учнів з теми «Детективні пригоди: Галина Вдовиченко. «36 і 6 котів-детективів» (5 кл.), з модельної навчальної програми Марії Чумарної та ін., проявивши авторську думку, креатив.

6) Вчені в галузі методики навчання української літератури пропонують власні тлумачення «системи літературної освіти»; ознайомтеся із відповідним параграфом статті Василя Шуляра «Якою має бути концепція літературної освіти в Україні», чи доповнили викладені пропозиції сформоване вами уявлення про систему літературної освіти? Чи погоджуєтеся, що в нормативно-правових документах, як-от «Концепцепція літературної освіти» зазначати «кількість годин для текстуального вивчення художніх творів (і не тільки)»; чому зауважено, що «все має бути реально виконуване»? Яка ваша думка щодо визначеного Василем Шуляром переліку нормативних документів для забезпечення якісної літературної освіти: «Державний стандарт – Концепція (технологічна) – Державна програма – Регіональна програма або Державний стандарт літературної освіти – Концепція літературної освіти школярів України – Концепція вивчення української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах - Концепція вивчення зарубіжної літератури в загальноосвітніх навчальних закладах – Концепція вивчення рідної літератури в загальноосвітніх навчальних закладах – і т. д. – Державна програма «Українська література»?

6) Порівняйте кінцевий (планований) результат літературних досягнень учнів у різних нормативних документах, чи враховано різні рівні осмислення літературно-мистецьких текстів?

7) Проаналізуйте, чинні програми з літератури: розроблені яким авторським колективом користуються більшим попитом серед вчителів, як ви ставитеся до

подібної конкуренції? Вмотивуйте чинники, які могли б позитивно вплинути на ваше рішення обрати певну модельну навчальну програму.

Список використаної літератури

Державний стандарт базової середньої освіти. (2020). URL: https://mon.gov.ua

Державний стандарт профільної середньої освіти. (2024). URL: https://mon.gov.ua

Модельні навчальні програми для 5-9 класів Нової української школи. (2025). URL: https://mon.gov.ua

Навчальні програми для 10-11 кл. (2025). URL: https://mon.gov.ua

Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (2019). [упоряд.: Сухомлинська О., Березівська Л. та ін. ; наук. ред.: Сухомлинська О.]. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ». 526 с.

Ключковська, І. (2006) Освіта українського зарубіжжя як фактор збереження етнонаціональної ідентичності. Українознавство. К. : Міленіум. № 4. С. 354-360.

Яценко, Т. (2016). Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх закладах. Київ : Педагогічна думка. 360 с.

Ніколенко, О. (2007). Концепція літературної освіти в 12-річній школі: проблеми і пошуки. *Викладання зарубіжної літератури у вищих і середніх навчальних закладах*. С.387-340.

Типова освітня програма для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти (2021). URL: https://mon.gov.ua

Методичний путівник Нової української школи: мовно-літературна освітня галузь (2021). / за ред. І. Ціка. Краматорськ : Відділ інформаційно-видавничої діяльності. 215 с.

Гнаткович, Т. (2022). Дорожня карта для філолога в НУШ. URL: https://www.slideshare.net/

Головань, Д. (2023). У мережі масово поширюють фейкові вірші Шевченка. URL: https://chytomo.com

Забужко, О. (2023). Шевченківські фейки. Що задумав ворог? URL: https://glavcom.ua/

Реформа старшої школи: які предмети будуть обов’язковими для вивчення в 10–12-х класах. (2024). https://nus.org.ua

Де у світі найбільше шкільних предметів і як це впливає на якість освіти (2024). URL: https://osvitoria.media/experience

План навчального процесу ОПП Комп'ютерні науки, 2022. URL:https://itcollege.lviv.ua

Освітні програми. (2025). URL: https://mon.gov.ua

Освітня програма. Кам'янець-Подільський ліцей №10. (2024). URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2025/03/OP-na-2024-2025-n.-r.-Licey-N10.pdf

Типові освітні програми (2025). URL: https://mon.gov.ua

Навчальні програми курсів за вибором. (2025). URL: https://mon.gov.ua

Типова освітня програма для 10–12 класів ЗЗСО. (2025). URL: https://mon.gov.ua

Степанова-Камиш, А. (2024). Навчальна програма не має копіювати модельну. URL: https://nus.org.ua

Тема 2

«ЗАВИСЛІ В МИНУЛОМУ» ПІДХОДИ, МЕТОДИКА, ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВИКЛАДАННЯ ЛІТЕРАТУРИ

1.«Ефект відторгнення» рідної літератури як навчального предмету 2.Вплив доби колоніальності України на концепції навчання та сприймання літератури. 3.*«Псевдо» на початку реформи. 4.«Треба абсолютно змінити викладання літератури»* (*Тамара Гундорова): пропозиції Віри Агеєвої, Петра Білоуса, Тамари Гундорової, Григорія Клочека, Ганни Токмань, Василя Шуляра та ін.*

Основні поняття теми: *кризова ситуація в літературній освіті, совєтські матриці методики викладання, зміни у шкільному навчанні гуманітаристики, ідея шкільного літературного канону, «українськість» - наріжний принцип викладання українознавчих курсів (війни виграють учителі гуманітарних дисциплін), предметна система викладання як радянський «спадок», атономність та інтеграція шкільних предметів, авторські концепції «оновлення» літературної освіти*

1. «Ефект відторгнення» рідної літератури як навчального предмету

Сучасний стан викладання української літератури вітчизняні фахівці (Григорій Клочек, Віра Агеєва, Ганна Токмань та ін.) характеризують як «незадовільний», відзначають, що «*літературна освіта вже знищена настільки, що далі нищити її уже не можна*», навчання предмету не лише не викликає очікуваної поваги до української культури, навпаки, має результатом «у кращому випадку, байдужість, у гіршому ж, навіть відторгнення від неї». У ставленні молоді до української літератури як навчального предмета з'явилося те, що тепер позначається словом «тролінг»: «В полі трактор дир-дир-дир, ми за працю, ми за мир» (Клочек, 2017) За спостереженнями Григорія Клочека (Клочек, 2018), на уроках школярам не цікаво, вони не розуміють літератури, не мотивовані її вивчати; у свідомості студентів, недавніх випускників, образи письменників та персонажів програмових художніх творів «існують у кращому випадку як меми, а частіше – як нудні застарілі стереотипи»; мало хто зі ЗО згодом повертається до класики, за літературними «новинками» стежать здебільшого подинокі «професійні читачі». На думку Василя Шуляра, «український літературний продукт» учні сприймають як «ущербний і меншовартісний».

Потреба в дискусіях про завдання шкільного курсу з української літератури у XXI ст. виникає через те, що «діти нудьгують на уроках літератури», викладання предмету у школах застаріле, механічно залежне від навчальних програм,

методика висвітлення тем моделюється за совєтськими матрицями (Калашникова, 2018). Відповіді на питання, навіщо щось змінювати у шкільній гуманітарній освіті, - у попередніх багаторічних дослідженнях проблем шкільної освіти в Україні, статистиці, яка фіксує, що із 20-х років XXI ст. 57% ЗО читають у школі не з власної волі, лише 4% українських школярів володіють знаннями та навичками, достатніми для того, щоб аналізувати незнайомі тексти. «Довчили до результатів, слабших від середнього рівня!», - констатує у статті «Реформа школи: ТОП-5 порад, що допоможуть дітям вчитися краще» (2021) Богдан-Олег Горобчук. Результат ставлення українців до власної літературної спадщини «узгоджується» зі загальносвітовою тенденцією зменшення ролі читання загалом.

З-поміж ознак «глибокої **кризи літературної освіти**, яка /…/ набула масштабів гуманітарної катастрофи» (Клочек, 2018) можна виокремити:

♦ українська література як шкільний предмет не виконує належним чином функцію утвердження національної ідентичності, формування у молодих поколінь поваги до рідного слова, морально-етичної, естетичної зрілості (Клочек, 2018);

♦ предметна система викладання є недосконалою (традиційні шкільні дисципліни: «українська література», зарубіжна література»);

♦ шкільну програму «проходять», «ковзаючи по поверхні», що не сприяє достатньому розумінню високохудожніх текстів, розвитку читацьких компетентностей. За спостереженнями викладачів літературознавчих дисциплін, навіть першокурсники філологічних факультетів із кожним роком все гірше виявляють розуміння художніх текстів, «дуже поверхово розкодовують виражені ними художні смисли, не здатні пояснити засоби, що їх породжують. А рівень сприймання художнього тексту є дуже точним показником інтелектуальної спроможності людини» (Клочек, 2018);

♦ літературний матеріал засвоюється «екстенсивно-поверхово», що заохочують «калейдоскопічні» чи «кліпові» програми, змушуючи ЗО ковзати по поверхні, а не заглиблюватися в суть предмету вивчення; чисельні письменницькі постаті не перетворюються у яскраві індивідуальності, а стають всього-на-всього прізвищами, які треба запам’ятати для ЗНО (НМТ); знання про кожний із багаточисельних творів зводяться у кращому випадку до сухої інформації загального характеру (тема – ідея – основні персонажі тощо) (Клочек, 2018);

♦ зниження грамотності молодих людей, їхніх «риторичних якостей», «вульгаризація, обезкультурнення мислення і почування» наших сучасників тощо значною мірою зумовлені «все зростаючою віддаленістю від скарбниці духовної культури, якою є художня література» (за Григорієм Клочеком). Створення «Концепції реформування літературної освіти в середній школі» (2011) відбувалося на замовлення Міністерства освіти, науки молоді та спорту. Її

публікація та наступне обговорення відбулося на сторінках часопису «Дивослова»;

♦ зважаючи, що школу «покинув письмовий літературний твір, який завжди вважався потужним навчальним засобом, культура декламування поетичних текстів теж втрачена (Клочек, 2018); відповідно - мовлення сучасних учнів часто примітивне, обмежене; характеризується вираженням думок, емоцій вигуками, простими реченнями, нездатністю спілкуватися складними реченнями;

♦ сучасний ЗО переважно не вміє письмово оформити думку, як і мати власну думку щодо літературного матеріалу зокрема. Тенденція складання випускниками ЗНО у тому, що багато учасників не виконали творче завдання. Наприклад, у 2015 році кожен десятий здав роботу із чистим аркушем, відведеним для есе. Більшість виконаних есеїстичних робіт зазвичай короткі, рясніють безглуздими, навіть смішними помилками.

Аналітики результатів зовнішнього незалежного оцінювання також зауважують«слабку підготовку (або її відсутність) з української літератури», що негативно вплинуло на виконання творчого завдання «відкритої форми з розгорнутою письмовою відповіддю». У публікаціях «Безглузді й смішні помилки абітурієнтів та дорослих носіїв «азірівки»; «Хохми на ЗНО з української мови: яких недолугих помилок припускалися учні 2021 року» Галини Дмитренко та ін. з-поміж проблем викладання рідної літератури можна назвати:

♦ українська література - «часто недооцінений предмет», нерозуміння учнями його складності й актуальності суттєво впливає на низький результат незалежного оцінювання;

♦ результати виконаних завдань із української літератури засвідчили, що учні припускаються типових помилок:

1) плутають роди, жанри літератури;

2) не знають назви епох, хронології української літератури;

3) не розуміють культурно-історичний контекст України й світовий загалом;

4) не знають авторів української літератури, героїв рекомендованих до вивчення творів;

5) не знають фундаментальних понять літератури взагалі, за Галиною Дмитренко.

Траплялися «хохми», «перлини» у творчих роботах з української літератури випускників, абітурієнтів, яких експерти зовнішнього незалежного оцінювання класифікували як так званих носіїв «азірівки»:

«Прикладом з літератури є дуже знайомий всьому світові чоловік – Тарас Григорійович Шевченко»;

«У творі «Лісова пісня» між Мавкою і Оверком загорілись почуття. Оверко зажигав з Мавкою!»;

«Маруся Чурай сиділа з розбитим серцем і зламаною душею»;

«Шевченко у творі «Марія» розповів про байдужість батьків до долі доньки і свого сина, бо чоловік відмовився від них»;

«Наталка з повісті «Наталка Полтавка» Коцюбинського. Ця дівчина заради спокою матері майже погодилась стати жінкою возного, бо мамка хотіла померти щасливою від того, що й Наталка має багатого чоловіка, в них є маленькі діти і вони живуть у злагоді один з одним. Наталка була згодна одружитися на ворогах народу»;

«З повсякденних розмов Чіпка завжди потрапляв у різні негаразди»;

«На сватанні свого рідного сина до Мелашки вона випендрювалась, як муха на склі»;

«Твір Многогрішного «Мина Мазайло»;

«Лаваш — коханий Мавки»;

«Українська народна казка Івана Нечуя-Левицького «Вовк і семеро кошенят»

За оприлюдненими матеріалами - підсумками аналізу результатів національного мультипредметного тесту (НМТ) у 2024 році з української літератури (додатковий блок), наприклад, на Харківщині, у тестуванні узяли участь (обирали вибірковий предмет) від 7 до 20 % загальної кількості учасників, залежно від регіону; були райони, в яких «половина» випускників отримала менше 120 балів або 83 % отримали менше 140 балів; є ЗО, які не склали тест; не дуже високий % тих, хто показав високий результат (180 балів і вище), лише 1 – 200 балів (Аналіз результатів НМТ-2024, 2025).

♦ сучасні учні мало читають художню літературу, взагалі мало читають, за Галиною Дмитренко, здобувачі освіти фактично не читають програмові художні тексти, а обходяться їх стислими переказами, взятими з інтернету;

♦ програми не враховують зміни психофізіологічного характеру сучасних школярів - перебування в потужних інформаційних, переважно аудіовізуальних, легших для сприймання, потоках, їхнє сформоване так зване «кліпове мислення», коли важко сфокусуватися на певній інформації, сконцентрувати увагу на одному питанні, наприклад, осягненні твору прозової класики; що знижуються аналітичні здібності учнів. Тому з-поміж ТОП порад, що змінити у шкільній гуманітарній освіті є пропозиції розширити шкільну програму за рахунок коміксів, фільмів, навіть творчості ТІК-ТОК-блогерів (Горобчук, 2021).

Щодо програми з української літератури для ЗЗСО 10-11 кл., рівень стандарту, Раїси Мовчан та ін. (2017) у Пояснювальній записці зазначено, що автори враховували при постановці мети виховання естетичного чуття школярів вплив на них «постінформаційної реальності» з її стрімкими соціокультурними змінами, «кліповим» сприйняттям подій, «агресивною візуальністю» навколишнього середовища; умови постійного перебування старшокласників у віртуальному

світі, добі співіснування елітарного й масового, розвитку pr-технологій, які можуть створити подію з того, що не має високої естетичної вартості;

♦ ознакою кризи літературної освіти є низький рівень методичного забезпечення педагогів, видавництва перестали видавати фахову літературу для вчителя та учня, пояснюючи це її не затребуваністю, адже єдиним жанром методичного посібника предметники визнають поурочні плани уроків.

Ілюстрація 2.1.

Меми про українську літературу

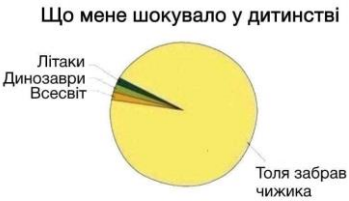

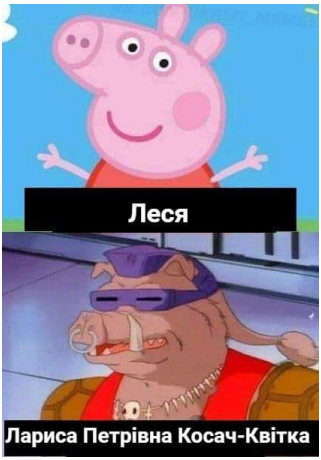

<u>Поміркуйте</u>

▪*Чи залежить від незацікавлення вчителів у опануванні нової методичної літератури їх здатність закохувати у читання. Спробуйте розказати про прочитану улюблену книгу захоплено, пристрасно, заохотити одногрупників до прочитання*

▪ *Зреагуйте на вмотивованість щодо непрочитаного твору - порадою модного книжкового блогера Володі Каліша*: *діти вільні, як коти, їх ні до чого, включаючи читання, змушувати не можна (Горобчук 2021).*

2. Вплив доби колоніальності України на концепції навчання та сприймання літератури

Одна з причин кризової ситуації в літературній освіті у тому, що нинішній освітній менеджмент не позбувся впливу доби колоніальності України щодо навчання української літератури, зокрема, впливу «ментальних наслідків кількасотрічного колоніального становища України», - зазначає Ганна Токмань (Токмань, 2017).

Науковці (Тамара Гундорова, Галина Хоменко, Ігор Хворостяний, Тетяна Пилипчук, Лідія Калашникова та ін.) проаналізували шкільні програми із літератури від 1940-х років до сучасності (Калашникова, 2024), дійшли висновку, що «совєтська матриця виховання ніде не поділася – змінилася тільки риторика»; викладання української літератури у школах не виходить за межі механічної залежності від навчальної програми, **«зависло в минулому» за методикою та інструментарієм.**

Радянська система освіти – це насамперед налагоджений процес транслювання цінностей. Автори шкільних програм, підручників із української літератури до сьогодні наслідують усталені традиції минулого.

Навчання на засадах виховання. Щодо літератури, дібрані для ознайомлення програмові тексти мають сприяти формуванню людей - оптимістів, гуманістів, патріотів. Проте в правильні, але механічні стереотипні твердження, не вірять ні вчителі, ні учні.

Концепція Нової української школи проголосила той самий виховний момент в освіті, задекларувавши, що школа буде і навчати, і «формувати ціннісні ставлення, судження, які слугують базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством». На практиці середня школа не відмовилася від пост-радянських цінностей. Вітаються ліберально демократичні «скарби» (морально-етичні, соціально-політичні, зокрема культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля тощо), але застережено про труднощі з їхнім втіленням у поведінці вчителів та учнів, «ризик зімітувати процес переосмислення цінностей та інерційно відтворити ті уявлення, які нам заклала пострадянська освіта» (Бриндза, 2018)

Ілюстрація 2.2.

Визначення «патріотизм» у підручнику з української літератури для 7 кл. Віктора Заболотного та ін. (2024)

МІРКУЄМО

14. Чому Захар Беркут пророкує тяжкі випробування своєму народові? Чи справдилися його передбачення?

15. Чи згодні ви з тим, шо образ Захара Беркута є найбільш трагічним у повісті, оскільки саме йому доводилось обирати між життям свого сина й інтересами громади? Поясніть свою відповідь.

16. Кожна людина повинна усвідомлювати наслідки, які може спричинити той чи той її вчинок. До яких наслідків призвели вчинки Тугара Вовка? Поміркуйте, чи усвідомив він свою провину.

17. Визначте кілька найважливіших факторів, які допомогли тухольцям знищити ворога. Яке значення серед цих факторів має патріотизм? А що, на вашу думку, сьогодні допомагає українцям / українкам боронити рідну землю?

ПАТРІОТИЗМ – любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність на жертви й подвиги.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

18. Зіскануйте QR-код і проведіть у класі вікторину за повістю «Захар Беркут».

Вікторина за повістю «Захар Беркут»

https://nx.litera.ltd/s/2Hor4D2FwnzioPy

19. Створіть проєкт «Музика гір». Доберіть 3–4 музичні композиції до різних епізодів повісті «Захар Беркут». Розмістіть на кількох слайдах невеликі уривки з твору (можна з ілюстраціями) й додайте до кожного з уривків музичний супровід або ж зачитайте виразно уривки під музичний супровід.

20. Доберіть 5 прислів'їв чи приказок, якими можна було б змалювати персонажів повісті. Наприклад: *1. Без доброго командира військо – отара. 2. Не копай іншому ями, бо й сам упадеш.*

21. Напишіть есе (7–8 речень) на одну з тем: «Подих століть», «Захар Беркут – патріот Русі-України», «Незламність і стійкість тухольської громади».

Науковиця Галина Хоменко вважає неприйнятною *виховну функцію літератури* і «повчальну чи навчальну», викладання за принципом, сформульованим у казці Емми Андієвської – «Люди не люблять, щоб їх повчали»; вивчати літературу слід у такий спосіб, щоб той, хто йде за вчителем, «усвідомлював, що він до цього власним розумом дійшов /.. /одна з функцій літератури у школі – це радість пізнання. Нащо я вчуся? Я вчуся для того, щоб пізнавати світ. Отой світ безтямно цікавий. І література – це атом цього світу, який дозволяє мені відкривати його» (Калашникова, 2018). З іншого боку, фахівці (Тамара Гундорова) визнають, що виховного аспекту уникнути не можна – «будь-який літературний канон і будь-яке виконання у школі має певну ідеологію, певну ідею. І, звичайно, що одна з функцій – виховна» (Калашникова, 2018).

У сучасному інфопросторі критикують шкільні програми за «популістичність», проголошення «звучних й пафосних гасел» ключовою метою навчання; пропонують замінити заклики формування на літературі «абстрактних якості громадянина України, який усвідомлює свою належність до світової спільноти /…/, прости, Господи, високих моральних цінностей /…/ зводить щелепи від знудженого позіхання /…/; Міносвіти робить злочин, і далі реплікуючи ці допотопні уявлення», життєво конкретними - не «патріотизм» і «любов до

рідної землі», а «толерантність, інклюзивність» і «свідоме громадянське суспільство». Не «високі моральні цінності», а емпатія, людяність і здоровий глузд. Не «краса рідного краю», а краса і потворність як естетичні категорії, що зробить викладання «раціональнішим», готуватиме ЗО «до майбутнього» (Горобчук, 2021).

Науковиця Тетяна Пилипчук зауважує, хіба хто проти виховання хороших людей, з іншого боку, чи письменники «пишуть для того, щоб виховувати хороших людей? Я не впевнена /…/ Хоча у програмі й зазначено «розвиток навичок, компетенцій, необхідних в XXI столітті», але відкриваєш конкретику, дивишся на лексику, риторику, то виявляється, що домінують застарілі принципи викладу інформації (Калашникова, 2018).

Радянська традиція – «викладати» демократію тоталітарними методами, не працює; також українці не позбулися пост-тоталітарних звичок, потрібні додаткові вольові зусилля, щоб закласти нові цінності оновленими, ненасильницькими методами, тоді, як тоталітарні суспільства мають тривалу успішну практику «насадження» потрібних цінностей, примусу до підпорядкування, породження страху (Калашникова, 2018; Бриндза, 2018).

На думку Григорія Клочека, способи комунікації, передавання інформації впливають на учня більше, ніж її сутність. Програми з літератури в аспекті змісту реформовані, канон переосмислено. Оскільки осердя предмету стклaдають вершинні твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, «діамантові скарби» «сонячнокларнетного» Павла Тичини, «п’ятірного грона» неокласиків, Миколи Куліша, Євгена Маланюка, Олега Ольжича, Олени Теліги, Івана Багряного, таких видатних постатей, як Ліна Костенко, Василь Симоненко, Микола Вінграновський, Григір Тютюнник зі «славетної когорти шістдесятників», інших видатних майстрів нашої великої літератури, поганий стан шкільного вивчення української літератури мотивується не тим, що вивчається, а як вивчається (Клочек, 2018).

Значимістю літератури як інструменту ідеологічного виховання зумовлене виділення на цей предмет в УРСР 4 год щотижнево; у незалежній Україні час на вивчення рідної літератури скоротився до 2 уроків на тиждень. Приклад презентації повісті Івана Франка «Захар Беркут» у підручнику для 9 кл. Олександра Білецького та ін. (К., 1981): «У ній відображено боротьбу наших предків проти монголо-татарського нападу на Карпатську Русь 1241 р. /…/ У героїчному образі Захара Беркута втілені найкращі риси трудової людини, велика народна мудрість, незламна сила волі до боротьби за свободу, щастя народу. Ці риси його характеру виразно надають революційного звучання повісті. «Захар Беркут» належить до найкращих в дожовтневій українській літературі творів на історичну тематику».

Поміркуйте

▪*Проаналізуйте вищенаведену інтерпретацію зі шкільного підручника 1981 р. повісті Івана Франка «Захар Беркут» в аспекті ціннісних координат соціального радянського виховання, політичної пропаганди. Які цілі виховання були в епоху тоталітаризму і у наш час?*

▪*У вересні 2025 р. росіяни засудили українського військовополоненого підполковника Андрія Антоненка до 28 років позбавлення волі, в останньому слові у «суді» він прочитав уривок із вірша Павла Тичини 1943 року, із радянської шкільної програми, «Я утверждаюсь»*

(«Я єсть народ, якого Правди сила
Ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! —
А сила знову розцвіла»).

Чи виконала ця цитата роль ідеологічної зброї у боротьбі з окупантами?

▪*Проєкт: способи презентації письменників, інтерпретації творів, аналізу літературного процесу у школі 1940-х, 60-тих, 80-тих, на початку 2000-х, у сьогоденні.*

▪*Який «портрет» рідної літератури сформували у вашій свідомості (ваших батьків) шкільні курси, чи справді є тенденція щодо більшості українців – більше не повертатися до класики?*

«Спадком» української системи освіти радянського зразка є **предметна система викладання**. Навіть зараз із-поміж набору інтегрованих курсів мовно-літературної галузі, зокрема об'єднаних двох окремих предметів «української літератури» та «зарубіжної літератури» («Інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська та зарубіжні літератури), 5–6 класи, ЗЗСО» (І. Старагіної та ін.); «Інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська та зарубіжні літератури), 7–9 класи, ЗЗСО» (І. Старагіної та ін); «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної), 5–6 класи, ЗЗСО» (Т. Яценко та ін); «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної), 5–6 класи, ЗЗСО» (М. Чумарної та ін); «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної), 7–9 класи, ЗЗСО» (Т. Яценко та ін.); «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної), 7–9 класи, ЗЗСО» (О.Ніколенко та ін), вчителі найменше обирають літературний. На етапі розробки концепції НУШ, ідея з інтеграцією двох предметів сприймалася вороже, як щось невластиве системі української освіти, називалося нищенням національної мовно-літературної освіти, елементом гібридної війни. Зараз із причин *вибору на користь окремих предметів* вчителі називають неполітичні: «сталість досвіду» - небажання вийти за межі комфорту, викладати

нове, невідоме; потреба «довчитися на курсах» перепідготовки, підвищення кваліфікації; зменшення навчальних годин (Лиховид, 2024). Апробація інтегрованих літературних курсів засвідчила переваги: можливість сприймати літературу цілісно, вивільнення часу на творчі роботи; перспективу включення до навчальних планів профільної середньої школи, з-поміж інших інтегрованих, з метою розвантажити ЗО (Лиховид, 2024).

Подані в освітній простір матеріали, які пропонують революційні підходи «покращення ганебної ситуації в гуманітарній шкільній освіті», оперті на «найцікавіші освітні фічі з Франції, Британії та Канади, які нам би варто взяти на озброєння», пропагують інтеграцію «української мови та літератури в один предмет», зауважуючи: «як би контроверсійно це не виглядало на перший погляд», світова практика показує, що таке об'єднання – «не така вже й кепська ідея», проти якої досі не обґрунтовано «якихось убивчих аргументів». У Франції, Британії, Канаді «немає окремих предметів, які б відділяли вивчення мови від вивчення літератури». Застереження: об'єднання – не значить «тупе зменшення годин на нову дисципліну», має бути акцент на «інструментах взаємодії з текстом, його опрацюванні та використанні здобутої інформації на практиці»; організації роботи зі ЗО як «усвідомленої аналітики», проявленої у критичному розборі прочитаного, «примірянні» нової інформації до власного життя, пошуку взаємозв'язків між прочитаними текстами, написанні есеїв або вільних творів на різноманітні теми, «в яких повторення кліше з підручників вважалося б вадою, а не єдиним шляхом до високої оцінки» (Горобчук, 2021).

Не змінився історико-літературний принцип викладу інформації, побудови програм із літератури (марксизм-ленінізм сповідував «історичний підхід»), коли завдання вчителя – показувати розвиток гуманітарної думки, замість відкривати можливості різних взаємодій з текстом; історико-літературний підхід зручний для легкого контролю за якістю виконаних завдань, засвоєною інформацією (Калашникова, 2018).

У програмі з української літератури для 10-11 класів профільного рівня щодо особливостей організації літературної освіти в профільній школі зазначено, що «історія літератури трактується як історія пошуку форм і засобів відображення змін у світогляді і світосприйманні людини певної епохи, осмислення нею свого місця в суспільстві, прагнення гармонії зі світом і самою собою», але наголошено, що літературний курс старшої школи «є системно-історичним, а не історико-літературним», художні твори для текстуального вивчення добиралися за критеріями репрезентативності певного напряму, течії; естетичною цінністю; значенням у мистецькій спадщині автора, у літературному процесі. Вчителям запропоновано навчати за «оновленими методологічними і методичними засадами»: опрацьовувати тексти поглиблено, шляхом «повільного» прочитання,

на засадах діалогічності, з актуалізацією суб'єктного досвіду старшокласника, застосовуючи елементи сучасних освітніх технологій, напрацювання авторських шкіл. Однак історико-літературний принцип викладу змісту – у наскрізному увиразненні осмислення художніх текстів різних естетичних систем, стилів в історичній зумовленості, динаміці, змінах, розвитку. Теми для 10 кл.: «Реалізм», «Література ІІ пол. ХХ ст.», «Література кінця ХІХ - початку ХХ ст.», «Модернізм», «Імпресіонізм», «Експресіонізм», «Неоромантизм», «Символізм» тощо. Укладачі програми А.Фасоля та Г.Усатенко вказують, що літературний процес представили в хронологічній послідовності. Однією з ключових є наскрізна рубрика «Суспільний контекст» - важливим компонентом сприйняття творів Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Бориса Грінченка, Івана Франка та ін., який мав би фактично випереджати набуття і здобуття предметних знань, є політична, економічна, правова, соціологічна інформація (про відміну кріпосного права, аграрну реформу, поглиблення зубожіння селянства, конфлікт суспільних груп пролетаріату й інтелігенції, розрив між традиційним патріархальнім і міським модерним життям, трудову еміграція українців, війна і революція як чинник катаклізмів в житті людей тощо)

Шкільні програми дублюють механічні стереотипні твердження, які нікого не переконують. У підручниках, посібниках ретранслюються рекомендовані текстові інтерпретації, учнів навчають «правильним», заздалегідь відомим відповідям на питання щодо творів, факти зазубрюються, єдина мета - скласти іспити, а потім все забути. Проблема шкільного навчання літератури у спрямуванні на те, щоб «дати готові відповіді» (Тамара Гундорова) учням; сенси творів традиційно «вичитуються» із підручників, замість самостійного їхнього пошуку, можливостей використання отриманого через літературу досвіду в житті. При обговоренні оминаються дражливі та неприємні теми.

Науковиця Віра Агеєва навела приклад: в жодній підлітковій чи молодіжній аудиторії не повірили, але іронічно сприйняли цитату із вірша Володимира Сосюри «Любіть Україну» «Коханий любить не захоче тебе, коли ти не любиш Вкраїну». Потрібно не переконувати в цьому, а пояснювати час, обставини написання (1944 рік), що це вірш-маніфест, перейнятий пафосом; навіть дозволити заборонену, зокрема щодо класиків, іронію (Як навчити вчителів любити літературу. Шалені авторки)

Ілюстрація 2.3.

Скриншот із підручника з української літератури для 7 кл. Віктора Заболотного та ін. (2024)

Повісті поділено на соціально-побутові, пригодницькі, автобіографічні, фантастичні, історичні тощо.

Історична повість – це повість, побудована на історичному сюжеті, у якому широко відтворено певну історичну епоху та її діячів. У такому творі історичні факти художньо поєднано з вимислом, а реальні історичні особи діють поруч із вигаданими персонажами.

Особливості історичної повісті:

- об'єктивне зображення історичних подій;
- згадка про історичних осіб;
- використання давніх географічних назв;
- колоритні описи стародавніх звичаїв;
- наближена до зображуваної доби мова оповіді.

Твір Івана Франка «Захар Беркут» за **жанром** – це героїко-романтична **історична повість**. У ній описано звитяжні сторінки історії народу, а герої / героїні служать ідеалам гуманності, свободи й братерства. Автор художньо збагачує історичні факти вірогідними епізодами й намагається «оживити» минуле, створити ббрази людей тієї давньої доби.

В основу повісті Іван Франко поклав реальні події нападу монголо-татарської орди в 1241 р. на землі Галицько-Волинського князівства. У творі згадано князя Данила Галицького та завойовника Чингісхана, а також відтворено колорит тієї епохи: описано зброю, одяг, страви, звичаї, світогляд персонажів. У тексті наявні фольклорні елементи XIII ст.; архаїзми й історизми; мову персонажів наближено до тієї, якою спілкувались у минулому.

Хоча в жодному літописі не згадано про битву під Тухлею, не згадано й Захара Беркута і Тугара Вовка, Максима й Мирославу, але достеменно відомо, що монголи справді дійшли до Карпат. Отже, сутички наших предків із потужною армією-ордою могли бути. Але історія не зберегла про це детальних розповідей.

Іван Франко за допомогою творчої уяви ввів своїх читачів у далеку історичну добу – і ми повірили письменникові, бо перед нами постали як живі талановито виписані герої й героїні. Історична повість тим і відрізняється від наукового викладу історичних подій, що в ній ідеться про глибоко індивідуалізованих, яскравих, здатних на помилки й самопожертву героїв та героїнь.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Назвіть характерні ознаки повісті.
2. Яку повість називають історичною?

АНАЛІЗУЄМО

3. Які історичні події покладено в основу повісті «Захар Беркут»?
4. Доведіть, що твір «Захар Беркут» – це історична повість.
5. Чим відрізняється історичний художній твір від наукового викладу історичних подій?

Як і сімдесят років тому, шкільний курс із літератури не орієнтований на розвиток критичного мислення, не вчить аналізувати логіку героїв та авторський символічний ряд, не заохочує до інтерпретацій, не робить щеплення смаку від

поганого стилю – це спричиняє побутування стереотипів і упередженості щодо української літератури загалом» (Калашникова, 2018).

Ілюстрація 2.4.

Скриншот із підручника з української літератури для 7 кл. Віктора Заболотного та ін. (2024)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Мати проводжала сина в дорогу
   А рано-вранці В ввечері
   Б опівдні Г вночі
2. Що символізує вишитий рушник в українській культурі? Чи є він оберегом[1]? Під час яких народних обрядів його використовують? Які ще обереги ви знаєте?

[1] **Оберíг** – предмет, зображення чогось, малюнок, знак, талісман, який, за повір'ям, має оберігати від чогось лихого, недоброго.

АНАЛІЗУЄМО

3. Уявіть óбрази, змальовані в поезії «Пісня про рушник», та створіть словесний малюнок до кожної строфи.
4. Про яку дорогу розповідає ліричний герой? Куди, на вашу думку, він вирушає?
5. Наведіть із вірша слова, які свідчать про беззаперечну любов ліричного героя до матері та до рідного краю. Що він хоче бачити на рушникові, який вишила мати?
6. Попрацюйте в парах. Хтось із вас має виписати з вірша епітети, а хтось – метафори. Визначте спільно їхню роль у творі.
7. Для чого мати, випроводжаючи сина в далеку дорогу, дає йому вишитий рушник? Уявіть, які почуття полонили в цей момент її душу.

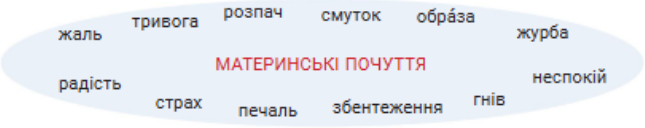

МІРКУЄМО

8. Як ви розумієте слова *«І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю...»*? Про який біль тут ідеться? Хто або що його може завдати?
9. Поміркуйте, чому «Пісня про рушник» набула великої популярності як в Україні, так і за її межами. Що можуть уявляти чи відчувати, слухаючи цей твір, ті, хто давно виїхав з України?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

10. Виконайте завдання одного з варіантів.
    Варіант А. Складіть діаманту до образу матері.
    Варіант Б. Доберіть і запишіть до поезії «Пісня про рушник» 5–7 слів-асоціацій. Наприклад, слова-асоціації до пісні «Ой у лузі червона калина похилилася» такі: калина, українці, патріотизм, визволення.

Схеми складання діаманти

https://nx.litera.ltd/s/BemZdfbWtL3THeZ

Поміркуйте

▪ *Розгляньте ілюстрації із сучасного підручника, як організовано роботу із вивчення творів Івана Франка та Андрія Малишка, чи згодні, що «принципи та підходи подачі інформації у школах зараз фактично не змінилися з часів радянської шкільної освіти» Лідія Калашникова Які завдання (Т.Пилипчук)?*

▪*Чи вчаться сучасні учні на уроках літератури аналізувати, відчувати, думати, переносити ситуації на реальне життя?*

▪ *Поясніть думку, що способом комунікації, передачі інформації педагог вкладає в учня більше, ніж змістом, який доносить (Калашникова, 2018). Наведіть приклад «розмови» про вищезгадані твори з урахуванням суголосних теперішнім школярам підходів, методик, технологій*

Аргумент, що викладання української літератури у школах не виходить за межі механічної залежності від навчальної програми. Експерти **(**Галина Хоменко)**,** пропонують **«**зміни»: програму вибудувати за двома принципами: «80% – обов'язкові тексти, а 20% – тексти, які подаються на вибір учителя /…/ позиція вибору відповідальніша за ту, яка існує зараз. Кожен учитель зможе добирати тексти, які є актуальними саме для його учнів. Бо чинна шкільна програма не зможе задовольнити запити цієї секунди, цієї миті» (Калашникова, 2018).

Чинна модельна навчальна програма «Українська література. 7–9 класи» для ЗЗСО Олександра Заболотного та ін. пропонує вибіркові тексти в рубриці позакласне чинання (ПЧ) до кожної теми, які, як і твори, є актуальними учнів. Наприклад, тему «Сила дружби й взаємодопомоги в сучасній прозі» висвітлюють повісті Андрія Бачинського «140 децибелів тиші», Олександра Дерманського «Стонадцять халеп Остапа Квіточки»; ПЧ: Олена Алчанова «Час для всього», Марина Павленко «Моя класнюча дівчинка», Тетяна Рубан «На північ від кордону», Раїса Гончарова «Скарб», Олександр Гаврош «Музей пригод», Дзвінка Матіяш «Марта з вулиці святого Миколая», Алевтина Шавлач «Пампуха», Андрій Бачинський «Ватага веселих волоцюг», Оксана Думанська «Школярка з передмістя». Тему «Сила та щирість почуттів» (9 кл.) розкривають вірші «Чорнобривці» Миколи Сингаївського, «Пісня про матір» Бориса Олійника, етюд «Падають зірки» Євгена Гуцала, повість «Аргонавти» Степана Процюка; рекомендовані твори «для додаткового читання (на вибір учителя / учительки): Василь Симоненко «Вино з троянд», Юрій Мушкетик «Правда про Прометея», «Правда про Сізіфа», Валентин Чемерис «Аравійська пустеля», Максим Рильський «Коротка новела»; рекомендована «лірика про кохання»: Олена Теліга. «Розцвітають кущі ясмину…», Володимир Сосюра «Мені ти приснилась давно», Василь Симоненко «Дотліває холод мій у ватрі…», Володимир Івасюк «Я піду в далекі гори», Світлана Короненко «Замовляння» («Говори про любов…»);

запропоновано «твори для додаткового читання (на вибір учителя / учительки)»: Микола Вінграновський «Я скучив по тобі, де небо голубе…», Микола Луків «Ідуть і йдуть у Києві дощі», «Не вимовлю ні слова», Світлана Йовенко «Я так тебе люблю», Ганна Дудка «Якого кольору любов?», Микола Боровко «Весняний день», Ліна Костенко «Зустрілись двоє, хлопець і дівча», «Біла симфонія», Ольга Довгоп'ят «Вітер з листям у вальсі кружляє» Юрій Іздрик «Молитва», сучасна українська поезія про кохання

Є думка, що, як і в минулі часи, літературу у школі не розглядають як вид мистецтва, над яким можна і треба рефлексувати, натомість її уособлює **величезний перелік творів до вивчення**. У програмах не передбачено годин для заглиблення в текст, осмислення, обговорення прочитаного, – які думки, переживання ним «спровоковані» (Калашникова, 2018).

Сучасні програми справді пропонують ЗО великий перелік творів до вивчення. Таке враження витворюють 1) персоналії нові, а не звичні представники літературного канону (наприклад, програма «Українська література. 7–9 класи» для ЗЗСО Олександра Заболотного та ін. для 9 класу пропонує зміст навчального матеріалу: народні родинно-побутові пісні, народні балади, «Повість минулих літ», «Повчання» Володимира Мономаха, «Слово про похід Ігорів», «Скіфська одіссея» Ліни Костенко, «Сватання на Гончарівці» Григорія Квітки-Основ'яненка, «Сорочинський ярмарок» Миколи Гоголя, «Готово! Парус розпустили», «Доля» Тараса Шевченка, «Викуп» Марка Вовчка»; у ІІ семестрі - мілітарна література, про трагедію на Чорнобильській АЕС, людей з інвалідністю, перлини інтимної лірики, твори сучасної літератури періоду російсько-української війни тощо («Воля до життя» Олександра Довженка, «Політ журавлів над нетолоченими травами» Катерини Мотрич, «Стара шовковиця під Маріуполем» Бориса Гуменюка, «140 децибелів тиші» Андрія Бачинського тощо); 2) рубрика МЗ, наприклад, із зарубіжної літератури для 9 класу рекомендує: «Пісня про Роланда»,«Пісня про Сіда», «Пісня про Нібелунгів», Дж. Олдрідж «Останній дюйм», Г. Сенкевич «Янко-музикант» тощо), 3) рубрика «Твори для додаткового читання (на вибір учителя / учительки)» до теми «Виклики й випробування, що загартовують дух» пропонує твори: Олександр Олесь «Живи, Україно», Василь Симоненко «Можливо, знову загримлять гармати», Василь Стус «Моя Україна забула сміятись», Микола Карпенко «Мов краплі ті, хвилина по хвилині…», Борис Гуменюк «Заповіт», Наталка Слободянюк «Королева кришталева ходить у броні», сучасна література періоду російськоукраїнської війни; рубрика «ПЧ», до ціє ї ж теми: Олесь Гончар «Щоб світився вогник», Ісмаїл Гаспринський «Арслан-киз» («Дівчина-левиця»), Євген Гуцало «Скажений чорнобильський собака», «Інопланетянин», «Дикі гуси», Ліна Костенко «Зона відчуження».

Крім «повчального підходу», формування світогляду ЗО «згідно держзамовлення», спадком радянського часу називають «**штучність висвітлення біографій**» (Калашникова, 2018). Переважно програми рекомендують вчителеві висвітлювати «короткі відомості про митця». Винятком, наприклад, у модельній навчальній програмі з української літератури (7–9 класи ЗЗСО) Олександра Заболотного та ін. є постать Тараса Шевченка (конкретизовано, які відомості про митця мають знати дев'ятикласники: про заслання, останні роки життя, перепоховання в Україні). Один із програмових віршів «Доля» слід тлумачити як автобіографічний. Новим є пояснення про життєвий і творчий шлях митця через документалістику (Дмитро Чуб «Живий Шевченко: невигадані оповіді», оповіді «На крилах слави», «Знову в Україні»; документальні фільми «Шевченко. 200 років самотності», режисери - В. Ніколаєць, О. Струтинська, 2013), «Таємниці генія Шевченка» (режисерка О. Єлісєєва, 2014), «Ген свободи» (режисер О. Ковш, 2014).

Ілюстрація 2.5.
Життєпис Івана Франка. Скриншот із підручника **«**Українська література. 7 кл.» (Заболотний, 2024**)**

▲ Іван Труш. Портрет Івана Франка

ІВАН ФРАНКО
(1856–1916)

Іван Франко народився в селі Нагуєвичі на Львівщині в родині сільського коваля. «На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний вогонь... Це вогонь у кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною у свою душу на далеку мандрівку життя», – писав Іван Франко.

Навчаючись у Дрогобицькій гімназії, юнак виявляв феноменальні розумові здібності: міг дослівно цитувати однолітькам лекцію з історії, яку вчитель читав цілу годину; перекладав твори античних авторів; розповідав напам'ять майже всього «Кобзаря». Закінчивши гімназію, спочатку вступив до Львівського університету, а згодом перевівся до Чернівецького.

24 Розділ 1. ОЙ НА ГОРІ ТА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ

Іван Франко знав 14 іноземних мов. Писав поезії, оповідання, повісті, романи, п'єси. Видав цікаві книжки для дітей: «Коли ще звірі говорили», «Лис Микита», «Коваль Бассім» тощо. Свої твори митець підписував різними псевдонімами: Джеджалик, Мирон, Руслан, Невідомий, Іван Живий, Не-Теофраст, Non severus, Vivus та ін.

Попри серйозність літератора, Франко полюбляв ганяти на велосипеді, збирати гриби й рибалити. Також любив вишиванку – вдягав її і в будні, й на свята, – навіть став зачинателем нової моди, адже перший поєднав вишиту українську сорочку з європейським костюмом.

Історичну повість «Захар Беркут» Іван Франко написав, коли йому було 26 років. Персонажі твору понад усе люблять рідну землю і для її порятунку готові пожертвувати власним життям.

▲ Пам'ятник Іванові Франку в с. Нагуєвичі

<u>Поміркуйте</u>

Ознайомтеся з вищеподаним життєписом, чи погоджуєтеся із тезою про «штучність викладення біографій» у сучасній школі? Змоделюйте вступний текст про автора, включаючи необхідні пояснення, контекст, мету твору тощо, для підручника з української літератури; підготуйте дев'ятикласників до сприйняття однієї з повістей: «Політ журавлів над нетолоченими травами» Катерини Мотрич, «Стара шовковиця під Маріуполем» Бориса Гуменюка, «140 децибелів тиші» Андрія Бачинського.

Радянські шкільні програми переважно складалися з **творів наділених «ефектом відторгнення»**, є думка, що ця проблема усунена, тексти пройшли «оптимально вивірений відбір, котрий ґрунтується на фахово здійсненому моделюванні особливостей його сприймання власне сучасним учнем» (Клочек, 2018).

З іншого боку, звичними є ситуації вилучення творів зі шкільних програм з української літератури. Наприклад, у 2018 році з програми для 10 класу знято повість «Земля» Ольги Кобилянської, замінено новелами «Impromtu phantasie», «Valse melancolique»; роман Михайла Старицького «Облога Буші», оповідання «Каторжна» Бориса Грінченка тощо. У 11 класі замість уривків із роману у новелах «Вершники» «Шаланда в морі» і «Дитинство» Юрія Яновського введено «Майстер корабля». Вилучено «Україну у вогні» Олександра Довженка.

Замість творів «За мить щастя», «Залізний острів» із роману «Тронка» Олеся Гончара Міносвіти запропонувало новелу «Модри Камень». Зі шкільної програми виключено «Дім на горі» Валерія Шевчука, «Диво» Павла Загребельного тощо (Міносвіти змінило програму, 2018).

Окремі твори вилучають зі шкільних програм «скандально»; наприклад, «розлогу дискусію у ЗМІ» викликали запропоновані для текстуального вивчення у 8 кл. гуморески «Слон і мухи», «Лісова казка», «Червона Шапочка» Євгена Дударя. Вплив гумористичних творів на особистість позитивний: підвищення стресостійкості, комунікативності, самовпевненості; почуття гумору характерне людині оптимісту, інтелектуалу. Критики характеризують Євгена Дударя як «славетного гуманіста», «письменника і класика в одній особі», «чиї твори зачитуються аж до дірок», він є автором збірок «Прошу слова», «Сліпе око», «Сусіди не дрімають» та ін., лавреатом літературної премії імені Остапа Вишні (1985).

Є думка (Ніна Головченко), що у такий спосіб наше суспільство показало неготовність до іронічного самоусвідомлення, адже «нація, яка уміє не лише плакати, а й іронізувати над своєї долею та історією – духовно здорова нація» Стиль Євген Дударя унікальний для радянської та сучасної літератури сатиричним зображенням дійсності, його «Червона Шапочка» цікава «акцентами» одноіменної літературної казки французького письменника Шарля Перро, постмодерною імітацією / стилізацією твору європейського автора. У перелицьованих образах-символах Червоної Шапочки (добра, щира героїня), Лісоруба (захисник, лицар) проступають українські реалії 90-х років XX ст., перших років незалежності, хаосу через розвінчання радянської ідеології, замість якої не створено нової. Заховані сенси: сатира на «вільне» потрактування українцями європейських цінностей, сприйняття свободи як вседозволеності, включаючи грубощі, розбещеність; європейськість як моду на джинси, балахони; морально-етичні норми – хижацькі закони диких джунглів (виживай, хто як може: героїня «хижо» осідлала Вовка, з’їла бабусині пиріжки, видерла гроші, поводиться грубо, агресивно). Класичний хижак Вовк вражений агресією традиційно добрих казкових персонажів. Сміливий Мисливець відступає перед новим образом Зла (погрозами оббріхування, шантажем). Метаморфоза відбулася з архетипом української матері - передає пиріжки і «пляшку вина», але прийом обрамленння (поява образу матері з перших рядків - піклується про бабусю і наприкінці – шукає дочку) може означати збереження, увердження сталості, непорушності класичних складових життя; образ матері в українській культурній свідомості витримає й ці випробування, залишиться основою Всесвіту.

Тексти сприяють поясненню терміну «прозова гумореска», визначенню особливостей специфічної форми прозової гумористики - «дудареска», засобів

творення комічного. Автор пародійно використовує відомі культурні, літературні, історичні, політичні образи; «прилаштовує» класичні форми (казка, байка - «майже байки», «стара казка на новий лад»), асоційовані з ними смисли до нової реальності, застосовуючи прийом інтертекстуальності. Тексти сатирика ілюструють «український постмодернізм як посттоталітарне, постколоніальне явище з рисами: втрата віри у вищий сенс людського життя, розгубленість, поривання до будь-якої незаангажованості, іронія, гротеск.

Джерела гумору митця фольклорно-оповідні (анекдот, прислів'я, сатирична казка, байка). Щоб обґрунтувати, що персонажі «майже байок» Євгена Дударя зберігають традиційну емблематику, досліджуємо контекст літературних джерел: у байках античних авторів Езопа, Федра, Бабрія під художнім образом Мухи приховано осіб, які «виблискують лжечеснотами», без причини величаються («Мураха й Муха»); погрожують сильнішим, достойнішим («Муха й Мул»), шкодять навмисне, з «роду зневаженого» («Лисий і Муха»). Абстрактні поняття грубої сили, вайлуватості втілює Ведмідь (хвалиться Лисичці, що любить людей, бо не торкається трупів, на що та відповідає: «Краще б пожалів живих, а роздирав мертвих» («Ведмідь і Лисиця»). Варто доповнити потрактування образів, зацитувати українські байки XIX ст. Павла Білецького-Носенка, Левка Боровиковського, Леоніда Глібова, Бориса Грінченка. Таким чином, Ведмідь Євгена Дударя нагадує «Ведмедя-пасічника» Леоніда Глібова, у якого «меду не знайшли нічого», «Працьовитого Ведмедя» Павла Білецького-Носенка: «Далеко чуть було його роботу /…/ Все нанівець: ясен, клен, дубина, верболіз»; Мухи на Слоні – Муху на Волі («Орачі й Муха» Леоніда Глібова), схожа й мораль: «Ми й між людьми чимало знаєм брехливих прихвоснів таких; вертяться скрізь, щоб бачили і їх: і ми, мов, тут – турбуємось і дбаєм».

Тексти могли б сприяти формуванню предметної компетентності - досліджувати засоби творення комічного (Романишина, 2013).

1.Сміх через різного роду невідповідності: примітивного існування - претензіями на значущість, внутрішніх суперечностей людського буття, неадекватного вимогам дійсності, причини і наслідків, форми і змісту, мети і способів її досягнення тощо. Мухи пишаються неіснуючою вченістю; одна «колода із сургучевою печаткою» спричинила до «ліквідації лісового господарства»; а висловлювання-назва («Лісова казка») у тексті набуває протилежного значення (прийом антифразису).

2. Досягнення комічного ефекту сприйняття героя й оповідача в різних ситуаціях - прийом інтерференції серій, за А. Бергсоном: «Я не бачу ніякого Слона. І вважаю, що ніякого Слона в природі ніколи не було і нема» – «Слона вони не бачили. Бо симпозіум проходив на його спині» («Слон і мухи»).

3. Застосування гумористичого прийому іронії, глузливо-критичне ставлення замасковане захопленням: розповідач вражений заповзятливістю Ведмедя, активною діяльністю із метою «оберігати ліс від паразитів», «буреломів», «пожежі»; читач бачить, що саме Ведмідь найбільше винний у вигубленні лісу («Лісова казка»).

4. Комізм повторень: десять раз лісове господарство отримує «колоди» з тресту, об'єднання, міністерства і відповідає на них; через те, що колод потрібно чимраз більше, виникає ілюзія наростаючого прискорення; досягається ефект «снігової кулі» («Лісова казка»).

Гуморист зображує характери, які ми зустрічали і ще зустрінемо – типові, також витворює нові типи. Актуальним принципом навчання літератури є принцип виходу за межі предмета, залучення життєвого досвіду учнів – як і в наш час популярні різні молодіжні субкультури, Червона Шапочка Євгена Дударя – узагальнений образ молодої людини того часу. Простежуємо міжпредметні зв'язки з українською мовою: героїня розмовляє сленгом, за одним із визначень – «мова безпутних людей». Зацікавленню предметом сприяла б дискусія за повідомленнями «Місце сленгової лексики у молодіжному мовленні», обговорення спільнот сучасної молоді, моделей поведінки, знакових систем, які розділяють або єднають за ознакою «свій – не свій». Серед підлітків 9-11 класів проводили соціологічне опитування, чи вживають вони жаргонні слова, чим це зумовлено, які саме слова і вирази, що означають. Результати були наступними: 30 % досить часто вживають жаргонізми, 60 % - іноді, 10 % - ніколи. Серед найпоширеніших спонук – вплив оточення і друзів (42,5 %), звичка (60 %), прагнення не вирізнятися серед інших (75 %), недостатній літературний словниковий запас (20 %), бажання бути сучасним (57 %). Сленгові слова та вирази є досить різноманітними. Наприклад, лексему «розуміти» в одній компанії замінили словом «шарити», іншій – «розчехлятися»; для вираження подиву використовують слова: «я в шоці», «я холодний», «я в трансі», «ти шо гоніш?» і навіть «хай мене покрасять». Серед сучасних сленгових новотворень: «масдай» (крайній ступінь невдоволення), «юзер» (користувач), «братська могила» (гуртожиток), «хвіст» (заборгованість), «плавати» (погано знати матеріал), «врубитись» (зрозуміти), «стріляти» (просити) тощо. Висновок: за допомогою мовно-виражальних засобів підлітки прагнуть вирізнятися не лише як окрема суспільна група, але і як особистості. У молодіжному середовищі сленг стає засобом виділення індивіда із маси, способом вербального спілкування. Доцільним є визначення ставлення оповідача до молодіжної субкультури, зокрема як суспільної аномалії; зумовленості декларування опозиційності генераційних поділів: «/…/ молодь пішла не та. Ми в свій час /…/».

У «Червоній Шапочці» є епізод: підлітка наспівує: «/.../Я на тебя смотрю, любимый, теперь уже со стороны /…/». Н.Головченко вбачає прояв сатири на традиційну Україну – жінку, яка стала іншою - агресивною, не жіночною, не українською, зазначає, що піснею «Червона горобина» (1972) А. Софронова, виконаною у шляхетній романсній манері Нані Брегвадзе, автор через прийом інтертекстуальності «промовляє» про втрату, неможливість відновлення щирих дотеперішніх почуттів, поглиблює й увиразнює ідею твору.

«Червона Шапочка» Євгена Дударя – застереження, захоплюючись цивілізаційними процесами, людство втрачає духовні пріоритети та цінності. До такого висновку дійде читач-співтворець, який не «ковзає по поверхні тексту, а розгортає його глибини», за Ніною Головченко.

Як варіант, «деталь» вульгарний шансон, беззмістовний текст – паростки із 1990-тих років засилля москвоцентричного шоу-бізнесу в Україні - агресії проти національного відродження. Як зазначає Галина Пагутяк («Зашморг для української музики»), - «Горло українських соловейків завжди стискав зашморг /…/ бо найкращі концертні зали України віддані дешевій попсі /…/ деколонізація обернулась неоколонізацією». Лавреатка Шевченківської премії з літератури згадує обірвані зоряні злети тріо Мареничів, «Кобзи», вбивство Володимира Івасюка, Ігоря Білозіра, самогубства (вбивства) Максима Березовського, Артема Веделя, вбивство Миколи Леонтовича, розстріли українських кобзарів.

<u>Поміркуйте</u>

▪ *Галина Пагутяк визнає, що «тепер вбиває війна. Попса донатить, а справжні музиканти гинуть в окопах». Що ви думаєте про попсові пісні на слова українських поетів? Які тексти, виконавці сформували вашу любов до української пісні?*

▪*Поцікавтеся проєктами із подолання опору щодо текстів авторів, які підтримували радянську владу, зокрема музичними (блоги Ярини Цимбал, проєкт «Vivat класика», презентація антології «Від Тичини до Жадана» Івана Малковича, музичний проєкт «Фокстроти» Сергія Жадана; вишукані джазові та блюзові варіації Мар'яна Пирога за творами українських літераторів у програмі «Замордовані кацапом» тощо)*

Результатом процесу професіоналізації у педагогічному ЗВО, особистісної зорієнтованості здобутих знань, відпрацювання навичок та вмінь може стати досвід творення життєпису письменника після осмислення творів. «Штрихами» психологічного портрету Євгена Дударя є: «пише несмішно», адже «сміх – справа серйозна»; за викриття міг очікувати доносів (навіть від «своїх друзів»), арешту - «у мене /…/ стежка. Крута і слизька» («Автопортрет з натури», «Інтерв'ю з самим

собою»); підзаголовок збірки «Профілактика совісті» - «веселі та невеселі оповідки», «Українці мої, українці…» - «сумні роздуми веселого чоловіка». Для творів Євгена Дударя «характерна соціальна гострота /…/, влучність художньо-сатиричного узагальнення». Отже, Євген Дудар має тонке відчуття комічного, є майстром вдалого жарту, дотепної репліки, смішної сценки. Але, обираючи сатирико-гумористичний жанр, письменник має пам'ятати правило: «Сміх несумісний із душевним хвилюванням». Автор не завжди може залишити вантаж особистого болю на порозі творчості, наснажує структуру літературного твору емоціями, філософськими роздумами, драматичним пафосом, а за удаваною веселістю його оповідача проглядає неусміхнене обличчя автора.

Аналізуючи твори Євгена Дударя, важко не помітити їх зумовленості тогочасним суспільним життям (заанґажованості), насиченості реаліями радянської доби («трест», «главк», «сургуч», «депеша», «зінвентаризувати»); коментувати тенденції моди (« «деревяними підошвами своїх стукалок»), сленгові номінації: (шкет, чадо, предки); зустрічаються вирази егалітарного плану («хвоста відкинувши», «жижки затрусилися», «викаблучуючись»), що послаблює сприйняття комічного.

<u>Поміркуйте</u>

У зв'язку з дискусіями щодо вивчення /вилучення гумористичних творів Євгена Дударя, зокрема старої казки на новий лад «Червона Шапочка», в якій героїня дихає «перегаром вина й тютюну», «цвиркає» лайкою «через густо напомаджену губу», наспівує невигадливий російський шансон «Ах, эта красная рябина Среди осенней желтизны. Я на тебя смотрю, любимый, Теперь уже со стороны», грабує бабусю («Гроші давай! – хрипко пояснила Червона Шапочка. Бабуся тремтячими руками дістала вузлика. Розв'язала. Подала Червоній Шапочці свою пенсію»), зникає з дому (мати «побивається, руки ламає, де її чадо неповнолітнє, не знає»), методисти задумалися, чи слушно, в кращих радянських традиціях, виховувати ЗО насамперед на позитивних прикладах, припустивши, що «формування ідеалістично-позитивного світогляду стає причиною багатьох трагедій та неспроможності молоді гідно ствердитися у сучасному прагматичному світі» (Ніна Головченко). Яка ваша думка? Які літературні антигерої вам імпонують?

Ілюстрація 2.6.

Епізод із казки «Червона Шапочка» Євгена Дударя

В одному селі жила гарненька дівчина Червона Шапочка. Нижня частина її була у вичовганих джинсах, верхня — в розписаному незрозумілими гаслами балахоні. На голові була червона шапочка — подарунок бабусі на шістнадцятиріччя. Тому так її і звали.

Якось мама дала Червоній Шапочці пиріг, вина й звеліла віднести бабусі.

Відійшла дівчина подалі, сіла під кущ, випила вино, з'їла пиріг, дістала з потайної кишені цигарку і запалила... Смалить собі та й наспівує:

— Ах, эта красная рябина...

Аж тут з-за кущів Вовк — страшенний, здоровенний. Як гаркне: "Ага, попалася, Червона Шапочко! Зараз тебе з'їм!"

Червона Шапочка озирнулась, швиркнула через напомаджену губу, дихнула на Вовка перегаром, що той ледь не очманів. А тоді схопила його за вуха, скочила на нього верхи і звеліла їхати.

Аж уранці під'їхала до бабусиної хати. Кинула: "Чао предкам!" тоді попередила, що коли маман питатиме, де вона була, то щоб бабуся сказала, що в неї.

— Дай щось пошамати! — сказала Червона Шапочка.

Коли бабуся відмовила, що нічого немає, бо хворіла, дівчина кинула: "Ну тоді гони бабки. Пошлю Вовка, зараз принесе!" Бабуся тремтячими руками розв'язала вузлика й подала Червоній Шапочці свою пенсію, говорячи, що більше немає.

Зараз із програм вилучають твори авторів держави-агресора РФ, Республіки Білорусь, радянських (Без Пушкіна, але з Гоголем: Міносвіти України вилучило з навчальних програм твори /…/, 2023; Зі шкільної програми зарубіжної літератури вилучать твори російських та радянських авторів, 2023). Зокрема Міносвіти України вилучило їх понад 40 із навчальних програм, списків для текстуального вивчення, для додаткового читання. Із зарубіжної літератури лишили твори російськомовних письменників, життя та творчість яких були тісно пов'язані з Україною (Микола Гоголь, Володимир Короленко (за вибором вчителя); «Собаче серце» Михайла Булгакова вивчається за вибором учнів і вчителя. Вилучені твори замінено шедеврами іноземних письменників різних історико-літературних періодів.

Проблемою є ставлення до творчості популярних серед наших читачів митців (Пауло Коельйо, Ельчин Сафарлі, Наташа Водін та ін.) які підтримують геноцид України. Окремі бібліотекарі маркують обкладинки їх книжок попереджувальними наліпками. За рекомендацією Ради з питань розвитку бібліотечної справи при Міністерстві культури та нформаційної політики України (2022 р), з українських бібліотек вилучать російську, пропагандистську літературу. Вивчення творчості Миколи Гоголя і Таїра Халілова рекомендовано перенести до навчальних програм з української літератури.

<u>Поміркуйте</u>

Чи варто дискутувати щодо творчості в шкільних програмах Марка Вовчка. Крім відомого, зокрема й зі шкільних підручників факту про національність - росіянка, народилася 1833 р. в маєтку Єкатерининське Єлецького повіту Орловської губернії, українська для неї – одна з близько 10 іноземних мов, якими володіла. Також відомо, що попередники її родини походили з Київщини, виховання вона здобула в приватному пансіонаті в Харкові. Висловлювалися припущення, що автором «Народних оповідань», «Інститутки», «Невільнички», «Кармелюка» та низки інших україномовних текстів є Опанас Маркович, чоловік письменниці. Мало згадують, що літераторка переважно писала російською, багато подорожувала, жила за кордоном, але постійно поверталася в росію. Вона була звинувачена у плагіаті третейським судом із 19 літераторів (підписувала чужі роботи своїм прізвищем і віддавала друкувати в петербурзький ілюстративний журнал перекладів). Від осуду столичного бомонду втекла до російської глибинки, де і завершилося її життя.

«Класичний» канон, лінійна схема історико-літературного процесу в основі навчального матеріалу частково збережена у модельній навчальній програмі «Українська література. 7–9 класи» для ЗЗСО Наталії Пастушенко та ін. 9 клас починає розділ «Нова українська література: ідеї та ідеали». Лишилася персоналія Марка Вовчка як авторки історичної повісті «Маруся» (у перекладі Василя Доманицького). ЗО визначають тему любові до України, майстерність сюжету, роль художніх деталей, ключовий концепт волі тощо. На думку авторів програми «найживішими» класиками в сучасних читацьких зацікавленнях, наприклад, періоду нової української літератури є: Іван Котляревський - представник українського класицизму, творець героїко-комічної поеми «Енеїда», соціально-побутової драми «Наталка Полтавка»; представники українського романтизму: Микола Устиянович – автор повісті «Месть верховинця. (Повістка з правдивого случаю)», вірші, які стали народними піснями («Небо» Михайла Петренка, «Очі чорнії…» Євгена Гребінки у перекладі Юрія Пилиповича, «Не щебечи,

соловейку», «Гуде вітер вельми в полі» Віктора Забіли); представники реалізму: Марко Вовчок з історичною повістю «Маруся», Борис Грінченко та його повість «Сонячний промінь», Іван Нечуй-Левицький із твором-відгуком на репетицію хору Миколи Лисенка «В концерті», Іван Франко з оповіданням «Борис Граб».

Зараз на окупованих територіях України також «вилучають» книжки. У «документах» Л/ДНР обґрунтовано близько 300 позицій ідеологічно шкідливих «екстремістських» книг, яких не повинно бути у шкільних бібліотеках, зокрема художня література на історичну тему, включаючи новітню окупацію; твори Оксани Забужко, Олега Сенцова, Ірен Роздобудько, Євгена Положія, Сергія Лойка, Вахтанга Кіпіані, Артема Чеха, Олександра Ірванця та ін. Різні публікації повідомляють факти, як-от: з Маріуполя росіяни вивезли усі книжки з бібліотек «на зберігання». У 2022 році пані посол Великої Британії в Україні Мелінда Сіммонс оприлюднила фото спалювання росіянами українських книжок під приводом так званої «денацифікації». Для витіснення та маргіналізації української культури на окупованих територіях скасовано «державний» статус української мови (можна говорити про лінгвоцид), введено замість української літератури предмет «Література народів Донбасу».

<u>Поміркуйте</u>

Поцікавтеся «долею» книг російською мовою (статті, як-от «Бібліо-фронт: куди дівають книги російською мовою? 2022). Чому вилучення російськомовних книжок із бібліотек називають «контрнаступом», «бібліо-фронтом»? Як ставитися до тих, хто досі толерує російське (мовляв, «какая разніца», якою мовою книга? Оцініть переклади програмових зарубіжних авторів. Що для вас уособлення якісного українського книжкового продукту?

«Традиційним» недоліком навчання, низької якості уроків, зокрема «безпорадності при аналізі художніх явищ, невміння їх порівнювати, узагальнювати», за Петром Білоусом («Методиці викладання літератури — нові підходи», 1990) є недостатня поінформованість вчителів щодо нових джерел фахового змісту. Українські науковці (подкаст Віри Агеєвої, Ростислава Семківа «Шалені авторки»), з метою вчити вчителя любити літературу, запропонували спеціальні освітні програми / ютуб-канали, включаючи актуальне, а не в стилі радянської естетики, прочитання класики: «Імперіалізм, окупація і Шевченкова «Катерина»; «Інститутка» Марка Вовчка: пансіон благородних дівчат як інструмент денаціоналізації»; «Лісова пісня»: найзагадковіша драма Лесі Українки» тощо. Цікавим видається порівняння сукупності знань про текст із мішком цукру, з якого шкільному вчителеві потрібно взяти лише одну ложку, тобто відшукати цікаве, незвичне, визначальне, необхідне для зрозуміння

життєпису, творів письменника, його рефлексії на тлі відповідного літературного періоду і сучасності («Про мішок цукру і мультизадачність вчителя» з серії відео програм «Шалені авторки»).

3. «Псевдо» на початку реформи

Реформа навчання літератури має певні недоліки, причини яких – у звичній для українців імітації, «практиці псевдореформування», відсутності належного професіоналізму. Перейти до дійсно нового формату роботи освітян, замість «псевдо, туфти чи бутафорії», заважають чиновники, відповідальні за модернізацію, «проштовхуючи» положення «пострадянсько-старі за сутністю на тлі значної присутності у контексті питання слова «нове»; все той же «ганебно-архаїчний принцип підпорядкування», спотворюючи зміни «тіньовими суб'єктивними спробами» (Володимир Бєлий).

Відповідно до Концепції Нової української школи, виховний момент лишається в освіті: школа не лише навчатиме, але й формуватиме «ціннісні ставлення і судження, які слугують базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством». У статті «Як відмовитися від пост-радянських цінностей у сучасній школі» Вікторія Бриндза (Бриндза, 2018), нагадує «традиції» нерозривного зв'язку освітнього процесу з виховним; вмотивовує ризики імітування роботи з переосмислення цінностей, інерційного відтворення / насадження закладених ще пострадянською освітою уявлень. Вчителі переважно «є носіями пост-радянських цінностей» (виникає проблема, як відбуватиметься «перепрошивка» вчителів, щоб вони стали рольовою моделлю для молодших поколінь), спостереження щоденного життя свідчать радше про «недовіру до школи і невіру у вчителів»; обґрунтовано, що культура освітянського середовища зміщена в бік ліберально-демократичних цінностей, а середніх українців – матеріалістичних, пов'язаних із культурою виживання. Розробники концепції НУШ аргументують, що найосвіченіша людина може стати злочинцем, якщо не поділяє загальнолюдські цінності. На думку Вікторії Бриндзи, експертки проєкту «Простір освітніх ініціатив», загальнолюдські цінності - поняття не однозначне; з одного боку, крадіжка, вбивство, брехня є неприпустимими, з іншого, - маємо розуміння пріоритетності цінностей: крадіжка – погано, але виживання важливіше. Наше суспільство знаходиться в стані виживання, тоді вміла крадіжка може потрактовуватися як прояв винахідливості, відваги, можливо, заради важливішого – «дітей нагодувати» (Бриндза, 2018).

У модельній навчальній програмі «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти 2023 р. Таміли Яценко та ін. у 5 кл. вивчається оповідання Бориса Грінченка «Украла». Укладачі програми в тлумаченні твору

акцентують на соціально-історичних обставинах виживання (сільська школа в поневоленій Україні), пропонують визначати ідею «розуміння людської душі, співчуття, прощення». Авторська оцінка психології вчинку Олександри – у післяслів'ї; додаючи коротку частину після завершення основної історії, закриваючи нерозв'язану частину сюжету, щодо психологічних мотивів крадіжки Олександри, пов’язаних із соціально-економічним станом. Це не корисливий злочин, оповідач підкреслює її працелюбство, внутрішні переконання, прагнення до освіти, які не спричитнять подальшої не правової (злочинної) моделі поведінки: «з того часу вже ніщо не могло спокусити її», називає героїню «чесною»: «Цього року вона здасть останнього екзамена і вийде з школи розумною, правдивою і чесною дівчиною».

Ілюстрація 2.7.

Уривок із оповідання Бориса Грінченка «Украла» (5 кл., програма Таміли Яценко та ін.)

Учитель ще раз спитавсь:

— Що тут у вас сталося?

Озвалась Пріська — подруга й товаришка Олек-сандрина. Батько її був у економії за прикажчика. Пріська була дівчина сита, добре годована — вона завсігди приносила з дому гарну їжу: пиріжки, перепічки, коржі тощо. Вона погано вчилася, але була дуже весела і не могла говорити не сміючися. Вона й тепер, осміхаючись, загомоніла:

— Та Олександра...— Пріська почала й засміялась, не доказавши.

Учитель спитавсь:

— Що Олександра?

— Украла в мене хліб! — доказала Пріська і зовсім зареготалася, і її нерозумні сіро-сині очі з сміху аж сховалися за ситими щоками.

Ця звістка дуже вразила й здивувала вчителя. Такого в школі ще не було. Учитель знав, що деякі з дітей ще дома, перш ніж у школу почали ходити, були де в чому грішні, але в школі поки ніхто в гріх не вскакував. На Олександру він теж ніколи нічого не думав. Вона була просто дівчина боязка — мабуть, налякав її батько-п'яниця.

І вона заридала ще дужче. У великій класовій світлиці стояло шістдесят школярів мовчки, не ворушачись, а серед їх, припавши головою до столу, гірко плакала маленька білява дівчина.

Довго вона плакала, і всі мовчали, аж поки вона трохи заспокоїлася. Тоді вчитель, сівши біля неї, спитавсь:

— Нащо ж ти це зробила?

Вона мовчала знову і знову похнюпилась. Учитель бачив, що сказати те, через віщо вона це зробила, їй так само важко, як було важко признаватися. Але вона перемогла себе. Кілька разів вона починала казати, ворушила губами, але зупинялася. Нарешті промовила:

— Я їсти хотіла.

— Хіба ти дома не їла?

— Не їла.

— Чому?

Вона знову змовкла і... зовсім несподівано уп'ять заридала.

— У нас... у нас... нема чого їсти... Батько нічого... не приносять з волості... усе пропивають... Ми їмо су... су... сухарі вже другий тиждень.

І більше вона нічого не могла сказати за слізьми. Давно був час починати вчиття. Учитель тихо взяв Олександру за руку і, сказавши їй кілька ласкавих слів, повів у свою хату, щоб вона там заспокоїлась. Як повернувся він у клас, то з десяток рук простяглеся до його, і в кожній руці була якась їжа.

— Нате! дайте їй! хай попоїсть!

Учитель глянув на дітей. Хлопці були ні в сих ні в тих, дівчата деякі плакали. Він забрав усе, що діти надавали, і поніс Олександрі. Але вона нічого не хотіла їсти і все плакала. Він, скільки міг, розважив її, а сам пішов у клас і звелів співати молитву перед початком науки.

Цінності молоді – покоління історичного періоду більшої свободи, можливостей, відкритості – усвідомлення доцільності навчання, потреба співтворчості, переконання арґументацією. У них є різні альтернативи традиційному беззаперечному наслідуванню прикладу старших (вчителів), як єдиному джерелу мудрості - набір цінностей, формул успіху від батьків, медіа, церкви, політичних, бізнес еліт тощо. Засудження за «неправильні цінності» - втручання у свободу переконань. Суперечливим можна назвати прищеплення цінності родини як складової поваги до рідної культури, що потенційно конфліктує з цінністю свободи (не мати дітей, не одружуватися); поваги до життя – абортів як вибору жінок; поваги до закону – законів на тоталітарних засадах; патріотизму – дискусії з питань мови, армії, міграції, мобільності тощо.

Висновок: «виховний процес в освіті – це елемент втручання в особисте людини, хай і з добрими намірами», вчителям самим треба «працювати над переосмисленням власних цінностей», поверненням довіри до школи батьків, які часто саботують або остерігаються подібного впливу. Деякі країни, наприклад, Великобританія у 2014 р. мала дискусію про впровадження національних цінностей в освіту, що стало обов’язковим. Якщо громадяни США, Великобританії здебільшого усвідомлюють, схвалюють, обстоюють демократію,

то українці радше пожертвують цією цінністю заради економічного добробуту (Бриндза, 2018).

Таблиця 2.1.

Цінності, визначені в Концепції НУШ; також британської та американської освіти

Цінності визначені Концепцією НУШ	Орієнтовні знання про суспільні цінності для учнів визначені британською освітою	Цінності громадянської освіти в США, які риси характеру громадян є найбільш сприятливими для функціонування конституційної демократії
▪Морально-етичні цінності: гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей; ▪соціально-політичні: свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність	▪Розуміння демократичних механізмів впливу громадян на процес прийняття рішень в суспільстві; ▪розуміння того, що свобода віросповідання і переконань є захищена правом і законом; ▪прийняття того, що інші вільні мати свої переконання і віру, неприпустимість дискримінації за цими ознаками; ▪розуміння необхідності розпізнавати дискримінацію і боротися з нею	▪Ввічливість, повага до інших, здатність порозумітися цивілізовано; ▪особиста відповідальність, готовність бути відповідальним за власні дії і їх наслідки; ▪самодисципліна і внутрішня готовність дотримуватися правил, необхідних для демократичного урядування, готовність не протиставляти власні інтереси інтересам суспільства; ▪відкритість, включно із здоровим скепсисом, визнання неоднозначності соціальної і політичної реальності; ▪готовність до компромісів, усвідомлення того, що цінності і принципи можуть конфліктувати, але неприпустимість компромісу щодо цінностей, які суперечать існуванню демократії; ▪толерантність; терпіння і наполегливість у досягненні цілей; співчуття

Окремі програми з української літератури (для 5-6 класів ЗЗСО, Марії Чумарної та ін.) задекларували, що навчальний предмет «сприяє формуванню духовно-ціннісних орієнтацій учня», сприймання літературного твору «створює умови для осмислення /…/ цінностей. У спілкуванні учні набувають емоційно-ціннісний досвід»; виокремили підрубрику «Життєві цінності (ЖЦ)», виділяючи цінності, які актуалізує художній твір. «Це можуть бути абсолютні, національні, громадянські, сімейно-родинні, особисті цінності». Наприклад, 5 кл., тема «Поетичний образ казкового світу. Ліна Костенко. «Затишно дітям в пазусі казок». ЖЦ: правдивість, вірність, відповідальність за власні вчинки, героїзм, краса,

мудрість»; 5 кл., Ірен Роздобудько. Пригодницька повість-казка «Пригоди на острові Клаварен». ЖЦ: допитливість, наполегливість, взаємодопомога, дружба, відвага, винахідливість; 5 кл., розділ «Легендарні герої минувшини», Антін Лотоцький. Оповідання «Михайло-Семиліток». Наталена Королева. Легенда-оповідання «Кирило Кожум'яка». ЖЦ: благородство, відвага, жертовність, вірність, чесність, добро, сила волі, довіра до своїх мрій і бажань тощо.

Поміркуйте

▪*Запропонуйте та літературні завдання, включаючи роздуми над цитатами із програмових творів, для формування цінностей та ставлень НУШ*

▪*Які художні твори сприятливі для обговорення зі старшокласниками демократичних механізмів впливу громадян на процес прийняття рішень в суспільстві, щоб, зрештою, унеможливити результат виборчих кампаній - прихід до влади тих, хто діє в інтересах третіх держав, ведуть відкриту або приховану підривну діяльність проти країни, спричиняючи акти громадянської непокори, кампанії протестів, мітингів, пікетів, страйків?*

▪*Змоделюйте свою поведінку в школі (упродовж виробничої практики), оскільки школярі вчаться цінностям, комунікації не через викладання, пояснення на уроках, а через культуру свого педагога, спостереження за взаємодією між собою, ставленням до учнів (Бриндза, 2018).*

На початку реформи передбачалося введення нового шкільного предмету «Література» - інтегрованого курсу української та зарубіжної літератури, однак міжпредметна інтеграція відбувалася із значними недоліками. Курс планувався вдвічі скорочений, мав охоплювати лише 2 год. на тиждень, замість 4 год., як раніше: 2 год. для української літератури, 2 год. для зарубіжної літератури, відповідно до проєкту Типового навчального плану для 10 - 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (2011).

Ілюстрація 2.8.

Навчальний предмет «Література» у Проєкті Типового навчального плану для 10 - 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах	
	10 клас	11 клас
Інваріантний складник		
Література (українська та зарубіжна література)	2	2

Українська література - одна з основних дисциплін в ЗЗСО, але навчальний час на неї зменшувався також з причини введення нових навчальнх курсів. Орієнтовні

назви інтегрованих шкільних дисциплін: «Українська література», «Зарубіжна література» - «Художня література» (в базовій школі); «Українська мова», «Українська література», «Зарубіжна література» - «Словесність» (у старших класах), долучення до нового предмету «Художня література», поряд з українською та зарубіжною літературами, дисциплін «Художня культура» і «Естетика» Як зауважила Ганна Токмань, замість підсилення українознавчих предметів, державної політики україноцентризму у викладанні циклу гуманітарних дисциплін, навіть із їхніх назв стирається слово «український», замінюється на «Література», «Словесність» (Токмань, 2017).

У профільних класах предмету «Література» за Проєктом відводилося 8 год., але цей, здавалося б, величезний навчальний ресурс (на українську мову було дано 4 год.) витрачався неефективно, оскільки чинна програма для профільної школи «вкрай перевантажена», «побудована як такий собі міні-курс з історії української та світової літератури». Як реакція на лавиноподібні натиски інформаційних потоків, укладачі програм, підручників все більше їх ускладнюють, сповнюють науковою термінологією, прагнуть до конвергенції, зближення навчання у школі та вищій школі (Клочек Г., 2018).

Розглянемо підручник з української літератури Ольги Слоньовської та ін. для 10 кл., рівня стандарту, 2018 р. Тема «Іван Карпенко-Карий» включає висвітлення життєпису («Життєвий і творчий шлях»). Виклад вдало доповнюють ілюстрації (будівля, інтер'єр, світлини з фондів) із Державного музею-заповідника «Хутір Надія» в с. Миколаївка Кіровоградської обл.; пожвавлює рубрика «Цікаво знати!», цитати про письменника авторитетних літературознавців. Стисло проаналізовано комедії «Хазяїн», «Сто тисяч», соціально-психологічну драму «Безталанна», історичну трагедію «Сава Чалий». Не для вищої школи запропоноване визначення «трагедії» - драматичний твір із гострим конфліктом, який неможливо розв'язати, тому суперечності ведуть до неодмінної загибелі героя. У рубриці «Діалог з текстом» старшокласникам пропонують узагальнити: роль і місце Івана Карпенка-Карого в розвитку драматургії II пол XIX ст., жанрове новаторство, прокоментувати цитати про митця. Із рубрики «Мистецькі діалоги» учні дізнаються про сучасну ювілейну монету (2 гривні), присвячену драматургові (2015 р.), думають про її символізм. Розділ «Трагікомедія «Мартин Боруля» - аналіз твору в контексті сценічних втілень (Сумського обласного академічного театру драми та музичної комедії імені Михайла Щепкіна, Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка), екранізації 1953 р, режисери Гнат Юра, Олексій Швачко.

У сучасному підручнику «Методика навчання української літератури в середній школі» Ганни Токмань у розділі «Методичні основи проведення уроку літератури» рекомендовано проводити уроки вищої школи у формах академічної

лекції, семінару, колоквіуму, наукової конференції, дискусії з літературознавчих питань; уроки літературознавчих студій у формі навчальної моделі наукового літературознавчого пошуку, із визначенням об'єкта, предмета, методів дослідження, концепції, наукових висновків; із застосуванням різних типів літературознавчого аналізу (класифікація за рівнем інноваційності). (Токмань, 2012, с.109-110).

Ілюстрація 2.9.

Скриншот із підручника «Українська література», 10 кл., рівень стандарту, 2018 р. Ольги Слоньовської та ін.

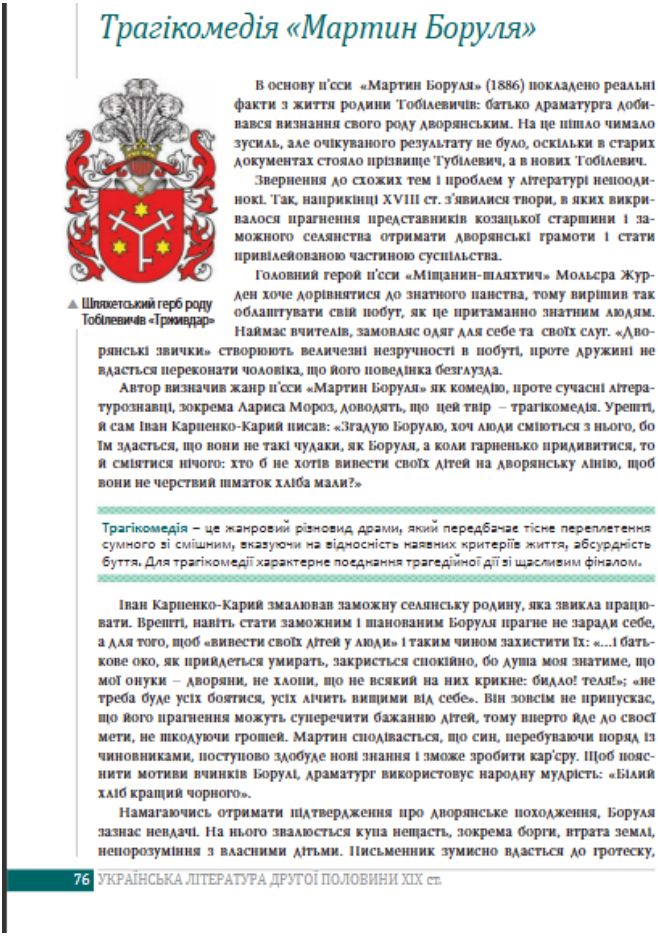

Трагікомедія «Мартин Боруля»

▲ Шляхетський герб роду Тобілевичів «Трикидар»

В основу п'єси «Мартин Боруля» (1886) покладено реальні факти з життя родини Тобілевичів: батько драматурга добивався визнання свого роду дворянським. На це пішло чимало зусиль, але очікуваного результату не було, оскільки в старих документах стояло прізвище Тубілевич, а в нових Тобілевич.

Звернення до схожих тем і проблем у літературі неподинокі. Так, наприкінці XVIII ст. з'явилися твори, в яких викривалося прагнення представників козацької старшини і заможного селянства отримати дворянські грамоти і стати привілейованою частиною суспільства.

Головний герой п'єси «Міщанин-шляхтич» Мольєра Журден хоче дорівнятися до знатного панства, тому вирішив так облаштувати свій побут, як це притаманно знатним людям. Наймає вчителів, замовляє одяг для себе та своїх слуг. «Дворянські звички» створюють величезні незручності в побуті, проте дружині не вдасться переконати чоловіка, що його поведінка безглузда.

Автор визначив жанр п'єси «Мартин Боруля» як комедію, проте сучасні літературознавці, зокрема Лариса Мороз, доводять, що цей твір – трагікомедія. Урешті, й сам Іван Карпенко-Карий писав: «Згадую Борулю, хоч люди сміються з нього, бо їм здасться, що вони не такі чудаки, як Боруля, а коли гарненько придивитися, то й сміятися нічого: хто б не хотів вивести своїх дітей на дворянську лінію, щоб вони не черствий шматок хліба мали?»

Трагікомедія – це жанровий різновид драми, який передбачає тісне переплетення сумного зі смішним, вказуючи на відносність наявних критеріїв життя, абсурдність буття. Для трагікомедії характерне поєднання трагедійної дії зі щасливим фіналом.

Іван Карпенко-Карий змалював заможну селянську родину, яка звикла працювати. Врешті, навіть стати заможним і шанованим Боруля прагне не заради себе, а для того, щоб «вивести своїх дітей у люди» і таким чином захистити їх: «...і батькове око, як прийдеться умирать, закриється спокійно, бо душа моя знатиме, що мої онуки – дворяни, не хлопи, що не всякий на них крикне: бидло! теля!»; «не треба буде усіх боятися, усіх лічить вищими від себе». Він зовсім не припускає, що його прагнення можуть суперечити бажанню дітей, тому вперто йде до своєї мети, не шкодуючи грошей. Мартин сподівається, що син, перебуваючи поряд із чиновниками, поступово здобуде нові знання і зможе зробити кар'єру. Щоб пояснити мотиви вчинків Борулі, драматург використовує народну мудрість: «Білий хліб кращий чорного».

Намагаючись отримати підтвердження про дворянське походження, Боруля зазнає невдачі. На нього звалюється купа нещасть, зокрема борги, втрата землі, непорозуміння з власними дітьми. Письменник зумисно вдається до гротеску,

76 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

Діалог із текстом

1. Які факти з реального життя лягли в основу трагікомедії «Мартин Боруля»?
2. Чи можна вважати головного героя твору люблячим батьком? Доведіть.
3. Які морально-етичні норми порушує Мартин Боруля?
4. Проаналізуйте образ Марисі. Складіть цитатну характеристику.
5. Чи можна вважати Степана вдячним сином? Чому ви так вважаєте?
6. У яких епізодах і образах простежуються засоби гумору, а в яких – сатири?
7. Чи можна роз'язку п'єси вважати щасливою?
8. Назвіть основні ознаки драматичного твору й проілюструйте їх прикладами з трагікомедії «Мартин Боруля» Івана Карпенка-Карого.
9. Об'єднавшись у «малу» творчу групу (3–5 осіб), підготуйте короткотривалий у часі роботи над ним лаконічний проект «Роль і значення театру корифеїв для розвитку національної гідності, громадянської свідомості й самоідентифікації представників широких народних мас».

Мистецькі діалоги

1. Софія Тобілевич згадувала, що Івана Карпенка-Карого дивувало те, що публіка «завжди чомусь сміється у той момент, коли Боруля кидає у піч свої дворянські папери». Що, на вашу думку, викликало саме таку реакцію митця на сміх глядацької публіки?
2. Які епізоди з п'єси «Мартин Боруля» ілюструють запропоновані вам світлини з театральної постановки цього твору? Прокоментуйте їх.

<u>Поміркуйте</u>

▪*Ознайомтеся із потрактуванням життя і творчості Івана Карпенка-Карого у підручнику «Українська література», 10 кл., рівень стандарту, 2018 р. Ольги Слоньовської та ін., чи погоджуєтеся, що автори ускладнюють зміст, насичують науковою термінологією, з метою конвергенції навчання у середній та вищій школі.*

▪*Підготуйте розділ підручника для 10 (11) класу, за змістом якого можна провести урок вищої школи або урок літературознавчих студій; персоналія і текст – за вибором студента.*

На сайті МОН України зараз представлені програми інтегрованих курсів для 5-6 та 7-9 класів: «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної)», 5-6 кл., Таміли Яценко та ін.; «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної)» 5-6 кл., Марії Чумарної та ін.; «Інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська та зарубіжні літератури)» 5-6 кл. Ірини Старагіної та ін.; «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної)», 7-9 кл., Ольги Ніколенко та ін.; «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної)» 7-9 кл., Таміли Яценко та ін.; «Інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська та зарубіжні літератури)» 7-9 кл., Ірини Старагіної та ін. Проти інтегрування мовно-літературних шкільних предметів оприлюднювали науково аргументовані виступи, заяви колективи, науковці, педагоги (вчені Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України, Інституту української мови НАН України, кафедри української літератури

Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова; було ухвалено резолюцію Всеукраїнського круглого столу «Шкільна літературна освіта: вчора, сьогодні, завтра» тощо

Аргументи науковців, освітян «за» та «проти» ідеї інтеграції шкільних предметів «українська література», «зарубіжна література»:

1) інтеграція шкільних літературних предметів - перспективна освітня новація, оскільки

- враховує досвід європейської (зокрема, польської, фінської) школи;

- сприяє розвантаженню учнів, зменшенню кількості навчальних дисциплін;

- уніфікація однакових теоретичних понять в обох «літературах» - можливість уникнути «теоретичної калейдоскопічності». Принцип інтеграції застосовується щодо об'єднання різних елементів художнього твору, літературних явищ, простеження зв'язку літератури з іншими формами мистецтва, галузями знань для формування цілісного розуміння предмету (Лиховид, 2024);

-набуття ЗО базової школи спершу загальних уявлень про предмет формуватиме розуміння їзньої зацікавленості (або ні) у продовженні літературної освіти, на поглибленому рівні; закладе основу переліку вибіркових дисциплін для профільного вивчення в старшій школі;

- досягатиметься найголовніший результат навчання – вироблення у ЗО бачення рідної літератури як органічної складової світової культури, адже національне письменство осмислюватиметься у контексті творчості найбільш знакових зарубіжних письменників, літературних напрямів, стильових інновацій;

- застосуватиметься актуальний принцип полікультурності як засадничий для предмета «література»; ЗО сприймають літературу цілісно, мають більше часу на читання й обговорення прочитаного;

- ЗО вчитимуться не просто порівнювати твори української й зарубіжної літератури, а опановуватимуть світ мистецтва. До речі, є аналітика, щодо викладання інтегрованого курсу зарубіжної та української літератури: дисонансу в учнів не виникає, через те, що це окремі, різні світи; «вони поєднані тематично та ідейно /…/ вчителі доносять дітям загальносвітові ідеї через зміст різних творів» (Лиховид, 2024).

Міністерство освіти і науки України планує упровадження інтегрованого літературного курсу в програми профільної середньої школи, щоб заохочувати ЗЗСО більше його обирати, поряд з іншими інтегрованими курсами, за поясненням заммініcтра Андрія Сташківа, - щоб суттєво розвантажити учнів.

Директор Директорату шкільної освіти Ігор Хворостяний на форумі «Реформування старшої профільної середньої освіти, академічні ліцеї. Зменшення кількості обов’язкових дисциплін і полігалузеві профілі» (2024) представив ілюстративний практичний приклад навчального плану мовно-літературного

кластеру з низкою інтегрованих курсів, пояснивши, що це не є «директивою МОН»

Ілюстрація 2.10.

Слайд з прямого етеру форуму «Реформування старшої профільної середньої освіти, академічні ліцеї» (2024)

Приклад навчального плану (мовно-літературний кластер)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Навчальний предмет / курс	Кількість навчальних годин / тиждень		
	10 рік	11 рік	12 рік
Українська мова	4	4	4
Інтегрований курс літератур (української та зарубіжних)	3	3	3
Англійська мова	4	4	4
Математика	2	2	2
Природничі науки (інтегрований курс)	4	2	0
ІТ (міжгалузевий інтегрований курс)	2	0	0
Захист України	1,5	1,5	0
Розвиток особистості і добробут людини (інтегрований курс)	1,5	1,5	0
Історія: Україна і світ (інтегрований курс)	3	2	2
Громадянська освіта	1	1	1
Мистецтво / Світова художня культура	1	1	1
Фізична культура	3	3	3
Навчальні предмети / курси за обраним профілем	2	6	8
Навчальні предмети / курси за вибором (поза профілем)	4	5	8
Гранично допустиме річне навчальне навантаження*	33	33	33
Загальнорічна кількість навчальних годин, що фінансуються з бюджету (без урахування поділу на групи)	36	36	36

УВАГА!

Наведений зразок має винятково ілюстративний характер. Заклади освіти можуть на власний розсуд (у межах Розподілу загального обсягу навчального навантаження здобувачів освіти за класами (роками навчання) та освітніми галузями, визначеного Державним стандартом) формувати свої освітні програми.

Інтегрований курс літератури не надто затребуваний вчителями, як засвідчує вивчення досвіду «пілотних» шкіл (Лиховид, 2024). Одна з причин – труднощі із перепідготовкою вчителів, опануванням відповідних курсів в рамках підвищення кваліфікації; інститути післядипломної педагогічної освіти пояснюють відсутність відповідних програм так: немає запиту від освітян. З іншого боку, відомо про досвід освітян, зокрема Дніпрорудненської школи «Талант» Запорізької області, які обрали викладати інтегрований літературний курс, «самотужки довчили, що необхідно /…/ зараз ніхто з них не хоче повертатися до окремого викладання української та зарубіжної літератури» (Лиховид, 2024).

<u>Поміркуйте</u>

Прокоментуйте нижчеподане візуальне зображення від ГО «Смарт освіта» НУШ інтеграції української й зарубіжної літератури, поясніть тип асоціювання

Ілюстрація 2.11.

Титульне фото від ГО «Смарт освіта», дослідження «Чи варто боятися інтеграції літератур»

▪*Викликом, який заважає впровадженню інтеграції називають нестачу фахівців, які б викладали нові курси. Розробіть «літературний блок» програми, бакалаврської чи магістерської, педагогічного ЗВО з підготовки відповідних спеціалістів. Презентуйте програму професійного саморозвитку, самоосвіти (передбачте можливості дослідницької, пошукової, творчої діяльності), щоб викладати інтегровані курси літератури.*

▪*Чи вважаєте інтеграцію шкільних предметів української й зарубіжної літератури перспективною освітньою новацією. Чи погоджуєтеся, що зарубіжна література належать до української філологічної тріади (українська мова, українська література, зарубіжна література) в межах україноцентричних дисциплін? Які аргументи на підтримку автономності навчальних предметів української та зарубіжної літератури, обгрунтованих «україністами» та «зарубіжниками» можете доповнити?*

Псевдореформуванням на початку модернізації, переходу до НУШ називають введення нового навчального предмету «Література», інтегрованого, але який планувався вдвічі скорочений (2 год. на тиждень, замість 4 год. - 2 год для української літератури, 2 год для зарубіжної літератури). У профільних класах предмету «Література» за «Проєктом Типового навчального плану для 10 - 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» (2011) відводилося 8 годин (для порівняння «українській мові» відводили 4 год.), але навчальний ресурс витрачався неефективно – на посилення теоретичного, історико-літературного компоненту, збільшення кількості авторів, творів.

Для української літератури, основної дисципліни в школі, навчальний час зменшувався, оскільки планувалося введення нових навчальних курсів. Орієнтовно мали бути назви інтегрованих шкільних дисциплін «української літератури» й «зарубіжної літератури» - «художня література» (для базової школи); «української мови», «української літератури», «зарубіжної літератури» -

«словесність» (у старших класах); долучення до нового предмету «художня література», поряд з українською та зарубіжною літературою, дисциплін «Художня культура» і «Естетика». Результат - замість підсилення українознавчих предметів, державної політики україноцентризму у викладанні циклу гуманітарних предметів, навіть із назв стиралося слово «український» (Токмань, 2017).

Науково аргументовані виступи проти інтегрування мовно-літературних шкільних предметів було оприлюднено від колективів та осіб, науковців і педагогів; відповідні заяви зробили вчені Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України, Інституту української мови НАН України, кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова; ухвалено резолюцію Всеукраїнського круглого столу «Шкільна літературна освіта: вчора, сьогодні, завтра» тощо.

З-поміж *недоліків планованого здійснення літературної реформи*, реалізації міжпредметної інтеграції називали:

■ зниження статусу рідного письменства в очах юних реципієнтів-читачів, які втратять мотивацію до здобуття літературних знань, формування критичного мислення, власної думки про прочитані художні тексти;

■ відмінними є цілі вчителів: словесник на українській літературі закладає основи української культури; вчитель-зарубіжник знайомить із шедеврами культури інших націй;

■ якщо зарубіжну літературу чи інтегровані курси викладатимуть переважно колишні вчителі російської мови та літератури, це ризик – «вигнану в двері російську культуру пустити через кватирку» (Віра Агеєва)

■ місія українознавчих предметів - ідеологічна (формувати історичну пам’ять, мовну картину світу, пояснювати втілені в мистецьких образах архетипи, національні цінності; надавати молоді стійкості, гоїти рани, виховувати патріотів, здатних чинити опір підриву української державності, деморалізації української спільноти в умовах російсько-української війни;

■ принцип викладання українознавчих предметів – «українськості», який зникає як наріжний, хоч мав би бути центральним для гуманітарної сфери нашої держави, котра «відновлюється, розбудовується, воює» (Павло Гриценко)

■ очікувана дезорієнтація учня через змішування творів українського письменства та зарубіжних авторів, в яких зображується інша нація, залучено інший історичний контекст, виражено інакшу ментальність, використано інші фольклорні джерела;

■ об’єднавши українську та зарубіжну літературу, учнів обмежать у вивченні творів – наших шедеврів, літературних скарбів;

■ інтегрування з метою чи результатом скорочення годин спрямоване на нищення національної системи мовно-літературної освіти; елемент гібридної війни;
■ Україна обирає інтеграцію літератури, хоч у багатьох країнах світу ці предмети викладають окремо;
■ від того, вивчена чи не вивчена «українська література», залежить, за якого з кандидатів на виборах голосуватимуть виборці, адже одне з головних завдань шкільного навчання - формувати «нацонально-культурну ідентичність і колективну пам'ять» (Віра Агеєва).

«Псевдореформа» передбачала зміну об’єкта вивчення, замість оновлення змісту навчання, модернізації методики проведення уроків, забезпечення науково-методичного супроводу, створення сучасного освітнього середовища.

4. «Треба абсолютно змінити викладання літератури»: пропозиції Віри Агеєвої, Петра Білоуса, Тамари Гундорової, Григорія Клочека, Ганни Токмань, Василя Шуляра та ін.

До обговорення змін у шкільному навчанні літератури долучилися провідні українські науковці: Віра Агеєва, Петро Білоус, Тамара Гундорова, Григорій Клочек, Ганна Токмань, Василь Шуляр та ін., їхні думки збіжні щодо того, що «треба абсолютно змінити викладання літератури» (Тамара Гундорова), «методика викладання літератури неймовірно застаріла» (Віра Агеєва).

У статтях «Завдання вчителя української літератури», «Чи варто змішувати українську літературу з іншими?» «Українська література» була, є і має бути в школі» та ін. Ганна Токмань обґрунтовує, що, на жаль, лише частина випускників ЗЗСО перечитуватиме високохудожню літературу, культура ж більшості «обмежиться» знаннями, здобутими на уроках української і зарубіжної літератури. Тому не варто ілюзорно визначати мету літературної освіти як вміння сприймати і розуміти твір (це одна з її складових). Завдання навчання української літератури включає набуття літературних та наукових знань, аксіологічних основ поведінки, завдяки яким молода людина духовно збагатиться, усвідомить українську самоідентифікацію (в аспекті етнічної, політичної нації), морально підготується до ситуацій екзистенційного вибору; вчитиметься відчувати красу мистецтва слова, осягати сутність духовних цінностей, закладених в основу прочитаних текстів; набуде мотивації для самостійного активного читання після закінчення школи.

Виявлення в Україні цілої низки зрадників, колаборантів, агентів росії спонукає посилити роль виховання у навчанні українознавчих предметів, особливого значення мають набути твори з героїчним пафосом та висвітлення

історичного контексту під час їх вивчення. Якщо переглядати зміст літературної освіти, слід включати високохудожні твори, з акцентом на демократичних цінностях (громадянськості, свободи, конституціалізму, людської гідності, прав людини, влади народу). Зважати на запити, якості, прагнення, зацікавлення, естетичні смаки нашої молоді, проявлені у Помаранчевій революції, Революції гідності, на фронті, у волонтерстві (твори про моменти екзистенційного вибору, межові ситуації, дружбу, кохання, пригоди, фантастичні події, утопії і антиутопії, сувору правду існування і занурення у химерний кіберпростір, життєві ризики, доторк до позасвіту, відкриття невідомого у світі і своєму «Я», силу людського духу, сенс іронічного, насмішкуватого погляду на проблеми, красу і потворність, добро і зло та їх дивовижні сплетіння), які слід розгадувати.

Із огляду на широке коло відчитування смислів твору, прийомів аналізу, інтерпретування тексту, Ганна Токмань рекомедує обирати критерії способу роботи після прочитання, виходячи із художньої специфіки конкретного твору мистецтва слова. Не варто абсолютизувати жодний метод чи принцип предметної дидактики, зокрема не обирати метод шкільного аналізу художнього твору «під мікроскопом» як єдиний і постійно домінантний.

У одній зі статей, присвяченій питанню «справжньої реформи» шкільного навчання літератури «Про час «Х» у реформуванні освіти» Григорій Клочек запропонував зменшити кількість навчальних дисциплін у школі шляхом здійснення міжпредметної інтеграції, зокрема інтегрувати навчальні предмети «українська література» та «зарубіжна література», дотримуючись при цьому співвідношення 70 на 30 відсотків на користь рідної літератури. Це вирішить питання навчального часу, достатнього для концентрування на творі, з метою його якомога глибшого осягнення. У перспективі, окрім двох літературних дисциплін, будуть інтегровані ще й такі предмети як «художня культура», «етика», «естетика», щоб утворити дисципліну з навчальним «фондом» в 5-6 тижневих годин.

Василь Шуляр запропонував авторську концепцію літературної освіти (Шуляр, 2011). «*Система літературної освіти*» в Україні має передбачати навчання української літератури як обов’язкового предмету для всіх ЗЗСО, навчання зарубіжної літератури - як обов’язкового предмета для 5-9 класів або за вибором навчального закладу, батьків, громадськості. Для громадян України інших національностей – предмет рідної літератури; інтегрований курс української і зарубіжної літератури; курс «література» слід планувати лише для нефілологічних напрямів профілізації. Орієнтовна «формула літературної освіти»: 50 % + 30 % + 20 % часу, зокрема 50 % - літературний стандарт художніх творів, із наступним зовнішнім незалежним оцінюванням читацьких досягнень; 30% – твори художні, документалістика, мемуаристика, публіцистика тощо, які

«відповідають допрофільній підготовці, профільному напряму й відтворюють професійний світ людини різними засобами, допоможуть старшокласникові відчути, зрозуміти й побачити різноманіття й багатство літератури взагалі, а головне – зацікавлять читача тим, що буде згодом його професійно-фаховими інтересами»; 20% – твори регіонального рівня, які відтворили/передали дух краян, їх професійно вибраний чи/і штучно сформований простір, але в цьому оточенні діти жили; можливо, і це вплине на їх професійний, життєвий вибір, також можливий варіант представлення в ЗНО. Важливо, щоб «результат читацької діяльності» учнів був «матеріалізований» в «продукті», як-от «зв'язна усна і письмова відповідь», тому необхідно посилити організацію «комунікативно-мовленнєвої діяльності», якість уроків розвитку мовлення. Щодо контролю літературних досягнень, орієнтувати учня-читача не лише на написання твору-роздуму (прерогатива мовників), виконання тестових завдань (акцент зміщується на виявлення поінформованості, а не літературний розвиток), пропонувати більше «вправлятися» в творчості/творенні «літературних текстів, художніх творів, які відповідали б родово-жанрово-стильовій манері письма» програмового автора. Пам'ятати, що виразне (художнє) читання – «резерв формування естетичної культури читача»; дослідно-пошукову, «проєктивну» діяльність учня-читача спрямовувати на удосконалення риторичної компетентності. Концепція літературної освіти, навчальна програма, програма підготовки до ЗНО мають включати чітко окреслений та описаний кінцевий (планований) результат літературних досягнень школяра, «відповідно до його рівня та реакцій на літературно-мистецький текст», передбачати як «початковий рівень», так і навички учнів, «які хочуть мати 12 балів». Одна з пропозицій - до початку навчального року вчитель та учень повинні мати «чітко окреслену програму-результат співпраці суб'єктів літературної освіти». Щодо удосконалення «засобів діагностики», підготувати різнорівневі завдання, наприклад, тема «Шевченко» для початкового рівня включає «зарахування» відтворених учнем 1-3 фактів із біографії тощо, на 12 балів потрібно відтворити 12 відповідних фактів, характеристик змісту художніх творів, тем або літературної інформації.

Якщо «концептуально /…/ закласти для вчителя можливість самостійно комбінувати та моделювати зміст літературної освіти», за Василем Шулярем, кількість текстів для вивчення стане виправдано «докорінно скороченим», «реально засвоюваним, виконаним», як наслідок - словесник і учень-читач «одержать естетичне задоволення». «Реформаційна» пропозиція, як змінити ситуацію щодо відчуття учнями «ущербності і меншовартісності українського літературного продукту», - за Василем Шулярем, - у наступних кроках із оновлення змісту творами 1) які репрезентують різний час і регіони України, 2) збільшення літератури, яка враховує реалії сьогоднішнього дня появу нових 3)

літератури нових «імен, текстів «і не тільки оповідань, повістей …, а й мемуаристики, епістолярію, документалістики, публіцистики» тощо 4) «дозоване» представлення в програмах «давньої літератури, усної народної творчості та класики» (Шуляр, 2011). Питання ефективності викладання літератури порушене в низці праць Василя Шуляра, зокрема він наголошує на перспективності «технології діалогічного навчання в системі літературних занять» (Шуляр, 2023).

Шкільна програма у Тамари Гундорової лишила «враження, що треба абсолютно змінити викладання літератури». Але не шляхом її розширення (хоча всі плачуть, що мало годин, мало текстів), а шляхом скорочення, не годин, - кількості текстів, матеріалів, – краще добре розглянути, проаналізувати якийсь цікавий важливий твір, ніж давати для вивчення учням двадцять письменників, представивши кожного одним-двома віршами, які діти, фактично, неспроможні розрізнити. Виховного аспекту уникнути не можна – будь-який літературний канон і будь-яке виконання у школі має певну ідеологію, певну ідею. І звичайно, що одна з функцій, – виховна. Але яким чином навчати? «/…/ література і вивчення літератури – це формування своєрідного запиту до тексту, до літератури. Це не про те, щоб дати готові відповіді дітям. Викладання на це не повинно бути спрямовано. Навчання треба спрямувати на те, щоб навчити дітей аналізувати, відчувати, думати і переносити ці ситуації на реальне життя. Якщо йдеться про якісь складні моральні колізії, вибір, скажімо» (Калашникова, 2018).

Міністр освіти Оксен Лісовий у 2023 році також долучився до обговорення питання реформи навчання української літератури. Він пропонує «оновити шкільні курси» з дисципліни таким чином: «періодично переглядати» програми, щоб включати твори, які «відображають життя та реалії дітей»; відповідають віковим особливостям, порушують проблеми, які хвилюють учнів. Дуже важливий паритет класичних творів та таких, «які відповідають саме інтересам дитини». На думку Міністра, курс української літератури «потрібно оновити», додавши «низку інших імен - від ренесансно-барокових літературних творів до сучасних письменників»; більше творів «про природу, про взаємини людини з тваринами, більше соціальних і психологічних текстів». Шкільна література має «бути цікавою», не лише давати знання літературознавчих термінів та понять, виконувати завдання – «допомогти молодій людині в її формуванні, знайти відповіді на ті питання, які її хвилюють».Необхідно зберегти «національні компоненти та особливості, які є в кожному регіоні», включивши у програму «регіональний компонент»; предметом викладання має бути «не українська література, а література України». Щодо підручників із української літератури, міністр зазначив: «У нас є багато музеїв-квартир письменників, які функціонують у різних містах. На жаль, у підручниках практично не відображена їхня діяльність.

І в нас дуже часто інформація про письменника формальна, не відображає цікавих фактів. І ми втрачаємо таким чином інтерес дітей» (Кріцька, 2023).

Висловлена також думка (Токмань, 2018), що наша освіта в цілому потерпає від неякісного навчання та корупції; але щодо національної мовно-літературної освіти, кризи нема, є необхідність поступу; потреба здолати низку суперечностей «між запитами та викликами, які переживає українське суспільство, змістом літературної освіти; потребами української людини і навчальним навантаженням школяра; між літературним матеріалом і психологією сучасних учнів, яка зазнала змін; між традиційними способами навчання і потребою в інноваційних освітніх технологіях». «Криза» ж була в кінці 1980-х-початку 1990-х років, її подолано, завдяки плідній науковій діяльності філологів та педагогів, ентузіазму й патріотичній позиції вчительства: створено принципово нові програми з українського письменства, запроваджено викладання предмета «Зарубіжна література», поступово сформовано джерельну базу для навчання (підручники для школярів і студентів, хрестоматії, навчально-методичні посібники тощо).

Упродовж російсько-української війни «позитивні тенденції»: призупинення засилля чужодержавної книги (яка готувала до насадження руського міра/весни) на книжковому ринку України; перепрофілювання відомих дитячих видавництв («Веселка», «Школа», «Видавництво Старого Лева», «Навчальна книга – Богдан», «Ранок») на видання перекладної літератури, перевидання класики; активніше творення української літератури, заповнення давніх прогалин – видання творів для школярів з історії України, розважального і пригодницького змісту.

Актуальні міркування про роль і особливості викладання гуманітарних дисциплін у час російсько-української війни дослідниці Лариси Довгої (стаття «Шанс на оздоровлення української академічної сфери», 2023); наголошено, що саме гуманітарії, літератори зокрема, стали в час повномасштабної війни «публічними дипломатами», «лобістами інтересів» України за кордоном. У контексті «дебатованих і суперечливих» проблем вітчизняної гуманітаристики, негації, ставлення до неї як до «баласту, від якого час позбутися», на тлі зростання суспільного запиту на позаакадемічну гуманітарну освіту (лекторії, присвячені мистецтву, літературі, музиці, культурології; зросла зацікавленість в аналітиці від гуманітаріїв; відбувається впровадження гуманітарної компоненти в програми з бізнес-освіти, активності із залагодження конфліктів, роботи з травматичною пам’яттю тощо. Важливі міркування про продукування наративів, які створюють карикатурний імідж української культури й української держави, небезпечних у ситуаціях або поширення ворожої ідеологію, або декларування «творцями» своєї проукраїнської позиції, «фейковими науково-освітніми спільнотами»; припущення, що *спершу війни виграють учителі гуманітарних предметів*, формуючи свідомість громадян.

<u>Поміркуйте</u>

▪ *Долучіться до обговорення «змін» у шкільній програмі з літератури, в якій 80% – обов'язкові тексти, а 20% – за вибором учителя, які б ви добрали актуальні саме для учнів?*

▪ *Хто, на вашу думку, «спеціалісти», «освітні експерти», які мають брати участь у формуванні шкільної програми. Чи потрібна інформація щодо запитуваних читачами творів від представників системи бібліотек? Якщо «кожні 10 років змінюються діти, їхні погляди та проблеми», втрачає актуальність те, що було таким «50 років тому, зараз взагалі може не сприйматися учнями» (Кріцька, 2023), чи доцільно викладати не українську літературу, а літературу України, як це має вплинути на навчання літератури?*

Узагальнимо, в яких аспектах збіжні **«реформаційні» пропозиції** вищезгаданих вчених:

▲добір текстів у шкільній програмі не є «аж таким поганим» (Віра Агеєва), у ній представлені першорядні канонічні тексти. Укладачі програм із часу незалежності України намагалися включати імена і твори, якщо не знакові, то помітні в історико-літературному процесі;

▲ зміни не мають стосуватися змісту, «розширення», за ту саму кількість навчальних годин на предмет кількість програмових текстів, літературознавчих матеріалів слід зменшити, щоб добре розглянути, проаналізувати декілька упродовж року цікавих важливих творів, осмислених в їхній унікальності, шедевральності;

▲ переформатувати шкільні програми за новими принципами, замінивши екстенсивно-поверхове засвоєння літературного матеріалу інтенсивно-поглибленим вивченням, із концентруванням уваги на вивченні художніх текстів. Класиків української літератури, зокрема Тараса Шевченка, Лесю Українку «потрібно довго вчити» (Григорій Клочек), але добре зважити, які тексти відібрати для шкільного вивчення;

▲ щоб розвантажити шкільні програми, слід не лише зменшити кількість творів, а й відмовитися від історико-літературного принципу, викладати не історію літератури, а літературу. Як зауважила Віра Агеєва, слушно, що у Києво-могилянській академії, порівняно з іншими ЗВО України, викладають майбутнім вчителям не курс «Історія українськлітератури ХХ-ХХІ ст.», а «Українська література ХХ-ХХІ ст»;

▲ привчати учнів читати художні твори, а не «їх інтернетні сурогати» (Григорій Клочек). Програма з української літератури для базової школи пропонує для вивчення скорочені варіанти творів, що є «серйозною вадою», якої не

допустили укладачі програми з зарубіжної літератури. Автор першого підручника з методики літератури Олександр Дорошкевич наголошував на важливості принципу цілісного підходу, який названий і в «Концепції літературної освіти» (2011) з-поміж пріоритетних: «літературний твір – твір цілісний, так само, як є цілісними твори інших видів мистецтв (картини, скульптури, музичні твори, кінофільми тощо); робота із фрагментами тексту не дає повного уявлення про твір як цілісність, про єдність змісту й форми, а відповідно не може викликати й відповідні емоції та почуття; у зв'язку із цим потрібно ввести до шкільних програм із предметів, що забезпечують літературну освіту, невеликий обсяг текстів, який учні зможуть прочитати повністю, маючи змогу засвоїти їх саме як твори мистецтва; при укладанні шкільних хрестоматій слід відмовитися від практики подання текстових фрагментів із переказами змісту; тільки цілісний художній твір дає можливість отримати цілісне естетичне та емоційне враження, спонукати роботу думки й уяви, виховати культурного та вдумливого читача» (Концепція літературної освіти, 2011);

▲ до програм все ще залучені твори з т. зв. «ефектом відторгнення», які не пройшли «оптимально вивіреного відбору, опертого на фахове моделювання особливостей сприймання сучасним учнем»; оновити шкільні програми доцільно персоналіями і творами, наділеними «притягальною, а не відштовхувальною силою» (Григорій Клочек). Є думка, що потрібно «виганяти» «нудні» романи, як-от «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», надмірно соціально заангажовані, які становлять «спадщину народництва XIX ст.», за Вірою Агеєвою. «Критичну ситуацію» створюють у програмі твори, наприклад, поезії Василя Герасим'юка в 9 кл. Василь Герасим'юк - поет відомий, елітарний, його творчій манері притамання «доведена до ребусності метафоричність»; декодування поезій цього автора потребує «тренованого» естетичного сприймання, «витонченої культури асоціативного мислення», такими читачами не є дев'ятикласники, за рідкісними винятками. Вивчення подібних творів дає зворотний ефект – «замість цінної в педагогічному сенсі естетичної насолоди, яку учні мають дістати на уроках літератури, вони, відчуваючи свою неспроможність навіть з допомогою вчителя розгадати пропоновані ребуси, знеохочуються до читання літератури», - пояснює Григорій Клочек;

▲ якщо вчитель не вміє аналізувати текст, він «нічого доброго не може принести на урок» (Віра Агеєва). Не треба прагнути «повноти», старатися «нафарширувати дитячі голови» якомога більшою кількістю інформації, особливо «технічною» (подробиці біографії, «теоретичні» характеристики твору: визначення особливостей сюжету, композиції, віршові розміри тощо без проблем можна дізнатися в пошукових ситсемах). Практикувати повільне читання, увагу до деталей. Пам'ятати, що лише текст знає, як його інтерпретувати, нема єдиної

інтерпретації. Наприклад, «Катерину» Тараса Шевченка можна прочитати як соціально-побутову поему, як колізію колонізованої, погвалтованої російською імперією України, в гендерному аспекті як твір про стосунки між статями, небажану вагітність тощо. Не боятися дозволяти дітям говорити, що вони побачили в тексті;

▲провідним має бути метод повільного усвідомленого читання, який би стимулював розуміння й переживання художнього твору, вміння увійти в його образні світи, пізнання глибинних духовних сенсів, тим самим розвиваючи проникливе, образне мислення й інтелектуальні здібності;

▲ у школі варто приділяти більшу увагу розвитку усних та письмових компетентностей учнів, зокрема залучаючи письмовий твір як потужний навчальний засіб формування умінь та навичок письмового мовлення; урок української літератури має бути «уроком творчості дітей» (Оксен Лісовий), написання власних творів в різних жанрах;

▲ переглянути підручники з літератури в напрямку «мінімізування», зменшення кількості інформації, прибрати «маразматичні» питання, які вбивають інтерес до літератури (Віра Агеєва), систему оцінюваня, опитування (відповіді на питання, «Що хотів сказати автор у цьому творі?», - ми не знаємо) тощо;

▲звернути увагу на професійну підготовку вчителя, креативного, зацікавленого в опануванні інноваційних технологій, здатного допомогти учням відкрити смислові та естетичні сутності літературного твору, сприйняти його пізнавальний та виховний потенціал; на державному рівні контролювати якісне підвищення кваліфікації вчителів.

<u>Поміркуйте</u>

▪*На вашу думку, більш доцільно віддати навчальний час на основну самодостатню дисципліну «українська література» чи зменшити, ввівши нові навчальні курси; які саме?*

▪*Чи можливий варіант представлення в НМТ/ЗНО творів «регіонального рівня», як пропонує Василь Шуляр (Шуляр, 2011). Як ви ставитеся до пропозиції узгодити реалізацію змісту літературної освіти з «методичними законами, приписами тощо, починаючи від класифікації уроків літератури, методів, прийомів, засобів, які відповідатимуть специфіці літератури як мистецтва слова» у нормативних документах, як-от «Концепція літературної освіти» (Шуляр, 2011).*

▪*Ознайомтеся і поясніть доцільність рубрики «Методичний інструментарій учителя-словесника» в чинній навчальній програмі з української літератури (профільний рівень) для 10-11 класів; наведіть приклад практичного застосування. Чому у переліку визначених завдань, зорієнтованих на напрями*

оновлення програми із «Літературного читання» для 2-4 класів в «Описі ключових змін до оновлених програм початкової школи» (2022) - вилучити «з тексту програми опис методики роботи над літературним твором (методика має бути окремим документом). При цьому конкретизовані теми мають чітко окреслювати поняття чи дії, які треба відпрацювати на уроці»?

▪*Запропонуйте «класифікацію уроків (занять) літератури /…/ як орієнтир» для вчителів-філологів, керівників навчальних закладів, які відвідують уроки, обговорюють «із позицій дидактики, не враховуючи, що література – це мистецтво слова» (Шуляр, 2011), поміркуйте щодо орієнтовної схеми аналізу уроку літератури для перевіряючих-управлінців.*

▪*Заповніть таблицю 2.2.*

Таблиця 2.2.

Домінантний та супровідні методи аналізу програмового твору» в базовій школі

програмові твори	характеристика	домінантний метод	супровідні методи
	яскравий взірець певного жанру	жанровий	
	гостросюжетний твір	композиційний	
	філософський	ідейно-тематичного	
	з виразно феміністичною проблематикою	Аналіз з елементами феміністичної критики	
		Повільне прочитання («під мікроскопом»)	

<u>Перевірте свої знання з теми</u>

1)Поясніть вислів «держзамовлення на культурну пам'ять». Чи згодні ви що за якість викладаня «української літератури» відповідальна держава; як підвищити ефективність навчання предмету у школі, ЗВО?

2)Із переліку згаданих у розділі творів оберіть один, наведіть приклад тлумачення з мистецьких позицій, повільного прочитання, заглиблення, поділіться власними рефлексіями щодо пошуку сенсів, використання досвіду читання, аналізу.

3)Оберіть «одну ложку з мішка цукру» - відшукайте у літературознавстві 2-3 факти цікаві, незвичні, визначальні для розуміння оповідань «Маленький дзвонар із Конотопу» Леоніда Полтави, «Усе шкереберть. І в цьому є сенс» (із збірки «Щоденник ельфа») Наталки Малетич; «Марсіани» Павла Вишебаби; повістей Валентина Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»; «Діана» Бориса Харчука; балади «Тополя», поезії «Розрита могила», включаючи «короткі відомості про митця» (7 кл., програма Олександра Заболотного), один автор за вибором студента

4)Які шкільні програмові твори досі вивчаються учнями, хоч наділені, на вашу думку, «ефектом відторгнення»?

5)Чому сучасному школяреві важлива оригінальна, незаяложена презентація конкретного автора, яка включає ретельне опрацювання джерел, зокрема й архівних? Змоделюйте одну таку презентацію для старшокласників.

6)Розкажіть про досвід застосування отриманого через літературу досвіду в житті

7)Назвіть дражливі та неприємні для обговорення вчителя з учнями теми, які твори їх порушують, чи порекомендуєте окремі з них для вивчення в школі

8)Як розповідати школярам про факти співпраці письменника з радянською владою? Чи потрібне «літературне воскресіння», наприклад, постатей Миколи Бажана, Павла Тичини, Максима Рильського, Віктора Петрова, Дмитра Фальківського та ін., які зараз переживають «читацьке покарання». Є думка (Левицький, Філологічний неспокій, оновлений канон і тексти-франкенштейни, 2024) щодо обурених «реакцій» критиків літератури: таких дискусій не повинно бути, особливо в період, коли «по новому колу проживаємо і спроби росії спричинити голодомор, і катування та вбивства української інтелігенції на тимчасово окупованих територіях, і наміри росіян ламати людей на цих територіях… Наші мертві класики не повинні конкурувати через наші особисті враження й оцінки. Твердий суспільний договір про це й мав би бути найголовнішою точковою ініціативою»; «нині мусимо особливо завзято рятувати їх як від забуття, так і від уже знайомого їм ворога» (В'ячеслав Левицький).

9)Яке місце у чинних програмах для старшої школи займають «товарні книжки» (Зінаїда Тулуб), які легко читаються, цікаві, зі жвавим розгортанням розповіді, змушують читача щиро сміятися, можливо, з елементами еротики, в жанрі «гарячий ромком»? Чи потрібно визначати рейтинг популярності програмових літераторів, наприклад, за критеріями: розпалює баталії на фейсбуці, надихає користувачів інстаграму викладати ефектні світлини з книжками. Чи згодні, що молодь сприймає легкі, «товарні книжки, а складними, художньо потужними, новаторськими захоплюватися нікому, їх навряд чи поштюватимуть в соцмережах; поціновувачів елітарної класичної літератури надто мало з українців «поза філфаками» (В'ячеслав Левицький).

10)Чи потрібно застосувати досвід добре продуманого та організованого радянського періоду шкільної літературної освіти, в якій літературі відводилося чільне місце як наймогутнішій ідеологічній силі/зброї? Повідомлення: «Як фальсифікували творчість класиків української літератури (Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка), примушуючи «працювати» на комуністичну ідеологію»

11)Прокоментуйте факти: у 2023 році до списку книжок «екстремістської літератури», рекомендованої до вилучення з фондів шкільних бібліотек у Л/ДНР увійшли, з-поміж 300 позицій: комікси для дітей та підлітків, книги з серії "Знамениті українці"; художня література про «події періоду новітньої історії» в Україні і на Донбасі; твори Оксани Забужко, Олега Сенцова, Ірен Роздобудько, Євгена Положія, Сергія Лойка, Вахтанга Кіпіані, Артема Чеха, Олександра Ірванця та ін. Чи виникло у вас бажаня прочитати твори вищезгаданих авторів?

12)Напишіть розділ до шкільного підручника про музей Улас Самчука в Рівному. Як зазначив Оксен Лісовий, подібної інформації про «музеї-квартири письменників» не вистачає як альтернативної «формальній, яка не відображає цікавих фактів», через що ми «втрачаємо інтерес дітей». Поміркуйте про місце творчості Уласа Самчука в сучасній шкільній програмі.

Список використаної літератури

Клочек, Г. (2017) Літературна освіта в НУШ: стратегія і тактика реформування. Дивослово.

Клочек, Г. (2018) Літературна освіта: занепад і шляхи відродження. URL: https://osvita.ua

Калашникова, Л. (2018). Які завдання шкільного курсу з української літератури у XXI ст.? URL: https://www.barabooka.com.ua/

Аналіз результатів НМТ-2024. (2025) Аналіз результатів НМТ-2024 / за ред. Л.Д.Покроєвої. Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2025. 96 с

Токмань, Г. (2017). «Українська література» була, є і має бути в школі. URL: https://osvita.ua/school/reform

Горобчук, Б.-О. (2021). Реформа школи: ТОП-5 порад, що допоможуть дітям вчитися краще. URL:https://espreso.tv/reforma

Бриндза, В. (2018). Як відмовитися від пост-радянських цінностей у сучасній школі. URL: https://life.pravda.com.ua

Лиховид, І. (2024). Чи варто боятися інтеграції літератур. URL: https://nus.org.ua/2024/06/03/

Міносвіти змінило програму з української літератури для старшокласників. Перелік творів. (2018). https://portal.lviv.ua/news/2018/03/04/

Романишина, Н. (2013). Українська художня мала проза: теоретико-методичні аспекти вивчення. Рівне: Принт Хауз. 576 с

Токмань, Г. (2012). Методика навчання української літератури в середній школі. Київ: Академія

Шуляр, В. (2011). Якою має бути концепція літературної освіти в Україні. URL: https://educatijn-ua.org

Шуляр, В. (2023). Діалогічно-методичне прочитання наукових текстів Ганни Токмань. Миколаїв : ОІППО, 2023. 176 с.

Кріцька, В. (2023) Доцільно викладати не українську літературу, а літературу України. URL: https://i-ua.tv/news/81278-osvitnii-ekspert